

cafát A: 1831 ? *czafat* (Kreszn.); 1837 *Czafat* (NSz.) J: <FN> 1. 1831 ? 'a ruhára tapadt víz, sár, locs-pocs | Schlamm, Kot am Kleide' (Kreszn.) (↑), 1837 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1838 'rongy; ruhafoszlány | Lappen; Fetzen' # (Tzs.); 3. 1866 'húsfoszlány | Fleischfetzen' (Nsz.); 4. 1872 'ringyó | Hure' (Nsz.) | <MN> 1. 1838 'lompos | schlampig' (Tsz.); 2. 1875 'hitvány; haszontalan | niederträchtig; nichtsnutzig' (Nyr. 4: 330); 3. 1885 'feslett, prostituált <nő> | liederlich, unzüchtig' (Nsz.)

cafatos A: 1829 *czafatos* (TudGyűjt. 13/11: 84); 1838 *czafantos* (Tsz.) J: 1. 1829 'szennyezett, sáros, lucskos | kotig' (TudGyűjt. 13/11: 84) (↑); 2. 1838 'rongyos | zerrissen, zerlumpt' # (Tsz.)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **cafát** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö eredetéhez vö. →*cáfol*. Végződése névszóképző vagy a befejezett melléknévi igenév képzője. Ha a szó eredetileg befejezett melléknévi igenév volt, akkor szófajváltás, főnevesülés történt.

■ A **cafatos** talán származékszó. | (△) A *cafát*-ból keletkezhetett melléknévképzővel. – Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a *cafatos* játszi szóalkotással közvetlenül a töből keletkezett, a *cafát* pedig ebből elvonással jött létre. A *cafatos* 1. jelentése leginkább nyelvjárásokban él.

📖 MNy. 9: 389; EtSz. *cafog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cáfol*, *cappolódik*, *cefet*

cafatos → *cafát*

cafka × A: 1775 *Czofkának* (MNy. 58: 108); 1777 *Czapka, szapkad, tsaffkaja* (MNy. 53: 274); 1782 *Czafka* (MNy. 52: 90) J: 'ringyó; nő <megvető értelemben> | Hure; Weib <pejor.>'

■ Belső keletkezésű, esetleg onomatopoetikus eredetű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) Feltehetőleg a *cafog* (→*cappolódik*) -a képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igeneve, a második nyílt szótagi mássalhangzó kiesésével. A végződése a -ka kicsinyítő képző hatására keletkezhetett. De azzal is lehetséges, hogy a szó a *cafog* (→*cappolódik*) tövéből -ka kicsinyítő képzővel keletkezett. A tőhöz vö. még →*cáfol*. Az alaktanhoz vö. *csacska, locska* (→*locsol*) stb. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *cafka* 'szénásszekéren nyomó-/szorítórúd' (1838: Tsz.).

📖 MNy. 4: 83; TESz.; EWUng. • Vö. *cafrang*, *cappolódik*

cáfol A: 1577 meg...*czafolnŷ* [sz.]; *cziafolni* [sz.] (KolGl.); 1592 vissza *tzófollŷa* [l-j] [?✓] (MNy. 10: 324); 1604 *Tzáfolom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1838 *Czafalni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *capol* (MTsz.) J: 1. 1577 'helytelennek bizonyít | widerlegen' # (KolGl.) (↑); 2. 1592 'visszavon | widerrufen' (MNy. 10: 324) (↑); 3. 1708/ 'visszalép, eláll vmitől | zurücktreten' (NSz.); 4. 1774 'gyaláz, ócsárol | schimpfen, tadeln' (SzT.); 5. 1837 'legázol <füvet, vetést> | niedertreten <Gras, Saat>' (NSz.); 6. 1840 'csatangol; sárban cammog | herumschweifen; im Schlamm zotteln' (MTsz.) Sz: ~at 1788 *tzáfolatába* (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és a (híg) sár cuppogását utánozza. Összefügg a *cafog* (→*cappolódik*), *cafát* stb. tövével. A szó végződése gyakorító képző. Valószínűleg a 6. jelentés az eredeti. Az átvitt értelmű 1. jelentés feltehetőleg a 4. és 5. jelentésből fejlődött ki. (≈) A (R.) *cáf* 'cáfolat' (1824: Nsz.) a nyelvújítás korában keletkezett elvonás a *cáfol*-ból.

📖 MNy. 9: 389; EtSz. *cafog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cafát, cafka, cafra, cafrang, cappolódik, cavira, cefet*

cafra × **A**: 1790 *tzófra* (Nsz.); 1792 *tzafra* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1792 *tzofrához* (NSz.); NYJ. *cáfrás* [sz.] (MTsz.) **J**: 1. 1790 'szajha | Hure' (Nsz.) (↑); 2. 1838 'fonóházi társaság, vendégség | Gesellschaft in einer Spinnstube' (Tsz.)

■ Egy relatív fiktív tő származékának szófajváltása. | ⊕ Egy -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; vö. →*csigolya*¹, →*hulla* stb. A relatív tő azonos a →*cafrang* szóéval. Az abszolút tőhöz vö. →*cáfol*. A 2. jelentés keletkezésmódja tisztázatlan. ⊖ Idetartoznak: *cafri* 'szajha' (1831: Kreszn.); *cufri* 'ua.' (1839: MTsz.).

📖 MNy. 9: 389; EtSz., *cefre* a. is; TESz.; EWUng. • Vö. *cafrang, cáfol, cavira, cefre*

cafrang **A**: 1380 k. *caffrang* (KönSzej. 95.); 1395 k. *chaprang* (BesztSzej. 704.); 1405 k. *chaprong* (SchlSzej. 1273.); 1493 *chapragas* [lat. -as végződéssel] (Oklsz. *csáprág* a.); 1511 *Czapprak* (Oklsz. *csáprág* a.); 1569 *cáprág* [?] (Nyr. 42: 265); 1585 *Tsafrang* (Cal. 1044); 1653 *tzafrang* (ItK. 88: 474); 1838 *Czáfráng* (Tsz.); 1862 *czofrang* (CzF.); NYJ. *csafring* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1380 k. 'egy fajta főkötő | Art Haube' (KönSzej. 95.) (↑); 2. 1493 'nyeregtakaró; lótakaró | Satteldecke; Pferdedecke' (Oklsz. *csáprág* a.) (↑); 3. 1565 'ringyó, szajha | Hure' (NySz.); 4. 1585 'lelógó dísz; külső dísz | herabhängendes Zierwerk; äußerlicher Aufputz' # (Cal. 590); 5. 1923 'lucok, sár, csatak; zaggyvaság | Matsch, Quatsch' (ÚMTsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tő -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*cafka*, →*cáfol* stb. tövével lehet azonos. A végződés -g névszóképző. A szó belseji *n* szervesetlen járulékhang. – Az 1. és 2. jelentés valószínűleg a 4.-ből keletkezett. ⊖ Idetartoznak: *csapra* '(díszes) lótakaró' (1651: MNy. 18: 208); *cafrinka* 'szajha' (1742: MNy. 78: 125). ⊕⇒ Valószínűleg a magyarból kerültek át: szbhv. *caprag*; or. *cenpak*; ném. *Schabracke*; fr. *chabrique*; oszm. *çaparak*; stb.: '(díszes) nyeregtakaró, lótakaró'.

📖 NéprÉrt. 8: 218; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cafka, cáfol, cafra, cavira, cefre*

cajg × **A**: 1608 *czaigházban* (Horváth M.: NEL.); 1622 *czekházban* (Horváth M.: NEL.); 1632 *Czeighazakban* (Horváth M.: NEL.); 1638 *Czeyt ház* (Horváth M.: NEL.); 1658 *caugházában* (Horváth M.: NEL.); 1708 *Tzőkkel* (Pápai Páriz: Dict.); 1762 *Czajch* tartó (MNy. 79: 509); 1793 *tzájg* (Nsz.) **J**: 1. [főleg ~ház] 1608 'katonai felszerelés | militärische Rüstung' (Horváth M.: NEL.) (↑); 2. 1708 'egy fajta élesztő | Art Hefe' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 3. 1769 'egy fajta ruhaszövet | Art Kleiderstoff' (MNy. 70: 92); 4. 1906 'mezőgazdasági szerszám | landwirtschaftliches Gerät' (NyF. 34: 106); 5. 1906 'dohányzáshoz szükséges felszerelés (pipa, dohányzacskó stb.) | Zubehör zum Rauchen (Pfeife, Tabaksack usw.)' (NyF. 34: 106)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ≡ Ném. (baj.-osztr.) *zeig* 'ruhaszövet; eszköz; felszerelés, szerszám', (T.) *zaig, zoik* 'ua.', (N.) *zeug* 'élesztő', – ném., (au.) *Zeug* 'kacat, holmi; eszköz; ruhaszövet' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *ducere* 'húz; cipel; vezet'; ír (óír) *to-ucc* 'hoz, visz'; stb.]. ≡ Megfelelői: szbhv. *cajg* 'pamutszövet'; cseh (N.) *cajk* 'ua.; szerszám, eszköz'; stb. ⊕ A szó korábban főleg a *cajgház* 'fegyverkamra/-raktár' (↑) összetételben fordult elő; ez a katonai szakszó a ném. (kor. úfn.) *zeughaus* 'ua.' részfordítása.

📖 EtSz., *cejtház* a. is; TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *cúg, eszcájg*

cakk → *cakni*

cakkpakk → *cakompakk*

cakni × **A:** 1807/ *czakkenes* [sz.] (SzT.); 1813 *Czakenes* [sz.] (SzT.); 1876 *czaknis* [sz.] (Nyr. 5: 144); 1891 *cakli* (Nyr. 21: 19) **J:** **1.** 1807/ 'fogacska a szegélydész csipkázatában; cakkozott szegélydész | Zackenlitze; zackige Bordüre' (SzT.) (↑); **2.** 1893 'hajhullám | Haarwelle' (NSz.)

cakk **A:** 1844 ? *Cak* (NSz.); 1877 *czakkos* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** 1877 'fogazás ruhadarab, terítő v. más tárgyak szélén; zegzugos vonal | Zacke; Zickzacklinie' (Nsz.) (↑); **2.** 1880 'pofaszakáll | gezackter Backenbart' (Nyr. 9: 137); **3.** 1914 'tésztakocka; ruhaszövet darabkája | Zacken, Fleckerl {Teig, Stoff usw.}' (Nyr. 43: 269); **4.** 1959 'homlokra, halántékra fésült haj | Ohrlocke' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**os** 1877 (Nsz.) (↑) | ~**oz** 1884 *kiczakkozott* [sz.] (Nyr. 13: 288)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zacken*, (baj.-oszl.) *tsakn*: 'cakk(ozás), fogazat; ruhaszegély csipkézése; sarok; fog(azat), csúcs stb.' | ném. *Zacke*, (N.) *zack*: 'kiálló fogazat, csúcs; 'hegyes sziklaorom, sziklacsúcs stb.' [germán eredetű; vö. ang. *tack* 'szög, cövek'; norv. *tagg* 'cakk(ozás), fog(azás)' stb.] (⊕) A *ni* végződéshez vö. →*dózni*, →*fecni* stb. A *li* végződés a →*cetli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkezhetett. A *cakni* 2., ill. a *cakk* 2–4. jelentései metaforák.

📖 Tóth I.: MDivatsz. 17; TESz., *cakk* a. is; EWUng.

cakó × **A:** 1394 ? *Cakofalva* [HN.] (FNESz.); 1565 *czakó* (NySz.); 1808 *ciko* (EtSz.) **J:** 'golya | Storch'

■ Egy fiktív tő származékának szófajváltása. | (⊕) Egy -ó képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; vö. →*bimbó*, →*rigó* stb. A szótó valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és összefügg a következő szavakkal: *cikákodek* (1796: NSz.), *cikákol* 'köhécsel; fuldokolva köhög' (1799: Nsz.), (N.) *cikog* 'ua.' (MTsz.). (⊖) Idetartozik az állattani szakszóként ismert *cankó* 'a lilefélék rendjének egyik családjába tartozó madarak megnevezése' (1895: Kiss J.: Mad. 152), amely egy szó belseji *n* szervetlen járulékhang betoldásával tudatos szóalkotással létrehozott szóhasadás.

📖 MNy. 49: 466; TESz., *cankó*² a. is, *cikákol* a. is; EWUng.

cakompakk **A:** 1833 *czakompakot* (Mulattató 12: 31); 1849 *czakonpak* (Nsz.); 1856 *czakumpakkal* (Nsz.); 1860 *czak-und-pak* (NSz.); 1878 *Czakkumpak* (NSz.); 1878 *cakumpakk* (NSz.); 1882 *Czakompakk* (Nyr. 11: 476); 1884 *czakunpak* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1833 'vkinek minden holmija, cókmoz | jmds alle Habseligkeiten' (Mulattató 12: 31) (↑); **2.** 1856 ? 'katonai menetfelszerelés | Marschgepäck' (Nsz.), 1878 'ua.' (NSz.) (↑); **3.** 1877 'húsos, zöldséges, tésztás sűrű bableves | Art dicke Bohnensuppe' (Nyr. 6: 88) | <HSZ> **1.** 1849 ? 'minden holmijával együtt; mindenestül | mit Sack und Pack; alles in allem' (Nsz.) (↑), 1860 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1857 'teljes katonai menetfelszereléssel | mit völligem Marschgepäck' (Nsz.); **3.** 1892 'készen, rendben; útra készen | vorbereitet; reisebereit' (Nsz.)

cakpakk **A:** 1903 *Cak-pakk* (NyF. 10: 78); 1959 *cakpakk* (ÉrtSz.); NYJ. *cakpak* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1903 'hevenyében, hirtelen | hastig {als Adv.}' (NyF. 10: 78) (↑); **2.** 1903 'mindenestül | samt und sonders' (NyF. 10: 78); **3.** 1935 'készen; útra készen | fertig; reisebereit {als Adv.}' (Csűrű: SzamSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (*mit*) *Sack und Pack* 'minden holmijával (együtt)', tkp. 'zsákkal és batyuval' | ném. *Sack-Pack* 'cókmoz, cucc' [német eredetű]. (⊕) A szó eleji *c*

affrikálódás eredménye. A legtöbb jelentés metaforikusan keletkezett a magyarban. ☉ Főleg a bizalmas nyelvhasználat szavai.

📖 TESz., *cakpakk* a. is; EWUng. • Vö. *pakol*, *zsák*

cammog A: 1588 el *chammogni* [sz.] (NySz.); 1589 *czammag* (NySz.); 1774 *tsammag* (Nsz.); 1785 *tzommogtan* (NSz.) J: 1. 1588 'lopakodik | herumschleichen' (NySz.) (↑); 2. 1589 'bandukol | trotten' # (NySz.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☉ A tő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, talán a nehézkes járásmód kifejezésére keletkezett. Összefügg a →*cankózik*, →*csáng* és más hasonló szavakkal. A végződés a -g gyakorító képző.

📖 MNy. 9: 386; EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 52; EWUng. • Vö. *cankózik*, *csámborodik*, *csáng*, *kammog*

canga × A: 1766 *czangákat* (Nyr. 44: 123) J: <FN> 1. 1766 'nőstény juh | Weibchen des Schafes' (Nyr. 44: 123) (↑); 2. 1792 'bárányok nélküli juh v. juhnyáj | Schaf oder Schafherde ohne Lämmer' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1846 'feslett nőszemély | liederliches Frauenzimmer' (Nsz.); 4. 1912 'hízó disznó | Mastschwein' (ÚMTsz.) | <MN> 1. 1838 'bárány nélküli; vén {juh} | (Schaf) ohne Lamm; alt {Schaf}' (Tzs.); 2. 1884 'fejős | milchend' (NSz.); 3. 1904 'formátlan | unförmig' (MNy. 4: 140); 4. 1957 'meddő | unfruchtbar' (Bálint: SzegSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg vándorszó. | ☉ Összefügghet az albán *cangádhe* 'anyajuh v. anyakecske, amelynek elhullott a kicsinye' szóval. – Az átadó nyelv tisztázatlan: a szó feltehetőleg a juhtenyésztés balkáni terminológiájából valamelyik szomszédos nyelv közvetítésével került a magyarba. A melléknévi jelentés a főnév jelzői használata következtében keletkezhetett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cankó × A: 1784 *tzankó* (Baróti Szabó: KisdedSz. 83); 1842 *csángó* (MTsz.) J: 1. 1784 'sör, pálinka, bor alja | Rest von Bier, Branntwein, Wein' (Baróti Szabó: KisdedSz. 83) (↑); 2. 1838 'savanyú bor | saurer Wein' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☉ A *csángó* változat a →*csángó* analógiájára keletkezhetett. A 2. jelentés talán a →*vinkó* hatását is mutathatja.

📖 TESz. *cankó*¹ a.; EWUng.

cankózik × A: 1660 föl *czankozék* [▽] (NySz.); 1835 *cankózni* [sz.] (NSz.); 1844 *Camkózik* (NSz.); NYJ. *csankozik* (ÚMTsz.); *cangózik* (ÚMTsz.) J: 1. [fel~ik] 1660 'felszedelőzködik | sich auf den Weg machen' (NySz.) (↑); 2. 1838/ 'kószál | herumstreichen' (SzT.); 3. 1844 'cammog | trotten' (NSz.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☉ A tő összefügg a →*cammog*, →*csáng* és hasonló szavakkal. A végződés -kózik gyakorító-visszaható képző. ☹ Idetartoznak a következő nyelvjárási szavak: *campózik* 'kószál, csavarog'; *cancékol*, *cancikál*, *cankászik*, *csánkál*: 'kószál, kóborol' (EtSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cammog*, *csáng*

cáp × **A**: 1560 k. *chap* (GyöngySzt. 3766.); 1571 *cáp* [?✂] (Bakos F.: REL. 210); 1632 *czapp*, *czápp* (SzT.); 1840 *czaf* (MNY. 12: 43) **J**: **1.** 1560 k. 'herélt hím állat | verschnittenen männliches Tier' (GyöngySzt. 3766.) (↑); **2.** 1571 '(kecske)bak | (Ziegen)bock' (Bakos F.: REL. 210) (↑); **3.** 1641 'öreg, szakállas ember | alter bärtiger Mann' (NySz.)

■ Román jövevényszó, valószínűleg szlovák közvetítéssel is. | (≡) Rom. *țap* 'kecskebak'; – vö. még szlk. *cap* '(kecske)bak; mocskos ember'. A románban bizonytalan eredetű, esetleg a trák-illír szubsztrátum maradványa. (≈) Megfelelői: albán *cap*, *cjap*; újgör. *τσάπος*; blg. (N.) *uan*; ol. (N.) *zappe*, *zappo*: 'ua.'. (⊕) A vlach pásztorkodás szava volt, amely mára az erdélyi regionális magyar köznyelv eleme lett. (↗) Nem tartozik ide: (R.) *cáp* 'fülcsap' (1828: Nszt. *cáp*² a.), amely orvosi szakszóként nyelvújítás kori tudatos szóalkotás a lat. *tragus* 'fülcsap, fülször', tkp. 'bakkecske' mintájára. A latin megnevezés alapja a kecskebak szakálla lehetett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 805; TESz. *cáp*¹ a., *cáp*² a.; Bakos F.: REL. 210; EWUng.

capa † **A**: 1529 *Czapa* (Oklsz.); 1667 *czap* pohár (Nyr. 42: 306) **J**: **1.** 1529 'állatnak, különösen tengeri hálnak vastag, kemény bőre; szemcsés felületűre megmunkált bőrfajta | Art Leder; Chagrin' (Oklsz.); **2.** 1717 'szemcsés felületűre megmunkált nemesfém | granuliert getriebene Edelmetall-Oberfläche' (SzT.)

■ Német (baj.-oszt.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-oszt.R.) *zappa*, *zappleder* 'egy fajta durvább bőr, szemcsés felületűre megmunkált bőrfajta' [ismeretlen eredetű]. (⊕) A származtatás gyengéje a német szó kései adatolhatósága, viszont az a körülmény mellette szól, hogy az effajta bőrt széles körben gyártották német nyelvterületen is. A 2. jelentés metafora. A magyar szó korábban gyakorta a *capabőr* 'szemcsés felületűre megmunkált bőrfajta' (1544: Oklsz.) összetételben fordult elő, amely a német összetett szó (↑) részfordítása lehet. (⊕) A →*cáp*-pal való összefüggése kevésbé valószínű. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *capa* 'különféle tökfélék megnevezésére' (1584: NySz.). A megnevezés alapja a tökök érdes, durva héja lehetett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cápa*

cápa **A**: 1794 *Tzápa* (Grossinger: HistPhys. 3: 231); 1799 *Czapa* (NSz.) **J**: **1.** 1794 'ragadozó tengeri hal | Haifisch' # (Grossinger: HistPhys. 3: 231) (↑); **2.** 1794 'cápa bőr | Haifischhaut' (Grossinger: HistPhys. 3: 231) (↑); **3.** 1877 'öreg matróz | alter Matrose' (NSz.); **4.** 1958 'kíméletlen kizsákmányoló | rücksichtsloser Ausbeuter' (Nszt.)

■ Valószínűleg tudatos szóalkotással létrehozott szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*capa* 'szemcsés felületűre megmunkált bőrfajta' szóból keletkezett. A megnevezés feltehetőleg azon alapszik, hogy ilyen bőrfajta cápaorból is előállítható. Valószínűleg állattani szakszóként jött létre. – A 3. és 4. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. (⊕) A magyarázat, amely szerint a *cápa* 'cápa' (1803: NSz.) összetételből önállósulással keletkezett, kevésbé meggyőző.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *capa*, *macska*²

capistráng × **A**: 1787 *tsapiftrát* (MNY. 36: 336); 1794 *tsapisztra* (Nyr. 49: 91); 1799 *tzapistrák* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zapfenstreich* a.); 1842 *Csapisztráng* (NSz.); 1846 *czapistrángot* (NSz.); 1847 *czapisták* (NSz.); 1884–1885 *czapfinstrák* (NSz.) **J**: 'esti takarodó {a katonaságnál} | Zapfenstreich'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Zapfenstreich* 'esti katonai jeladás: takarodó', tkp. 'hordódugóra mért ütés' [< ném. *Zapfen* 'dugó, dugasz' + *Streich* 'ütés']. A sörös- és boroshordók dugóinak beverése egyben jeladás volt a katonáknak arra, hogy befejezzék a

tivornyát, és bevonuljanak a táborba vagy a laktanyába. (≈) Megfelelője: le. *capstrzyk* 'takarodó'. (△) A változatok leginkább népetimológiával keletkeztek a →*csap*² és az →*istráng* alapján. Az *a* végű változatok a többes számnak érzett *-ák* végüekből vonódtak el.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*², *istráng*

caplat → *cappolódik*

cappolódik Δ **A:** 1615 *czappolodni* [sz.] (NySz.) **J:** 'sárban gázolva cammog | im Schlamm waten'

caplat × **A:** 1845 *czaplatásai* [sz.] (Jelenkor 1845. jún. 19.: 291); 1877 *czáflát* (Nyr. 6: 273); NYJ. *cablat* (MTsz.) **J:** 1. 1845 'keresve, kutatva járkál | etw suchend herumgehen' (Jelenkor 1845. jún. 19.: 291) (↑); 2. 1853 'csatangol | herumschweifen' (Nsz.); 3. 1873 'sárban gázolva jár | im Schlamm waten' (Nyr. 2: 135)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö *-l* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö összefügg a →*caf**at*, →*cáf**ol* stb. tövével. A végződés visszaható, ill. műveltető képző. (⊖) Idetartoznak: *caf**og* 'lucokban, sárban jár' (1831: Kreszn.); (N.) *caflag* (MNy. 5: 185): 'iszapban, sárban gázol'; *ceblet*, *ceflet* 'ua.' (MTsz.); *szeplet* 'ua.' (UMTsz.).

📖 MNy. 9: 388; EtSz. *caf**og* a., *cáppolódik* a.; TESz. *caflat* a.; EWUng. • Vö. *caf**at*, *caf**ka*, *cáf**ol*

cár **A:** 1555 *zar* (Nyr. 91: 78); 1707 *czár* (NySz.); 1757 *Czárus* (NSz.) **J:** 1. 1555 'orosz császár | russischer Herrscher' (Nyr. 91: 78) (↑); 2. 1909 'bolgár uralkodó | bulgarischer Monarch' (MNy. 5: 134)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Zar*; fr. *tsar*; szln. *car*; le. *car*; or. *царь*: 'cár'. Az oroszból terjedt el [a szlávban a gót *kaisar* 'császár' < gör. *καῖσαρ* 'ua.' átvétele]. Forrásához vö. →*cézár*. A *cárus* változat latinosítás eredménye. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: *cárevics* 'a cári trón örököse' (1865 e.: Nsz.) (vö. or. *царевич* 'ua.');

cárizmus 'a cári rendszer' (1879: Nsz.) (vö. or. *царизм* 'ua.').

📖 MNy. 5: 134; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cézár*

cavira × **A:** 1626–1628/ *Tzavira* (NSz.); 1784 *tzevere* (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1801 *Tzévere* (NSz.); 1885 *czevernye* (NSz.); NYJ. *cěvěre* (NyF. 20: 33); *csevere* (MTsz.) **J:** 1. 1626–1628/ ? 'kanca | Stute' (NSz.) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék); 2. 1784 '8–9 éves lányka | 8–9jähiges Mädchen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81) (↑); 3. 1801 'kikapós, eleven leány | leichtblütiges, lebhaftes junges Mädchen' (NSz.) (↑); 4. 1885 'szajha | Hure' (NSz.) (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (ném.) *čáveri*, *tshávorin*, (balk.) *tschawrin*, *tschěwrén*, (erd.) *cavri*: 'csibe; tyúk' [< oszm. *yavru* 'fiatal, kicsi']. 2. Belső keletkezésű, egy relatív fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltása. | (△) Egy *-a* képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; az alaktanhoz vö. →*caf**ra*, →*csigolya*¹ stb. Az *-r* gyakorító képzős tö összefügg a →*caf**ra*, →*cafrang* tövével. Az abszolút tőhöz vö. →*cáf**ol*. A jelentésekhez vö. →*caf**at*, →*caf**ka*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cáf**ol*, *caf**ra*, *cafrang*

cech A: 1614 *cheh* (MNy. 65: 478); 1875 *zehhel* (Nsz.); 1886 *czech* (NSz.); 1924 *cēcch* (Horger: MSzav. 77); NYJ. *cek, cekk, csekk* (ÚMTsz.) **J:** '⟨vendéglői stb.⟩ fogyasztás összege, számla összege | Rechnung'

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn.) *zech*, – ném. *Zeche*: '(kocsmai, vendéglői) számla' [eredetéhez vö. →*céh*]. ⊕ A szóvégen megőrződött m. *χ* viszonylag kései átvételre utal; a szóvégi *k* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*pech*. ⊕ A bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 Horger: MSzav. 77; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *céh*

cécó A: 1722 ? *czél-czóf* (MNy. 40: 230); 1851 *czéczó* (Nsz.); 1859 *cékót* (NSz.) **J:** 1. 1851 'zajos mulatozás, dorbézolás | Zecherei' (Nsz.) (↑); 2. 1877 'civakodás; verekedés | Zank; Rauferei' (Nyr. 6: 88); 3. 1884 'ceremónia; fölösleges körülményesség | Zeremonien; überflüssige Umständlichkeit' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *cékó* változat talán a →*cékál* hatására utal. ⊖ Ugyanezzel a szóval képzett összetétel a (N.) *hajcécó* '(pokoli) zsvaj, láрма', amelynek előtagja a →*haj*² indulatszó. ⊕ A →*csélsap* előtagjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MNy. 40: 230; TESz.; EWUng.

céda A: 1566 ? *Ceda* peter [SZN.] (SzT.); 1626–1627 *cédasága* [SZ.] (NySz.) **J:** <MN> 1. 1626–1627 'dévaj; kacér | schelmisch, gefallsüchtig' (NySz.) (↑); 2. 1792 'pajkos; szemtelen | übermütig; frech' (Nsz.); 3. 1836 'hamis | falsch' (Kassai: Gyökerésző 5: 249); 4. 1837 'erkölcstelen ⟨nőszemély⟩ | liederlich ⟨Frauenzimmer⟩' (Nsz.); 5. 1882 'rendetlen; hiányos öltözetű | unordentlich; unvollständig gekleidet' (Nsz.); 6. 1889 'értéktelen, silány | geringwertig' (NSz.) | <FN> 1. 1838 'szajha | Hure' (NSz.); 2. 1853 'alávaló személy | niederträchtige Person' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A jelentések a valószínűleg elsődleges melléknévi 1. jelentésből fejlődtek ki. Ma leginkább a melléknévi 4., ill. a főnévi 1. jelentésben használatos. ⊕ A →*cafát*, →*cafka* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

cédrus A: 1395 k. *cedrus* fa (BesztSzj. 913.); 1416 u.¹ *cedros* (BécsiK. 310); 1585 *Czédrus* fából (Cal. 176); 1816 *Cedruszfa* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'melegebb éghajlatot kedvelő fenyőféle | Zeder (Cedrus)' # (BesztSzj. 913.) (↑); 2. 1533 'platán | Platane' (Murm. 1330.); 3. 1533 'szurokfenyő | Pechkiefer' (Murm. 1336.); 4. 1876 'akác | Akazie' (Nyr. 5: 11)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *cedrus* 'cédrus; közönséges boróka; cédrusolaj' [< gör. *κέδρος* 'cédrusfa; cédrusolaj']. ⊕ Megfelelői: ném. *Zeder*; fr. *cèdre*; stb.: 'cédrus'. ⊕ A magyar szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. ⊖ Ugyanarra az etimonra megy vissza a (R.) *ceder* 'ua.' (1560: NySz.), ez a németből (↑) származik. ⊕ A magyarból: szbhv. (Kaj) *cedruš* 'cédrus'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *citrom*

cédula A: 1517 *cedulaban* (DomK. 147r); 1548 *czédulában* [?✍] (NádLev. 133); 1577 *chedullankent* (SzT.); 1585 *cedola* (Cal. 210); 1752 *Cedólája* (SzT.); 1872 *czédalába* (SzT.) **J:** 1. 1517 'kis papírlap | kleiner Zettel' # (DomK. 147r) (↑); 2. 1548 'rövid (hivatalos) feljegyzés | kurze Aufzeichnung ⟨bes. in Bezug auf eine amtliche Angelegenheit⟩' (NádLev. 133) (↑); 3.

1772 'vmit reklámozó kis alakú papírlap | beschriebener oder gedruckter Zettel als Werbemittel' (Nsz.) **Sz:** ~z 1708 *Megtzédulázom* (Pápai Páriz: Dict.) | **cédulka** 1818 *czédulkákat* (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *cedula* 'kis papírlap', a lat. *schedula* 'ua.' mellékalakja [*< lat. schedula, scida* 'papirusz leszakított darabja, csíkja' *< gör. σχέδον, σχίδον* 'szálka, fadarab']. (≈) Megfelelői: ném. *Zettel*; fr. *cédule*; ol. *cedola*; stb.: 'cédula'.

📖 EtSz.; MNy. 26: 190; TESz.; EWUng. • Vö. *bankó, cetli, röp-, váltó*

cefet × **A:** 1819–1821 *czefet* (MN) (Nyr. 82: 86) **J:** (MN) **1.** 1819–1821 'aljas, utálatos (személy) | niederträchtig, widerlich (Person)' (Nyr. 82: 86) (↑); **2.** 1873 'rongyos | zerfetzt' (Nyr. 2: 93) (↑); **3.** 1890 'elhanyagolt külsejű | schlampig' (Nyr. 19: 287); **4.** 1904 'nagyon rossz, cudar | hunds miserabel' (Nsz.); **5.** 1905 'koszos, piszkos | schmutzig, dreckig' (ÚMTsz.) | (FN) **1.** 1874 'ringyó | Hure' (Nyr. 3: 473); **2.** 1898 'leszakadt darab, rongy | Fetzen' (Nsz.); **3.** 1905 'latyak, sár | Kot, Matsch' (ÚMTsz.) | (PARTIKULA) 1994 '⟨melléknév fokozására:⟩ túlzott mértékben | sehr, überaus (intensivierend bei Adjektiven)' (Nsz.) **R:** ~ül 1902 *cefetül* 'alaposan, nagyon | tüchtig (als Adverb)' (UjIdők 1902. aug. 31.: 190); 1904 *cefetül* van 'nagyon rosszul van, rémesen érzi magát | ' (Nyr. 33: 420)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A →*cafát* palatális párja. A tő azonos a →*cefre* abszolút tövével, és a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*cáfol* tövével. A szó végződése a befejezett melléknévi igenév képzője vagy névszóképző. Tisztázatlan, hogy a melléknév vagy a főnév lehetett-e az eredeti szófaj. (⊕) Az a magyarázat, hogy a *cefet* a *cefet-cafát* 'rongyos' (1873: MTsz.) ikerszó előtagjának önállósulásával jött létre, kevésbé valószínű.

📖 MNy. 9: 391; EtSz. *cafog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cafát, cáfol, cefre, cibere*

cefre **A:** 1792 *tzeffre* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tzevere* a.) **J:** **1.** 1792 'szajha | Hure' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tzevere* a.) (↑); **2.** 1855 'pálinkafőzésre összegyűjtött erjedő gyümölcs | Maische zum Schnapsbrennen' (Nsz.); **3.** 1901 '(8–12 éves) lány | (8–12 jähriges) Mädchen' (ÚMTsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltása. | (⊕) A →*cafra* palatális párja. Egy -e képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; az alaktanhoz vö. →*csörge*, →*penge* stb. A relatív tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*cafrang* tövével. Az abszolút tő a →*cefet*-ével azonos. A köznyelvben ismert 2. jelentés keletkezése az erjedő gyümölcs és a sárban való járás cuppogós hangjának hasonlóságán nyugodhat. A 3. jelentés játshi használatban keletkezhetett. (⊖) Idetartozik: (N.) *cefrinkó* 'élénk, eleven kislány' (MTsz.). (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *cefre* 'levágott, elhajított szőlővessző' (ÚMTsz.).

📖 MNy. 9: 412; TESz.; EWUng. • Vö. *cafra, cafrang, cefet, cibere*

cég **A:** 1853 *Czég* (Nsz.) **J:** **1.** 1853 'ipari, kereskedelmi vállalat | Firma' # (Nsz.) (↑); **2.** 1858 'vállalat neve | Name einer Firma' (Nsz.); **3.** 1858 'cégér | Aushängeschild' (Nsz.); **4.** 1878 'emberek (alkalmi) társulása | (gelegentlicher) Zusammenschluss von Personen' (Nsz.); **5.** 1990 'vmely állam titkosszolgálat | Geheimdienst eines Staates' (Nsz.)

■ Tudatos elvonás eredménye. | (⊕) A →*cégér*-ből keletkezett; az alaktanhoz vö. *gyök* (→*gyökér*). A keletkezés oka az a körülmény lehetett, hogy a 19. században számos, cégérral megjelölt műhelyből, manufaktúrából ipari, kereskedelmi vállalatok alakultak. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 EtSz.; Tolnai: Nyelvújítás 171; Bárczi: MNyÉl. 303; TESz.; EWUng. • Vö. *cégér*

cégér A: 1470 *chegere* [ʔ□] (SermDom. 2: 331); 1549 *czegere* (MNyTK. 8: 12); 1604 *Tzeget* (Szenczi Molnár: Dict. *Signum* a.); 1604 *Tzeget* (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 *cségérjére* [ʔ✂] (NySz.); NYJ. *cégër* (ÚMTsz.); *cőgér* (MTsz.) J: <FN> 1. 1470 '(ismertető)jel | (Kenn)zeichen' (SermDom. 2: 331) (↑); 2. 1540 'foglalkozást jelző jelképes tárgy | Aushängeschild; Wirtshausschild' # (Oklsz.); 3. 1568 'szégyenoszlop | Pranger' (NySz.); 4. 1862 'szégyen | Schande' (CzF.) | <MN> 1863 'csúnya; becstelen | häßlich; ehrlos' (Krizsa [szerk.] Vadr. 358) Sz: ~es 1568 *Czegeres* 'hírhedt, rossz hírű | berüchtigt' (NySz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn. h.) *czeger* 'mutató; mutatóujj; útjelző tábla; vendégfogadó kiakasztott ismertetőjele; jel, jelölés; stb.', (k.-frank) *zēgēr* 'ua.', (szász E.) *zēgar* 'cégér, cégtábla', – ném. *Zeiger* 'mutató' [< ném. *zeigen* '(meg)mutat, jelez vmit; stb.']. ⊕ A főnévi 3., 4. jelentés a régi magyar büntetőjog emléke: a vétkes nyakába akasztott bűnjelre vagy vétséget tartalmazó szégyentáblára utal. A *cégéres* származék jelentése is ezzel függ össze. A melléknévi jelentés a főnévi 4. jelentésen alapul.

📖 MNy. 9: 244; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cég*, *diktál*

céh [8] A: 1466 *Czech* (Oklsz.); 1552 *tzéből* (Heltai: Dial. B1b); 1600 *Czéh* ladayat [ʔ✂] (Oklsz.); 1847 *czékek* (NSz.); NYJ. *cég* (NyF. 40: 53) J: 1. 1466 'azonos foglalkozású iparosok, kereskedők egykori érdekvédelmi testülete | Zunft' # (Oklsz.) (↑); 2. 1552 'baráti (szórakozó) társaság | Trinkgesellschaft' (Heltai: Dial. B1b) (↑); 3. 1585 'gyülekezet | Versammlung' (Cal. 214)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *zeche*, *zech*, (h.) *zech*: 'többek összefogása, szövetkezése egy közös cél érdekében; ilyen gyűlés, összejövetel színhelye' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *tiahh* 'nemzetség; banda, társaság'; óész. germ. *tē* 'meghatározás, rendelkezés'; stb.]. ⊕ Az átvétel még a szóvégi m. $\chi > h > \emptyset$ hangváltozás lezárulása előtt ment végbe; a magánhangzó megnyúlása is ezzel függ össze.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cech*

cejte Δ A: 1612 *czöjtít* [✂] (Századok 41: 147–148); 1646/ *czojtának* (Oklsz. *cojta* a.); 1719 *czetet* (Nyr. 12: 32); 1728 *czeitét* (Nyr. 12: 31); NYJ. *cektéből* (NépHagy. 61) J: 1. 1612 'a vízimalmok, tutajok kikötésére használt, a víz fenekére süllyesztett, gyeptéglával kitöltött hatalmas vesszőkosár | in den Grund gesenkter großer Korb zum Verankern von Wassermühlen, Flößen' (Századok 41: 147–148) (↑); 2. 1826 'vízimalmot, tutajt tartó, fűzfavesszőkből készült kötél | Wiede zum Festbinden von Wassermühlen, Flößen' (TudGyűjt. 2: 47); 3. 1897 'kezdetleges kikötői híd, palló | einfacher Landungssteg' (Nyr. 26: 476)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. és 3. jelentés jelentés metonímia. ⊕ A szónak a szlovákból, ill. a németből való származtatása jelentős hangtani és jelentéstani nehézségek miatt kevésbé valószínű. ⊕ Tisztázatlan idetartozású: (R.) *cetkény* 'a vízimalom rögzítőkötele' (1766: MNy. 61: 222).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 602; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

cékál × A: 1649 *czékála* (NSz.) J: 'csavarog, lófrál; kószál, kóborol | sich herumtreiben; herumschweifen'

cikázik A: 1700 k. ? *czikáz* (Nyr. 12: 264); 1706/ *czékáz* (MNy. 69: 495); 1784 *tzikázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 1792 *Czikázik* [▽] (NSz.); 1799 *tzikkázásban* [sz.] (NSz.); 1783 *csikázvánn* [sz.] (Nszt.) J: 1. 1700 k. ? 'csapong (gondolat, tekintet) | flattern (Gedanke,

Blick)' # (Nyr. 12: 264) (↑), 1803 'ua.' (NSz.); 2. 1706/ 'kószál; cirkál | streunen; umherstreifen' (MNY. 69: 495) (↑); 3. 1783 'mozgásirányát többször megváltoztatva sebesen halad | zickzack laufen' (Nsz.); 4. 1784 'játékosan kergetőzik; egy fajta kergetősdit játszik | spielerisch einander verfolgen; eine Art Fangspiel spielen' (Nsz.); 5. 1799 'cica módjára játszik; enyeleg | spielen wie eine Katze; schäkern' (NSz.) (↑); 6. 1834 'megmegvillan (fény, tűz); cikcakkos vonalat ír le | wiederholt aufblinken (Licht, Feuer); eine Zickzacklinie beschreiben' # (NSz.)

cékláz × **A:** 1784 *tzéklázás* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 89) **J:** 'csavarog, lófrál; kószál, kóborol | sich herumtreiben; herumschweifen'

cika × **A:** 1787 *tzika* (NSz.); NYJ. *cēka* (Nyr. 7: 190); *csikka* (Nyr. 10: 279) **J:** 'fogócska; játékos kergetőzés | Fangspiel; spielerisches Herumjagen'

■ A szócsalád igéi fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A tö ismeretlen eredetű. Az igék végződése -l, -z, ill. -l + -z gyakorító képzők. A *cikázik* esetében valószínűleg a 2. jelentés volt az eredeti, amelyből a további jelentések kialakultak. – A *cika* a *cikázik*-ból jött létre elvonással. (⊖) Idetartoznak egyes, ugyancsak gyakorító képzővel keletkezett igék: *cékléz* 'tétlenkedik' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 250); *céklál* '(céltalanul) mászkál, kószál' (1837: NSz.); *céklász* 'ua.' (1838: Tsz.). (△) A szócsaládnak →*cica*, ill. →*cikcakk* szavakkal való összefüggése aligha valószínű.

📖 MNY. 58: 78; TESz. *cika*³ a.; EWUng.

cekker **A:** 1816 *Czökör* (Gyarmathi: Voc. 97); 1867 *cekkereket* (Nsz.); 1887 *Czüőkör* (Herman: HalK. 779); NYJ. *cēkkēr* (NyF. 34: 54) **J:** '⟨főleg háncsból, szalmából, újabban műanyagból font⟩ szatyor, kosár | Einholtasche, Korb ⟨bes. aus Bast, Stroh, Kunstfasern geflochten⟩'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zecker*, *zökker*, – ném. (au.) *Zöger* 'szatyor' [< ném. (kfn.) *zogen* 'megy, siet; ráncigál, vonszol; stb.']. (⊖) Idetartoznak: (N.) *cekkedli*, *cekkerli*, *cikidli* 'kisebb szatyor', amelyek a ném. (baj.-osztr.) *zeckerl* 'ua.' szóra mennek vissza; a szóvéghez vö. →*hokedli*, →*nokedli* stb.

📖 EtSz. *cökör* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *cúg*

cékla **A:** 1322 ? *Ceclas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *cecla* (SchlSzej. 921.); NYJ. *cégla* (NyF. 32: 43); *cikla* (MTsz.); *civikla*, *cvēkla*, *cvikla*, *cviklyá* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'salátának használt vörös répa | rote Rübe (Beta vulgaris rubra)' # (SchlSzej. 921.) (↑); 2. 1753 'répa | Rübe' (Nsz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | (≡) Blg. *цвекло* 'répa'; szbhv. *cvekla* 'cékla'; szln. (N.) *cvikla* 'ua.'; – szlk. *cvikla* 'ua.'; or. *cvēkla* 'répa'; stb. [< 'gör. *σεῦκλον*, *σεῦκλα* [többes szám] 'cékla']. (△) A szó belseji v-s változatok későbbi átvételek a szlovákból. (△⇒) A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. (Kaj) *cikla*; szln. (N.) *cikla*: 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 114; TESz.; EWUng.

cékláz → *cékál*

cél **A:** 1456 k. *chelba* (SermDom. 1: 308); 1541 *czil* (NySz.); 1571 *czélyre* [?] (Nyr. 30: 428) **J:** 1. 1456 k. 'versenycél; célpont | Wettbewerbsziel; Zielpunkt' # (SermDom. 1: 308) (↑);

2. 1456 k. 'jelkép | Symbol' (SermDom. 2: 221); 3. 1552 'határ; vég | Grenze; Ende' (Heltai: Dial. H1a); 4. 1571 'rendeltetés | Bestimmung, Zweck' # (Nyr. 30: 428) (↑); 5. 1577 'viadal | Kampf' (KolGl.); 6. 1585 'tárgy, amelyre vmely tevékenység stb. irányul | Gegenstand, worauf sich eine Tätigkeit richtet' (Cal. 717 [o: 713]); 7. 1627 'szándék | Absicht' # (NySz.) **Sz:** ~**oz** 1639 *czilozo* [sz.] 'megcélöz, irányoz | zielen' (MNy. 79: 509); 1683 *elczélzott, czélozok* 'utal vmire | auf etw anspielen' (NySz.) | ~**zás** 1702 *Czélozás* [sz.] (NySz.) | ~**zat** 1776 *Czélozat* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Anspielung* a.) | ~**talán** 1789 *tzélatlan* (Nsz.)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | ⊕ Ném. (k.-ném.R.) *zel* 'elérendő végpont; rendeltetés; szándék, terv; (fizetési) határidő; határ, vég', (R. f.-ném.) *zil, ziel* 'ua.', (kor. úfn. h.) *ziel* 'határ', *czyl tag* 'határidő (utolsó napja)', – ném. *Ziel* 'az, amire a törekvés, igyekezet irányul; célpont' [germán eredetű; vö. gót *(ga)tils* '(oda)illő, megfelelő, alkalmas'; ang. (óang.) *til* 'jó, megfelelő'; stb.]. ⊗ Megfelelői: szbhv. *cilj*; le. *cel*; stb.: 'cél'. ⊕ Lehetséges, hogy a szó belseji magánhangzónyúlás a magyarban történt. A szó a lovagi tornajátékok, lövészet, pénzgazdálkodás stb. tárgykörében kerülhetett át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. -szerű

celebrál A: 1592 *celebráltak* (MNy. 75: 384) **J:** 1. 1592 'ítéletet hoz; határoz | ein Urteil fällen; beschließen' (MNy. 75: 384) (↑); 2. 1595 'misézik | Messe lesen' (ItK. 87: 153); 3. 1599 'ünnepélyesen végbevisz | feierlich veranstalten' (SzT. *celebráltak* a.); 4. 1600 k. 'ünnepélyes keretek közt kibocsát (oklevelet) | feierlich ausgeben (Urkunde)' (NytudÉrt. 44: 43); 5. 1670 'ünnepel | feiern' (SzT. *celebráltak* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | ⊕ Lat. *celebrare* 'gyakran, többedmagával látogat; ünnepel; ünnepélyesen végbevisz', (k.e.) 'végrehajt, elvégez; misét mond', (h.) 'közös en meglátogat; (meg)dicsér; (fel)szentel' [< lat. *celeber* 'sokak által látogatott; ünnepélyes; ismert']. ⊗ Megfelelői: ném. *zelebrieren*; fr. *célébrer*; stb.: 'misét mond; ünnepélyesen végbevisz'.

📖 TESz.; EWUng.

celecula × **A:** 1784 *tzele-tzulát* (Baróti Szabó: KisdedSz. 82); 1808 *czelecczulájokat* (NSz.); NYJ. *cělē-cúla* (ÚMTsz.); *celle-culla* (MTsz.) **J:** <FN> 1784 'holmi, cókmók; ringy-rongy | Siebensachen, Zeug; Lumpenkram' (Baróti Szabó: KisdedSz. 82) (↑) | <MN> 1856 'könnyűvérű, feslett (nő) | licherlich (Frau)' (Nsz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | ⊕ A →*cula* 'ringy-rongy' szóból jött létre; keletkezés módjához vö. →*diribdarab*, →*hórihorgas* stb. A melléknévi jelentés esetleg jelzői használatban keletkezett, de a (N.) *szele-kóla* 'szeleburdi, lapkodó, szeles' vagy a →*szeleburdi* analógiás hatása is lehetséges. ⊗ Az ikerszó előtagjának önállósulásával keletkezett a *cele* 'cókmók, holmi' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 MNy. 46: 365; TESz.; EWUng. • Vö. *cula*

cella A: 1372 u./ *cellatt* (JókK. 40); 1519 k. *cellaiaba* (DebrK. 116); 1531 *celabol* (TelK. 288); 1604 *Célla* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1372 u./ 'kolostori cella | Klosterzelle' (JókK. 40) (↑); 2. 1577 k. 'sejt | Zelle (Biol)' (OrvK. 237); 3. 1582 '(háló)kamra | (Schlaf)kammer' (SzT.); 4. 1702 'lépsejt | Zelle einer Honigwabe' (NySz.); 5. 1715 e. 'kalitka | Käfig' (MNy. 28: 317); 6. 1795/ 'börtönzárka | Gefängniszelle' # (Nsz.); 7. 1897 'elektrokémiai berendezés elemi egysége | einzelnes Element einer Batterie oder eines Akkumulators' (PallasLex. Réz a.); 8. 1984 'táblázat egy körülhatárolt területe (főleg az informatikában) | Feld einer Tabelle (hauptsächlich in der Informatik)' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cella* 'kamra; ketrec; (börtön)zárka; templom belső része', (k.) 'éléskamra; szerzetesi cella' [< lat. *celare* 'elrejt']. (≈) Megfelelői: ném. *Zelle*; ol. *cella*; stb.: 'kolostori cella; (börtön)zárka; sejt'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cellulóz*, *hall*², *kuka*³, *laticel*

cellulóz **A**: 1880 *cellulóze* (TermtudKözl. 1880. júl. 1.: 277); 1891 *celluloza* (Füredi: IdSz.); 1893 *Cellulóz* (PallasLex.) **J**: 'a növényi sejtek falát alkotó fontos szerves vegyület | Zellulose'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Zellulose*; ang. *cellulose*; fr. *cellulose*; stb.: 'cellulóz'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *cellule* 'sejt' alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-ose* képzővel]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (△) A szóvégi *a*-s változat hanghelyettesítéssel keletkezett. (∼) Idetartozik: *celluloid* 'egy fajta gyúlékony műanyag' (1878: AnyagiÉ. 1878. dec. 31.: 183), amely ugyancsak nemzetközi szó; vö. ném. *Zelluloid*; ang. *celluloid*; fr. *celluloïd*; stb.: 'celluloid'. Az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás az ang. *cellulose* (↑) alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-id* képzővel]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz., *celluloid* a. is; EWUng. • Vö. *cella*, *celofán*

celofán **A**: 1913 *cellofán* (VegyészetiL. 1913. jún. 20.: 210); 1959 *celofán* (ÉrtSz.); NYJ. *celofántot* (ÚMTsz.) **J**: 'cellulózból készült, hártyszerű, átlátszó (csomagoló)anyag | Cellophan'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Zellophan*; ang. *cellophane*; fr. *cellophane*; stb.: 'celofán'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *cellulose* 'cellulóz' és a gör. *φανός* 'világos, látható'] alapján. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (△) A *celofánt* alak szóvégi *t*-je szervesen járulékhang; vö. →*rubin*, →*tulipán* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cellulóz*

cemende × **A**: 1751 *cemende* (OrmSz.); NYJ. *cēmēnde*, *cemōnde* (MTsz.); *cemendre* (ÚMTsz.) **J**: <MN> **1.** 1751 'értéktelen, silány <ruházat> | geringwertig <Kleidung>' (OrmSz.) (↑); **2.** 1857 'erkölcstelen, feslett <nőszemély> | liederlich <Frauenzimmer>' (MNyszet. 2: 409); **3.** 1907 'öklelős | bockig' (NyF. 40: 53) | <FN> **1.** 1825 'ringyó | Hure' (Nsz.); **2.** 1838 'cókók | Kram' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Elsődleges jelentése 'kis értékű' lehetett, a további jelentések metaforikusan ebből alakultak ki. (△) Onomatopoeitikus eredete, ill. a →*cafát*, →*cafka* stb. szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

cement¹ † **A**: 1550 k. *czementoles* [sz.]; *chjement* porral (Századok 11: 229) **J**: **1.** 1550 k. 'a fémek <főleg arany> tisztításához, finomításához használt por | Pulver zur Läuterung der Metalle <haupts. Gold>' (Századok 11: 229) (↑); **2.** 1600 k. 'aranytisztító műhely | Werkstatt für Goldreinigung' (BrassSzt. *aurificina* a.) **Sz**: ~**el** 1550 k. [sz.] 'tisztít, finomít <aranyat> | reinigen, läutern <von Gold>' (Századok 11: 229) (↑)

■ Jövevényszó, valószínűleg az olaszból, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ol. (tr.v.-ven.) *zemento* 'fémfinomító por'; – vö. még ném. (kfn.) *cément* 'ua.'. Az olaszban a lat. *caementum* 'terméskő', (k.) 'mészhabarcs'. (△) A 2. jelentés metonímia.

cement² **A:** 1778 *cement* (KözlSz. 29/2: 83); 1787 *czémentet* (Nsz. *cement* a.); 1838 *czimenttel* (NSz.) **J:** 1. 1778 'habarcs; vakolat | Mörtel; Bewurf' (KözlSz. 29/2: 83) (↑); 2. 1838 ? 'szürke, porszerű építési kötőanyag | Zement' # (Tzs.), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt.); 3. 1915 'fogcement | Zement für Zahnfüllungen' (MNY. 11: 168) **Sz:** ~**ez** 1790 *cémentezi* (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zement* 'egy fajta építőanyag, kötőanyag; fogcement', (R.) *ziment* 'egy fajta építőanyag; habarcs' [< fr. (ófr.) *ciment* 'ua.'; vö. →*cement¹*]. (≈) Megfelelői: szbhv. *cement*; cseh *cement*; stb.: 'cement'.

EtSz.; TESz. *cement* a.; EWUng. • Vö. *cement¹*

cementál → *cementíroz*

cementíroz **Δ A:** 1818 *czémentírozás* [sz.] (NSz.); 1865 *cementírozni* [sz.] (Babos: KözhSzt. *cement* a.) **J:** 'megedz {acélt}; finomít {aranyat} | härten {Stahl}; abfeinen {Gold}'

cementál **A:** 1873 *czementálva* [sz.] (Természet 1873. máj. 1.: 117) **J:** 1. 1873 'timsóval és vasszulfáttal fát bevon, tűzállóvá tesz | Holz imprägnieren, feuerfest machen' (Természet 1873. máj. 1.: 117) (↑); 2. 1890–1892 'tisztít; finomít | reinigen; abfeinen' (NSz.); 3. 1891 '(meg)acéloz, (meg)edz | stählen' (Füredi: IdSz.); 4. 1891 'felületét cementtel bevonva megerősít vmit | mit Zementbezug verstärken' (Füredi: IdSz.)

■ A szócsalád alapja, a **cementíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *zementieren* 'fémét finomít, edz' [< ném. (kfn.) *zement* 'arany finomításához használt por'; eredetéhez vö. →*cement¹*]. (≈) Megfelelői: szbhv. *cementirati*; cseh *cementovati*; stb.: 'cementál'.

■ A **cementál** származékszó. | (⊕) A *cementíroz*-ból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

MNY. 11: 162; TESz. *cementál* a.; EWUng. • Vö. *cement¹*

cendely † **A:** 1395 k. *then* [ʔ ɔ: *chen[del]*] (BesztSzj. 696.); 1435 ? *Chendel* [szn.] (Oklsz.); 1473 *cendel* (Oklsz.); 1565 *czendely* (Radvánszky: Csal. 2: 19); 1607 *csindely* [ʔ ɟ] (Radvánszky: Csal. 2: 124) **J:** 'egy fajta selyemszövet | Art Seidenstoff'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *zendâl*, (kor. úfn. baj.-osztr.) *zendel*, (kor. úfn. h.) *chýndel*: 'egy fajta selyemszövet'. Forrása talán a gör. *σινδίων* 'finom len- v. selyemszövet'. (≈) Megfelelői: lat. (k.) *cendalum*; sp. *cendal*; ol. (R.) *zendàle*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvégi *ly* palatalizálódással keletkezett; vö. →*fertály*, →*pendely* stb.

EtSz.; MNy. 36: 22, 26; TESz.; EWUng.

cenk **Δ A:** 1138/ ? *Cencu* [szn.] (MNY. 32: 132); 1281 *Tothchenk* [hn.] (FNESz. *Nagycenk* a.); 1291 *Zenk* [hn.] (SoprSz. 37: 275); 1395 k. *chenk* (BesztSzj. 796.); NYJ. *cénke* (Nyr. 30: 173) **J:** <FN> 1. 1138/ ? 'kutya(kölyök); (vadász)kutya | (junger) Hund; (Jagd)hund' (MNY. 32: 132) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 796.) (↑); 2. 1708 'lovászlegény {főleg katonaságnál}; ifjú zsoldos | Stalljunge {bes. beim Milit}; junger Söldner' (Pápai Páriz: Dict. *Căcuila* a.); 3. 1753 'fiú; taknyos kölyök | Knabe; (Rotz)bengel' (NSz.); 4. 1773 'hitvány ember | Schuft' (Nsz.); 5.

1811 'újonc | Rekrut' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <MN> **1.** 1847 'fiatal (személy) | jung (Person)' (Nsz.); **2.** 1856 'hitvány (személy) | schuftig' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A jelentésekhez vö. →*kölyök*, →*kutya*, →*tacskó*. A melléknévi jelentések jelzői használatban keletkeztek. ⊕⇒ A magyarból: rom. *ținc*, *ținc* 'legényke, kölyök, fickó', (N.) 'kutya, ragadozó állat kölyke'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

centi A: 1876 *centi* (MNy. 69: 361); NYJ. *canti* (ÚMTsz.); *cēnti* (MNy. 38: 335) **J:** **1.** 1876 'centiméter (mint mértékegység) | Zentimeter (als Maßeinheit)' (MNy. 69: 361) (↑); **2.** 1906 'mérőszalag | Maßband' (Nsz.) **Sz:** ~z [főleg *ki~*] 1972 *kicentiz* '(túlzott) pontosságra törekedve kimér | haargenau ausmessen, berechnen' (ÉKsz.) – De vö. 1834 *centiméter* 'egyszázad méter (mint mértékegység) | Zentimeter (als Maßheit)' (Nsz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | ⊕ A *centiméter*-ből (↑) keletkezett. A magyar szó nemzetközi minták alapján alkotott részfordítás; vö. ang. *centimeter*; ném. *Zentimeter*; fr. *centimètre*; stb.: 'centiméter'. Az előtag forrása a lat. *centi*- 'száz-', amely a lat. *centum* 'száz' birtokos esete: vö. lat. *centiceps* 'százfejű', *centimanus* 'százkarú'. Hasonló összetételek, amelyek szintén nemzetközi minták alapján keletkeztek: *centiliter* 'egy század liter' (1878: Nsz.); *centigramm* 'egy század gramm' (1893: PallasLex.); vö. ném. *Zentiliter*, *Zentigramm*; fr. *centilitre*, *centigramme*: 'centiliter', 'centigramm'.

📖 MNy. 38: 335; TESz.; EWUng. • Vö. *csentéz*, *csimpolya*, *hektár*, *kantár*¹, *méter*, *percent*, *száz*, *toklász*

centrális A: 1757 *Centralis* (MNy. 64: 350); 1803 *centrális* (D. Éltes: FrSz. 43) **J:** <MN> 1757 'központi | zentral' (MNy. 64: 350) (↑) | <FN> 1877 '(kör)átmérő | Durchmesser' (Keresztesi: Mat. 69)

centralizál A: 1811/ *centralizáltatott* [sz.] (Nsz.) **J:** 'központosít | zentralisieren'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **centrális** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *centralis* 'középen levő' [< lat. *centrum* 'középpont'; vö. →*centrum*]. ⊗ Megfelelői: ném. *zentral*; fr. *central*; stb.: 'centrál'. ⊕ A magyar szóvégi *s*-hez vö. →*brutális* stb.

■ A **centralizál** nemzetközi szó. | ⊕ Vö. ném. *zentralisieren*; ang. *centralize*; fr. *centraliser*; stb.: 'centralizál'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. ⊕⇒ A magyarba főleg a német nyelvből került.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Idetartoznak: *centralizáció* (1838/: NSz.); *centralista* [fn és mn is] (1863: NSz.); *centralizmus* (1887: NSz.). ⊕⇒ A magyarba nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel került. ⊕ A *centrálé* 'átmérő' (1857: Keresztesi: Mat. 69), 'erőmű' (1938: Pávó: IdMűszSz.) a ném. *Zentrale* 'ua.' szóból származik.

📖 EtSz. *cēntrum* a.; TESz., *centrálé* a. is; EWUng. • Vö. *centrum*

centralizál → *centrális*

centrifuga A: 1831 *centrifuga* erők (NytudÉrt. 93: 37); 1957 *centrifúga* (Bakos F.: IdSz.) **J:** <MN> 1831 'a középponttól távolító | zentrifugal' (NytudÉrt. 93: 37) (↑) | <FN> 1928 'a centrifugális erő elvén alapuló szerkezet | Zentrifuge' (TechnLex. 1: 200) **Sz:** ~1 1894 *centrifugálják* (PallasLex.)

centrifugális **A:** 1853 *centrifugalis* (BpHírlap 1853. jún. 26.: [1]); 1865 *centrifugális* (Babos: KözhSzt.); 1893 *Centrifugál* (PallasLex.) **J:** 1. 1853 'a középponttól távolító | zentrifugal' (BpHírlap 1853. jún. 26.: [1]) (↑); 2. 1893 'zárt <virágzat> | geschlossen <Blütenstand>' (PallasLex.) (↑)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Zentrifuge*; ang. *centrifuge*; fr. *centrifuge*; ol. *centrifuga*; stb.: 'centrifuga', az angolban és a franciában 'centrifugális' is | ném. *zentrifugal*; ang. *centrifugal*; le. *centrifugalny*; stb.: 'centrifugális', az angolban 'centrifuga' is. A francia *centrifuge* (↑) melléknév a lat. (ú.) *vis centrifuga* 'centrifugális erő' szószerkezet utótagja alapján keletkezett [vö. lat. *centrum* 'középpont' és a *fugere* 'menekül, szökik' szavakat]. (⇒△) A magyarba leginkább német közvetítéssel kerültek át, a *centrifugális* latinosított végződéssel. A *centrifuga* melléknévként elavult.

📖 TESz. *centrifugális* a.; EWUng. • Vö. *centrum*, *fuga*

centrifugális → *centrifuga*

centrum **A:** 1653 *Centrumjokhoz* (MNy. 64: 350); 1655 *centromában* (MNy. 36: 336) **J:** 1. 1653 'középpont | Mittelpunkt' (MNy. 64: 350) (↑); 2. 1791 'vminek a magja, jelentős része | Kern, wichtiger Teil von etw' (Nszt.); 3. 1832 'szellemi, gazdasági központ | geistiges, wirtschaftliches Zentrum' (Nszt.); 4. 1843 'terület, település központi része | zentrale stelle eines Gebiets, einer Stadt' (Nszt.); 5. 1874 'középpárt | Mittelpartei' (NSz.); 6. 1900 'gócpon | Knotenpunkt' (Tolnai: MagySz.); 7. 1994 'bizonyos célokat szolgáló intézmény | einem bestimmten Zweck dienende zentrale Einrichtung, Anlage' (Nszt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *centrum* 'a kör középpontja', (h.) 'ua.; székhely' [< gör. *κέντρον* 'a kör középpontja', tkp. 'tövis, fullánk, ösztöke' < gör. *κεντέω* 'szúr, döf']. A görögben az 'öztöke' jelentésből alakult ki a 'körzőeszköz rögzített szára', majd ebből a 'kör középpontja' jelentés. (≈) Megfelelői: ném. *Zentrum*; fr. *centre*, *centrum*; stb.: 'centrum'. (⊖) Ugyanebből az etimonból keletkezett szavak: *centrizmus* 'a bal- és jobboldali irányzatok egyensúlyának megteremtésére törekvő politikai irányzat' (1948: Sándor K.: IdSz.); *centrista* 'a centrizmusra jellemző, ill. azt követő' (1951: Terényi: IdSz.); a magyarba nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel kerültek át, a *centrista* orosz közvetítéssel is; vö. ném. *Zentrismus*, *Zentrist*; or. *центризм*, *центрист*: 'centrizmus', 'centrista'. – Idetartozik még: *centríroz* 'forgó alkatrészt, pl. gumiabroncsot kiegyensúlyoz' (1939: PestiH. 1939. márc. 12.: 27); ez a *centríroz* 'ua.; egy adott központhoz igazít' (1880: Thanhoffer: Mikroskop 59) [< ném. *zentrieren* 'ua.'] alapján keletkezett téves ejtéssel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *centrális*, *centrifuga*

cenzor → *cenzára*

cenzára **A:** 1586 *Censuraiahoz* (SzT.); 1764 *Cenzurán* (SzT.); 1781 *Cenfúra* (Nszt.); 1846/ *cenzára* (NSz.); 1915 *cëndura* (EtSz.); NYJ. *cindura* (Nyr. 33: 245) **J:** 1. 1586 'vizsga | Prüfung' (SzT.) (↑); 2. 1619 'vélemény | Meinung' (MNy. 64: 350); 3. 1748 'könyv-, sajtócenzúra | Bücher-, Pressezensur' # (NSz.); 4. 1778 'cenzori hivatal | Amt des Zensors' (Nszt.); 5. 1795 'bíróság | Gericht' (NSz.) **Sz:** ~z 1774 *Cenzuráztottaé* [sz.] (SzT.)

cenzor **A:** 1698/ *cenzorokul* (MNy. 64: 350); 1763 *Tzenszor-Birák* (MNy. 11: 302) **J:** 1. 1698/ 'könyvcenzor | Bücherzensor' (MNy. 64: 350) (↑); 2. 1790 'vizsgáztató | Examiner'

(SzT.); **3.** 1791 'az ókori római főtisztviselők egyike | einer der altrömischen höchsten Beamten' (Nsz.).

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *censura* 'cenzori hivatal; (szigorú) vizsgálat; ítélet', (k.) 'fegyelem, erkölcsi szigor', (h.) 'szemlélet, vélemény' | lat. *censor* 'vagyonbecsléssel és a közérkölcsök ellenőrzésével megbízott magasrangú állami hivatalnok', (k.) 'bíró', (h.) 'ua.; bíráló (ember); könyvcenzor'. A latin szavak a lat. *censere* '(meg)ítél, értékel' szóra mennek vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Zensur, Zensor*; fr. *censure, censeur*; stb.: 'cenzúra', 'cenzor'. (△) A régebbi változatok *s* betűje valószínűleg *zs* hangértékben áll; ez a jelenség a hazai latinság egyik jellemzője. A szó belseji *z-s* alak másodlagos keletkezésű, a klasszicizáló latin, ill. német kiejtés alapján; vö. →*izraelita*, →*konzul* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

ceremónia **A:** 1416 u./¹ *cerimoniackal* (BécsiK. 55); 1552 *ceremoniackal* (Heltai: Dial. A2b); 1708 *Tzerémónia* (Pápai Páriz: Dict. *Cērēmōnia* a.); 1736 *ceremónia* (SzT.); 1895 *czērémónia* (Balassa J.–Simonyi: TMNy. 182); NYJ. *cinimória* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'vallási szertartás; szertartás | Ritus; Zeremonie' (BécsiK. 55) (↑); **2.** 1704 ? 'formaság; felesleges körülményesség | Formalität; überflüssige Umständlichkeit' # (SzT.), 1736 'ua.' (SzT.); **3.** 1752 'szokás | Gepflogenheit' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *caerimonia, caeremonia* 'vallási cselekedet v. szokás, ünnepi szertartás', (kés.) *ceremonia* 'ua.', (k.) 'áldozat', *cerimonia* '(vallási) ünnep', (e.) 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Zeremonie*; fr. *cérémonie*; stb.: 'ceremónia'. (△) Az 1. jelentését – különösen vallási tekintetben – kiszorította a →*szertartás*.

EtSz.; TESz.; EWUng.

cerkó × **A:** 1641 *cerkomot* [*cerkom* □] (MNy. 74: 417); 17. sz. első fele *Czerkotol* (MNy. 74: 417); 1700 *Cerkum* [□] (MNy. 74: 417); NYJ. *cěrkó* (Bálint: SzegSz.); *cerkón* (Nyr. 22: 478) **J:** **1.** 1641 'görögkeleti templom; görögkatolikus templom | orthodoxe Kirche; griechisch-katholische Kirche' (MNy. 74: 417) (↑); **2.** 1708 'ház | Haus' (MNy. 74: 417); **3.** 1873 'kunyhó; fészker | Hütte; Schuppen' (Nyr. 2: 135); **4.** 1893 'zsinagóga | Synagoge' (MTsz.)

■ Ukrán (Kárp.) jövevényszó. | (≡) Ukr. (Kárp.) *цerkov* 'templom', – ukr. *церква* 'ua.; egyház' [a szlávban a gót **kirikō* 'templom' átvétele]. Forrása: gör. *κυριακόν* 'ua.', tkp. 'az, ami az úré; az úr háza'. Vö még óe. szl. *crьky*; szbhv. *crkva*; or. *церковь*: 'templom; egyház'; stb. (≈) Megfelelői: ném. *Kirche*; ang. *church*; stb.: 'ua.'. (△) Egyes változatok szóvégi *m*-je feltehetőleg a →*templom* hatására keletkezett. A 2. és 3. jelentés pejoratív-tréfás metafora.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 115; TESz.; EWUng.

cerkófmajom **A:** 1879 *cerkóf-majmok* (TermtudKözl. 1879. jún. 1.: 213); 1897 *Czerkof majom* (MNy. 69: 361); 1901 *cerkófmajom* (Kelemen B.: MNMSz.) **J:** 'karcsú testű, kerek fejű, hosszú farkú, gyakran (pofa)szakállas majom | Meerkatze (*Cercopithecus*)' – De vö. 1799 *Czerkófok* 'ua.' (Nsz.).

■ Összetett szó. | (△) Az *cerkóf* (↑) + →*majom* tautologikus összetétele. Az előtag tudatos szóalkotás a lat. (tud.) *cercopithecus* 'valódi cercófmajmok' alapján [< gör. *κερκοπίθηκος* 'ua.']. (⊙) A *cerkófmajom* ma leginkább állattani szakszóként él.

EtSz. *cerkóf* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *majom*

cérna **A:** 1413 *Cheuernas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1487 *Chernas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1519 *czernazalat* (JordK. 344); 1566 *chivorna* (Oklsz.); 1695 *Czirnat* (MNY. 79: 512); NYJ. *cěrna*, *cěvěrna* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1413 ? 'varrásra használatos vékony fonal | Zwirn' # (Oklsz.) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 344) (↑); 2. 1553 'mérőfonal | Logleine' (Oklsz.) **Sz:** ~s 1413 [szn.] (Oklsz.) (↑) | ~z 1604 *czernazom* (Szenczi Molnár: Dict. *Effilo* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn. f.-ném.) *zwirne*, *zwirn*, (R. k.-ném.) *zwerne*, *zwerne(vaden)*, (kor. úfn. h.) *zwirn*, – ném. *Zwirn*: 'két szálból sodort fonal' [germán eredetű; vö. ang. *twine* 'ua.'; óész. germ. *tvinnr* 'kétszer'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *cvěrna*; szlk. *cverna*; stb.: 'cérna'. (⊕) A magyar változatok hangalakja a szó eleji mássalhangzó-torlódás különféle feloldásával keletkeztek; vö. →*cikkely*, →*cövek* stb. A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. vö. →*ciha*, →*kályha* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *abajdoc*, *cibak*², *cvikker*, *dupla*

ceruza **A:** 1771 *tzérusza* (Nyr. 32: 92); 1788 *Cerusa* (NSz.); 1788 *céruzával* (Nszt.); 1788 *Tzeruffa* (MNY. 20: 139); 1794 *tzeruzájokat* (NSz.); 1799 *tzérufzfa* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Bleystift* a.); NYJ. *celuza*, *szēruza* (ÚMTsz.) **J:** 'tokba foglalt, vékony grafit- v. festékrúdból álló rajzoló- és íróeszköz | Bleistift' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cerussa* 'ólomfehér <festéshez, sminkeléshez>', (h.) *cerussa*, *caerusa* 'gyertyakorom <arcfestéshez>' [gör. **κηροῦσσα* 'viaszal bevont, viaszból készült' <gör. *κηρός* 'viasz'>]. A görög és latin szó közötti metaforikus jelentésváltozás mindkét anyag fehér színén alapul. (≈) Megfelelői: ang. *ceruse*; fr. *céruse*; ol. *cerussa*; stb.: 'ólomfehér; ólomkarbonát'. (⊕) A magyarba való átvétel bizonyára az ólomfehérnek festékként való alkalmazásával, ill. azzal függ össze, hogy az ólomból öntött palavesszőt a középkorban már írásra használták; vö. →*ólom*. Vö. még ném. *Bleistift* 'ceruza', tkp. 'ólmrudacska'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cet **A:** 1395 k. *teth* hal [ɔ: *ceth*] (BesztSzj. 322.); 1405 k. *chet* hal (SchlSzj. 821.); 1508 *Cetek* (DöbrK. 231); 1519 *Cetthalakath* (JordK. 7); 1565 *cét*-hal [ʔ] (NySz.); 1805 *czēt* (NSz.) **J:** 'bálna | Wal' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cetus*, *cetos*, *cete* 'bálna', (k.) *ceta* 'ua.', (h.) *cet(h)us* 'tengeri szörny; bálna; harcsa' [< gör. *κῆτος*, *κήτη* [többes szám] 'bálna'>]. (≈) Megfelelői: ol. *cete*, *ceto*; or. *kum*; stb.: 'bálna'. Az *us* végződés nélküli *cet* alakhoz vö. →*advent*, →*dékán* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cetli **A:** 1722 *tagzetlikbül* (MNY. 79: 384); 1775 *Lauf-Czedlivel* (MNY. 60: 269); 1794 *Czedlit* (Nszt.); 1895 *cetli* (Nyr. 24: 103); NYJ. *cētlire* (MNY. 4: 186) **J:** 'papírszeletke, cédula | Zettel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *ze'dl*, (T.) *zēttl*, – ném. *Zettel*: 'papírlapocská, papírszeletke' [< lat. (k.) *cedula* 'ua.'; vö. →*cédula*]. (⊕) A *li* végződés a szóvégi mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett; vö. →*hecsedli*, →*kandli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cédula*

cézár **A:** 1792 *Czézár* (Nszt.); 1802 *Caefar* (I.OK. 30: 255); 1919 e. *Cezárja* (Nszt.) **J:** 1. 1792 'római császár | römischer Kaiser' (Nszt.) (↑); 2. 1862 'zsarnok | Tyrann' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *caesar* 'római császár', (k.h.) 'ua.; uralkodó' [a lat. *Caesar* családnév köznevesülése Caius Julius *Caesar* (Kr. e. 100 k.–44) nevéből; a *Caesar* családnév bizonytalan, esetleg etruszk eredetű]. A köznévvé, méltóságnévvé válás által következett be, hogy az első római császár, Octavianus Augustus (Kr. e. 63–Kr. u. 14) és utódai saját nevük mellé felvették a *Caesar* megjelölést is. (≈) Megfelelői: fr. *césar*; ol. *cesare*; or. (R.) *ηεαρς*; stb.: 'császár, uralkodó'; vö. még ném. *Kaiser* 'császár'. (⇒△) A magyarba irodalmi úton került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cár, czászár, július, kazár*

cián A: 1865 *cyan* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1876 *cziankáli* (Nsz. *ciánkáli* a.); 1893 *cián* (PallasLex.) **J:** 1. 1865 ? 'kéksav | Blausäure' (Babos: KözhSzt.) (↑), 1876 'ua.' (Nsz. *ciánkáli* a.) (↑); 2. 1893 'ciángáz | Zyngas' (PallasLex.) (↑) **Sz:** ~**oz** 1933 *Ciánoznak* (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zyan, Cyan* 'egy fajta mérgező gáz' [szórövidülés a fr. *cyanogène* 'ua.' szóból, amely a lat. *cyanus* 'búzavirág; lazúrkő' < gör. *κυανος* 'lazúrkő; sötétkék' alapján keletkezett]. A francia megnevezésnek az az alapja, hogy a ciángyöknek más gyökökkel való vegyületei kékes színűek. (≈) Megfelelői: szbhv. *cijan*; le. *cyjan*; stb.: 'cián'.

📖 TESz.; EWUng.

cibak¹ × A: 16. sz. *czibakszárú* [✍] (Takáts: Rajzok 3: 7); 1636 *cibak* (MNY. 87: 126); NYJ. *civak* (MTsz.) **J:** 1. 16. sz. 'horog, kampó | Haken' (Takáts: Rajzok 3: 7) (↑); 2. 1825 'facsatolás a kútgémnél; fordulósög | hölzernes Band am Brunnenschwengel; Gelenknagel' (Nsz.); 3. 1877 'cövek | Pflock' (Nyr. 6: 230)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *zwakk* 'kampó, horog', (baj.-osztr.) *zwack* 'kapcsolószeg', (E.) *zwak* 'villás végződésű faág' [? < ném. (kfn.) *zwec* 'fa- v. vasszeg'; vö. →*cövek*]. (△) A *cibak* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás egyszerűsödésével és a ném. (baj.-osztr.) *β* > m. *b* hanghelyettesítéssel keletkezett. (△) Téves az a magyarázat, amely szerint a *cibak¹* a *cibaklik* (→*bicsaklik*) alakból keletkezett szórövidüléssel.

📖 TESz. *cibak²* a.; EWUng. • Vö. *cövek*

cibak² Δ A: 1770 *Czvipok* (MNY. 60: 222); 1785 *Tzipaknál* (Nsz. *cvibak* a.); 1794 *Tzvbakkot* (MNY. 79: 384); 1800 *Tzibak* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1816 *Tzibak* (NSz.) **J:** 1. 1770 'kétszersült | Zwieback' (MNY. 60: 222) (↑); 2. 1808 'katonakenyér | Kommißbrot' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zwieback* 'kétszersült' [tükörfordítás az ol. *biscotto* 'ua.' szóból]. (△) Az osztrák katonai nyelvből került a magyarba. A *cibak* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás egyszerűsödésével keletkezett. A 2. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz. *cibak¹* a.; EWUng. • Vö. *cérna, pék*

cibál A: 1615 *megczibállak* (NySz.); 1784 *tzimbálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 1806 *csibálták* (SzT.); 1838 *Czimpál; Cipálni* [sz.] (Tsz.) **J:** 'tépáz; ráncigál | zausen; zerren' #

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*csimbalkodik* szócsaládjának tövével. A szó végződése az -ál gyakorító képző. (≈) Ugyanebből a töből egy másik gyakorító képzővel keletkezett a *cibárol* 'tépáz; ráncigál' (1759/ (MNY. 69: 495). (△) A *cibál* és a →*cipekedik* összefüggése kevésbé valószínű.

cibere × **A**: 1475 ? *Chibere* [ÁLLATN.] (Oklsz.); 1527 *Cybere* (Oklsz.); 1583 *Chybre* [SZN.] (Szt.); 1792 *tziber* (NSz.); 1890 *cibëre* (NySz.) **J**: 1. 1527 'egy fajta savanyú leves | Art saure Suppe' (Oklsz.) (↑); 2. 1763 'savanyú mártásféle | Art saure Soße' (NSz.); 3. 1838 'felserdült, csintalan lányka; szajha | schelmisches Mädchen; Hure' (Tsz. *Czofra* a.); 4. 1903 'félíg főtt híg lekvár, különösen szilvalekvár | dünnes Pflaumenmus' (NyF. 10: 61)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, valószínűleg egy relatív fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltása. | (⊕) Egy -e képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. Az -r gyakorító képzős relatív tö összefügghet a →*cefre* tövével. Az abszolút tö valószínűleg a →*cefet* tövével függ össze. A *cibere* és a *cefre* között szóhasadás ment végbe. 2. Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (⊖) Szbhv. (N.) *cibara, cibora*; szln. *cibara, cibora*: 'kökényszilva' [? < ném. (baj.-osztr.) *zeibern* 'ua.'].

EtSz.; Nyr. 45: 257; TESz.; EWUng. • Vö. *cefet, cefre*

cibetmacska **A**: 1796/ *Tzibet-Matskának* (NSz.); 1805 *Tzibétmatskának* (NSz.) **J**: 'részben a macskához, részben a menyéthez hasonló ragadozó állat | Zibetkatze'

■ Német mintájú részfordítás, összetett szó. | (⊖) Vö. ném. *Zibetkatze* 'cibetmacska' [< ném. *Zibet* 'a cibetmacska pézsmaszagú váladéka' + *Katze* 'macska']. Az előtag forrása az arab *zabād*, (N.) *zebēd* 'a cibetmacska pézsmaszagú váladéka'. (⊖) Megfelelői: ang. *civet, zibet*; fr. *civette*; ol. *zibetto*; stb.: 'cibetmacska'. (⊕) A magyar utótaghoz vö. →*macska*. (⊖) Az összetétel előtagja önállóan is előfordul: *cibet* 'a cibetmacska pézsmaszagú váladéka' (1798: Nszt.); 'cibetmacska' (1799: Nszt.)

EtSz. *cibet* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *macska*

cibóka × **A**: 1662 *Cibokas* [sz.] (MNyj. 8: 124); 1888 *cibóka* (Nyr. 17: 526) **J**: 'mókus | Eichhörnchen'

■ Valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű. A szó végződése valószínűleg -ó + -ka kicsinyítő képző; az alaktanhoz vö. *anyóka* (→*anya*), *apóka* (→*apa*) stb. (⊖) Idetartozik: *cibabó* 'mókus; nagy pele' (1792: Baróti Szabó: *KisededSz. evet* a.); feltehetőleg játszi szóalkotással keletkezett a *cibóka* szóból, ebben a →*cica* hangalaki hatásának is szerepe lehetett; vö. *cicamókus* 'mókus' (1836: Kassai: *Gyökerésző* 5: 260); vö. még ném. *Eichkätzchen* 'ua.', tkp. 'tölgyfacica'. – Idetartozik még: (N.) *cibók* 'mókus' (MNyj. 8: 124); ez vagy származékszó az -ók kicsinyítő képzős töből, vagy a *cibóka* alakból jött létre elvonással. (⊕) Mindegyik szó feltehetőleg a gyermeknyelvben keletkezett.

MNyj. 8: 123; TESz.; EWUng.

cic **A**: 1745 k. *Czicz* (MNy. 75: 256); NYJ. *cicc* (Csüry: *SzamSz.*) **J**: 'macskahívogató szó' | (Lockruf für Katzen)' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*cica* és →*cincog* tövével azonos állathívogató szó, az eger hangját utánozza. Hasonló onomatopoetikus szavak: ném. (baj.-osztr.) *ziss*; szlk. *cic*; stb.: 'macskahívogató szó'. (⊖) Idetartoznak: *cicic* 'macskahívogató szó' (1803: Márton J.: *MNSz.–NMSz. Mietz* a.), *cici* 'ua.' (1831: Kreszn.).

Nyr. 73: 245; TESz.; EWUng. • Vö. *cica, cincog*

cica **A:** 1639 *Cziczazol* [sz.] (SzT.); 1668 *cziczés* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1639 'macska, kismacska | Katze, Kätzchen' # (SzT.) (↑); 2. 1668 'barka | Blütenkätzchen' (NySz.) (↑); 3. 1761/ 'szerető | die Geliebte' (MNY. 5: 222); 4. 1792 'cicázás, fogócska | Fangspiel' (Nsz.); 5. 1874 'hajfonat | Zopf' (Nyr. 3: 182); 6. 1901 'fogó (cicázásban) | Fänger (beim Fangspiel)' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**zik** 1639 'nyugtalanul viselkedik | sich unruhig benehmen' (SzT.) (↑); 1794 'pajkosan enyeleg | neckend den Hof machen' (Nsz.); 1905 'fogócskázik | Fangspiel spielen' (Nsz.) | **cicus** 1702 *Tzitzusnak* '(fiatal) macska | Katze, Kätzchen' (MNY. 36: 336); 1858 'kislány; fiatal nő | Mädchen; junge Frau' (Nsz.)

■ Származékszó. | (△) A →*cic*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel. A 2–6. jelentés metafora. (≈) Hasonló szavak más nyelvekben: szbhv. *cica*; szln. (N.) *cíca*; szlk. (N.) *cica*: 'kismacska'. (◊) Ugyanebből az alapszóból keletkeztek: *cicke* 'kismacska' (1594 e.: MNY. 75: 384), *-ke* kicsinyítő képzővel; (N.) *cici*, *cicó* 'ua.' (ÚMTsz.), *-i*, ill. *-o* kicsinyítő képzővel. – Idetartoznak még a következő összetételek: *cicamaca* 'vkinek a kedvese, szeretője; barka; kismacska stb.' (1669: NySz.), a *cica* és →*maca* szavakból; *cickóró* 'cickafark (növény)' (1790 k.: Nyr. 85: 210), a →*cic* és →*kóró* szavakból; a *cickafark* 'ua.' (1826: Nsz.), az önállóan nem adatolt *cicka* 'cica, kismacska' (ez →*cic* + *-ka* kicsinyítő képző) és *fark* (→*farok*) szóból keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; *cicamaca* a. is, *cickafark* a. is, *cickóró* a. is; EWUng. • Vö. *cic*

cicerél × **A:** 1829 *Cziczerélem* (TudGyűjt. 11: 85); NYJ. *cicérél* (ÚMTsz.); *csicserél* (ÚMTsz.) **J:** 'kakas tyúkot) hág; párosodik | bespringen (der Hahn die Henne); sich begatten'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Feltehetőleg a háziszárnyasok, baromfiak párzási hangjának utánzására keletkezett. A fő összefügghet a →*csicseg* szócsaládjával. A szó végződése *-rel* gyakorító képző. A jelentéséhez vö. →*berbitél*, →*berreg* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csicseg*

cici **A:** 1838 *Cziczi* (Tzs.); 1863 *csicsi* (Kriza [szerk.] Vadr. 325) **J:** 'mellbimbó; női mell | Brustwarze; weibliche Brust'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *ci* hangsor ikerítésével a csecsemő szopását érzékeltető hangutánzó szóként a gyermeknyelvben keletkezett. (≈) Hasonló szavak más nyelvekben: ném. *Zitze* 'mellbimbó'; szbhv. *cica* 'ua.'; csuv. *čăčă* 'ua.'; rom. *fiță* 'ua.; női mell'. (◊) Idetartozik: (N.) *cicál* 'szopik' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cickány **A:** 1800 *Tzitzkány* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'egérszerű, általában hosszú farkú, jellegzetesen hegyes orrú, kis termetű rovarevő emlősállat | Spitzmaus (Soricidae)'

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből. | (≡) Ném. (tud.) *dshilkissitskan* 'vándoregér', *dschilkis-tsitskan* 'nyúl farkú pocok v. lemmingpocok' [török eredetű; vö. csag. *sičqan*; kirg. *sışkan*; bar. *cickan*; stb.: 'egér']. (△) A magyarban természettudományi szakírók honosították meg. A hangalak kialakulásába a *cickafark* (→*cica*) elnevezése is belejátszhatott. (△) A török nyelvekből való közvetlen átvétel a szó kései előfordulása miatt nagyon kétséges.

📖 MNY. 3: 154; EtSz.; TESz.; Doerfer: TE. 3: 307; EWUng.

cicoma → *cicomáz*

cicomáz A: 1628 *Czicsomázott* [?] [sz.] (NySz.); 1673 *csicsomáztatnak* [?] [sz.] (NySz.); 1810 *Tzitzamázok* (NSz.); 1832 *cziczomázta* (NSz.) J: 'díszít, ékesít | aufputzen, verzieren' #

cicoma A: 1762 *tsitsoma* (NSz.); 1766 *tsitsamáson* [sz.] (NSz.); 1783 *tzitzoma* (Szily: NyÚSz.) J: 'ék, dísz | Putzwerk, Schmuck' #

■ A szócsalád feltehető alapja, a **cicoma** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö összefügghet a →*csécs*² szóval. A szóvég kicsinyítő képzőnek látszik, amely esetleg a *cicamaca* (→*cica*) hatására utal.

■ A **cicomáz** származékszó. | (△) Feltehetőleg a *cicoma* szóból keletkezett -z igeképzővel. – Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy a szócsalád alapja a *cicomáz*, amely játszi szóalkotással keletkezett a fiktív töből. Ebben az esetben a *cicoma* elvonás az igéből.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: (N.) *cicomara* 'felcicomázott' (MNy. 3: 238), *cicomera* 'ua.' (Nyr. 55: 112).

📖 Bárczi: SzófSz. *cicoma* a.; TESz. *cicoma* a.; EWUng. • Vö. *csécs*²

cidri A: 1908 *cidri* (Zolnay–Gedényi); 1911 *Czidrig* (RTolvSz.) J: <MN> 1908 'hideg | kalt' (Zolnay–Gedényi) (↑) | <FN> 1. 1920 'lúdbőrözés, reszketés | Frösteln, Gezitter' (Zolnay–Gedényi); 2. 1924 'hideg idő, fagy | kaltes Wetter; Frost' (Szirmay: TolvSz.)

cidrizik A: 1924 *cidrizni* [sz.] (Szirmay: TolvSz.); 1956 *cidrizz* (Nszt.); 1958 *cidrizik* [▽] (Eckhardt: FrMSz.) J: 'reszket {hidegtől, félelemtől} | zittern {vor Kälte od. Angst}'

■ A szócsalád alapja, a **cidri** német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zidri* 'reszketős', – ném. *zitterig* 'ua.' [< ném. *zittern* 'remeg, reszket; fél vmitől']. (△) A magyar argóból került át a bizalmas nyelvhasználatba.

■ A **cidrizik** származékszó. | (△) A *cidri*-ből keletkezett igeképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Nem tartozik ide a (R.) *cidri* 'tiltott, tilos' (1840: NSz.); ennek eredete ismeretlen.

📖 TESz.; EWUng.

cidrizik → *cidri*

cifra A: 1518 k. *czifra* (MNy. 55: 424); 1552 *tziffrafztac* meg [sz.] (Heltai: Dial. G8a); NYJ. *cipra* (MTsz.) J: <MN> 1. 1518 k. 'díszes | verziert' # (MNy. 55: 424) (↑); 2. 1616 'cikornyás {beszéd} | floskelhaft {Reden}' (NySz.); 3. 1630 ? 'erkölcstelen, parázna | unzüchtig, buhlerisch' (SzT.), 1635 'ua.' (SzT.); 4. 1764 'csillogó {nyomorúság} | glänzend {Elend}' (NSz.); 5. 1785 'durva szavakat halmozó {káromkodás} | übermäßig derb {Fluch}' (Nszt.); 6. 1787 'tarka {állat} | bunt {Tier}' (Nszt.); 7. 1808 'ízléstelenül díszes, csicsás | aufgeputzt' # (NSz.); 8. 1809 'különös | sonderbar' (NSz.) | <FN> 1. 1548 'ékesség, dísz | Schmuck' (MNy. 67: 487); 2. 1568 'pompa; dísz | Pracht; Putz' (NySz.); 3. 1569 'díszítmény | Ornamentierung' (MNy. 55: 424); 4. 1577 'nulla, zérus; számjegy | Null; Zahlzeichen' (Nyr. 69: 20); 5. 1644 'rejtjel | Chiffre' (NySz.); 6. 1644 'szajha | Hure' (SzT.); 7. 1776 'hivalkodóan díszes öltözék | aufgeputzte Kleidung' (Nszt.); 8. 1779 'cifrázás {zenében} | Verzierung {in der Musik}' (Nszt.);

9. 1877 'rajz | Zeichnung' (Nyr. 6: 373) **Sz:** ~**z** 1552 *tziffrafztac* meg (Heltai: Dial. G8a) | ~**lkodik** 1568 *ciffalkogatok* (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *cifra*, *ziphra* 'zéró, nulla; szám(jegy); titkos (írás)jel', (h.) *ziphra*, *ziffra* 'jel; szám(jegy)', *cifra* 'zéró, nulla; titkos (írás)jel; jelentéktelen ember'. Forrása az arab *ṣifr* 'üres; zéró, nulla; szám(jegy)'. Matematikai szakszóként terjedt el. A 'titkosírásjel' jelentés azon alapul, hogy egy titkosírás számjegyekből is állhat. (≈) Megfelelői: ném. *Ziffer*; fr. *chiffre*; stb.: 'szám(jegy); titkosírásjel'; vö. még ném. (R.) 'zéró, nulla'. (△) A melléknévi 1. jelentés alapja az, hogy a kis köröcskét, azaz a nulla jelét különféle mesterségekben díszítő elemként alkalmazták. (⊂) Idetartozik: *sifríroz* 'titkosírással ír' (1878: MNy. 1878. dec. 15.: 794); ez a ném. *chiffrieren* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; MNy. 14: 93; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *zérus*

cigája × **A:** 1765 *Cziger* kucsmaért (SzT.); 18. sz. második fele *czigar* juhót (MNy. 3: 213); 1810 *Zigara* (MNy. 12: 378); 1849 *Czigáro* (SzT.); 1873 *czigája* (Nsz.); NYI. *cigáj*, *cigála* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1765 'egy fajta juh gyapja | Wolle des Zygayaschafs' (SzT.) (↑); 2. 18. sz. második fele 'egy fajta juh | Zygayaschaf' (Nytud. 2: 319)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *țigaie*, (N.) *țigară*, *țigără*, [végartikulussal] *țigaia*, (N.) *țigăra*: 'cigájajuh' [ismeretlen eredetű]. A vlach pásztorkodás szókészletébe tartozik. (△) A magyarba főleg a végartikulusos alak került át.

📖 EtSz., *cigára* a. is; Blédy: Infl. 33; TESz.; EWUng.

cigány **A:** 1370 ? *Cyganuaya* [HN.] (FNESz. *Cigányi* a.); 1476 *Cziganos* [lat. -os végződéssel] (József fhg.: *CzigNyt.* 285); 1495 *czigan* (Nyr. 46: 149); 1588 *cziganiozod* [sz.] (NySz.); 1787 *Tsigányok* (NSz.); 1797 *Dzigan* (Nsz.) **J:** <FN> 1. 1370 ? 'cigány ember | Zigeuner' # (FNESz. *Cigányi* a.) (↑), 1476 'ua.' (József fhg.: *CzigNyt.* 285) (↑); 2. 1549 'álnok ember | arglistiger Mensch' (Dévai: *TízPar.* G1a); 3. 1582 'kovács | Schmied' (SzT.); 4. 1787 'cigányzenész | Zigeunermusikant' (NSz.) | <MN> 1. 1598 'álnok; csaló | hinterlistig, betrügerisch' (NySz.); 2. 1604 'cigányokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | zigeunerisch, Zigeuner-' # (Szeneci Molnár: *Dict. Incifúrae* a.); 3. 1651 'hamis, helytelen, csekély | unecht, unrecht, gering' (MNy. 82: 512) **Sz:** ~**ság** 1566 *cigánságnac* (NySz.) | ~**kodik** 1577/ *cigánkodnak* 'alkudozik | feilschen' (MNy. 69: 495); 1767 [sz.] 'lop | stehlen' (Pápai Páriz–Bod: *Dict. Manticulári* a.); 1810 'becsap, rászed; hazudik | betrügen; lügen' (NSz.) | ~**oz** 1586 *Cziganozza* vala 'cigánynak nevez vkit, lecigányoz | Zigeuner nennen' (SzT.) | ~**os** 1756 *tzigányoson* 'rossz, silány, értéktelen | schlecht' (SzT.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Blg. *циганин*, *цигану* [többes szám]; szbhv. *Ciganin*, *Cigani* [többes szám]; szln. *cigan*: 'cigány'; – vö. még rom. *țigan*, (R.) *ațigán*: 'ua.' [a déli szláv nyelvekben a gör. (biz.) *Τσιγγάβος*, *Ἀτσιγγάβος* 'ua.' átvétele; forrása talán a gör. (biz.) *Ἀθίγγαβος* 'egy 9. sz.-i kisázsiai népcsoport neve']. (≈) Megfelelői: ném. *Zigeuner*; fr. *Tzigane*; stb.: 'cigány'. (△) A magyarba átkerült alak egy többes számú **cigani* vagy esetleg egy egyes számú **ciganъ* lehetett. A szó a magyarban a 14. sz. második fele után, a cigányok csoportos magyarországi vándorlása idején honosodhatott meg. A főnévi 3. és 4. jelentés alapja az a körülmény, hogy a megnevezett foglalkozásokat jellemzően cigányok művelték. A melléknévi 3. jelentéshez vö. (N.) *cigánygomba* 'mérges gomba' (ÚMTsz.), *cigányhit* 'vadházasság' (ÚMTsz.) stb.; továbbá *cigányútra* 'a nyelőcső helyett' a légcsőbe került étel stb.' (1843: NSz.), amely megszilárdult ragos alakulat.

📖 EtSz.; MNy. 32: 233; TESz., *cigányútra* a. is; EWUng.

cigaretta **A:** 1852 *cigarettat* [*cigarett* □] (PNapló 1852. jan. 30.: [4]); 1856 *cigarette-re* (NSz.); 1871 *cigaretát* (FővL. 1874. jan. 3.: 8); 1895 *czigaret* (NSz.); 1946 *cigaretát* (Nszt.); NYJ. *cigaréta, cigárita, cigērēta, cigerita* (ÚMTsz.) **J:** 'szálakra vágott dohányból, vékony papírba sodort dohányáru | Zigarette' # **Sz:** ~**zik** 1874 *cigaretáztak* 'cigaretát szív, dohányzik | Zigaretten rauchen' (FővL. 1874. jan. 3.: 8)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zigarette*, (R.) *cigaretto*: 'cigaretta, szivarka' [< fr. *cigarette* 'ua.' < fr. *cigare* 'szivar']. (≈) Megfelelői: ang. *cigarette*; ol. *sigaretta*; stb.: 'cigaretta, szivarka'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *cigaretta* származékhoz vö. még *cigarette* [sz.] (1877: NSz.). (⊖) Idetartoznak: *cigi* 'cigaretta' (1898: Dobos: DiákSz.), amely szórövidüléssel és *i* kicsinyítő képzővel keletkezett a *cigaretta* szóból; (N.) *cigaretli* 'ua.' (1882: NSz.), ez a ném. (baj.-osztr.) *zigarettl* 'ua.' átvétele; a *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

cigere × **A:** 1767 *Tzigere* játék (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cindalismus* a.); 1838–1845 *cigére* (MNYTK. 107: 15); 1845 *Cziple* (Nszt.); 1880 *ciglijével* (NSz.); 1884 *czikle* (NSz.); NYJ. *cigère* (MTsz.) **J:** 1. 1767 ? 'mindkét végén hegyes fadarab, amelyet bottal a levegőbe pattintanak, majd röptében elütik | Art Stöckchen als Spielzeug' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cindalismus* a.) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90); 2. 1809 'hímvesző (gyereké) | Kinderpenis' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A kétszótagos változatok másodlagosak. Az *r* ~ *l* hangváltakozáshoz vö. →*iringál*, →*paragrafus* stb. A szó belseji *l*-es változatok a →*cigle* hatására keletkezettek. A 2. jelentés metafora. (⊕) Kevésbé valószínű az a magyarázat, amely szerint a *cigere* szóhasadással keletkezett volna a →*cigle* szóból.

EtSz.; EWUng.

cigle × **A:** 1275 *Chygle* [HN.] (FNESz. *Csögle* a.); 1290 *Chegled* [sz.] [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 412); 1790 ? *Czigely* [HN.] (NévtD. 1: 11); 1845 ? *Czikel* [HN.] (NévtD. 1: 11); 1862 *Cziclevessző* (CzF.) **J:** 'parti fűz; kosárfonó fűz | Uferweide, Korbweide'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás. | (⊕) Feltehetőleg a →*csigolya*² szóból jött létre hangrendi kiegyenlítődéssel és a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével. Az *cs* ~ *c* hangváltakozáshoz vö. →*cicomáz*, →*csekle*. (⊕) Ótörök származtatása megfelelő törökségi szó hiányában kevésbé valószínű.

EtSz.; I.OK. 7: 110; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *csekle*, *csigolya*²

ciha × **A:** 1752 *cziháját* (ItK. 1: 162); NYJ. *ciha* (MTsz.) **J:** 'párna-, dunyhahuzat; párnatok | Bettbezug; Inlett'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *ziach*, *ziachə*, (K.) *zieche*, – ném. (D.au.) *Zieche*: 'ágynemű, ágyhuzat' [< lat. (k.) *theca* '(védő)huzat, takaró'; vö. →*téka*]. (≈) Megfelelői: cseh (R.) *cícha*; szlk. (N.) *cícha*; stb.: 'ágynemű, ágyhuzat'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*kályha* stb. (⊕) Szlovák közvetítés feltételezése téves.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 603; TESz.; EWUng. • Vö. *téka*

cihelődik → **cihődik**

ciher × A: 1734 *czihér* Völgyében [HN.] (SzT.); 1744 *Cziher* (SzT.); 1776 *Tzühereknek* (SzT.); 1792 *tziher* Erdő (SzT.); 1797 *ciheres* [sz.] (SzT.); 1838 *cihere* [□] (Tzs.); 1838 *cihor* (Tzs.) **J: 1.** 1734 'bokros, bozotos hely | Buschwald; Gebüsch' (SzT.) (↑); **2.** 1838 'avar | dűres Laub' (Tzs.); **3.** 1872/ 'rőzse | Reisig' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ A *cihere* változat birtokos szó szerkezetben keletkezett a birtokviszony, ill. a birtokos személyjel elhomályosulásával; vö. 1773 *Katso Czihere* alatt [HN.] (SzT.). – A 2. és 3. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

ciheréz → *cihog*

cihog × A: 1528 *čyhagaffal* [sz.] (SzékK. 295); 1585 *czihoga* (SzT.); 1792 *tzihogni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Tziherézni* a.); NYJ. *cihög* (ÚMTsz.); *cihegő* [sz.] (ÚMTsz.) **J: 1.** 1528 'nevetgél | kichern' (SzékK. 295) (↑); **2.** 1792 'kiáltozva játszik | schreiend spielen' (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Tziherézni* a.) (↑)

ciheréz × A: 1792 *Tziherézni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz.*); 1795 k. *Tziherezni* [sz.] (NSz.); 1836 *Tzihároz, Tzihérez* (Kassai: *Gyökerésző* 5: 254); 1838 *Cziherész* (Tzs.) **J: 1.** 1792 'kiáltozva játszik | schreiend spielen' (Baróti Szabó: *Kisdedsz.*) (↑); **2.** 1862 'nevetgél | kichern' (CzF.)

■ A szócsalád alapja, a **cihog** onomatopoetikus eredetű. | ☞ A hangos kacagás, viháncolás kifejezője. Végződése a -g gyakorító képző.

■ A **ciheréz** származékszó. | ☞ A *cihog* alapján keletkezett játszói gyakorító képzővel.

📖 TESz.; EWUng.

cihődik × A: 1560 *czihődjél* [✍] (NádLev. 57); 1651 *chühödöl* vala [▽] (NySz.) **J:** 'kászálódik; lassan végez vmit | sich langsam aufrappeln; etw langsam ausführen, tun'

cihelődik A: 1650 k. *czihelődnek* [✍] (ItK. 4: 120); 1783 *tzükölödött* [ɔ: *tzühölödött*] (Nsz.); 1803 *ki-tzihelődik* [▽] (Baróti Szabó: *MVir.* 23); NYJ. *cihelődik*-cuholódik (NyF. 40: 53) **J: 1.** 1650 k. 'fészkelődik | sich unruhig benehmen' (ItK. 4: 120) (↑); **2.** 1784 'kászálódik; lassan végez vmit | sich langsam aufrappeln; etw langsam ausführen, tun' (Baróti Szabó: *Kisdedsz.* 87)

■ Fiktív, ill. relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | ☞ Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A szócsalád tagjai a nehézkes, esetlen mozgás kifejezésére keletkezett hangulatfestő szavaknak látszanak. A *cihelődik* relatív töve -l gyakorító képzőt tartalmaz. Mindkét szó végződése gyakorító-visszaható képző. A *cihelődik* főleg a 2. jelentésében fordul elő. ☹ Idetartozik: (N.) *cihög* 'kászálódik' (ÚMTsz.).

📖 EtSz. *cihelődik* a., *cühődik* a.; TESz. *cihelődik* a.; EWUng.

cika → *cékál*

cika¹ × **A:** 1577 k. *Chynkanak* (OrvK. 157); 1900 *cika* (ÚMTsz.); NYJ. *cséka* (Nyr. 7: 190); *csikka* (Nyr. 10: 279) **J:** 'disznó; malac | Schwein; Ferkel'

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó valószínűleg a (N.) *ci* 'sertések hívogató-terelőszava' (ÚMTsz.). Végződése kicsinyítő képző. A *cinka* változat szó belseji *n*-je feltehetőleg szervetlen járulékhang. ⊖ Idetartoznak: (N.) *ciku* 'disznó, malac' (Nyr. 10: 280), (N.) *cuga* 'ua.' (Nyr. 27: 480).

📖 NyK. 33: 119; TESz.; EWUng. • Vö. *hajcihő*

cika² **A:** 1681 *Czika* (SzT.); 1799 *tzikkázik* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1681 'sarjú | Grummet' (SzT.) (↑); 2. 1761 'zsenge hajtás a növényen | zarter Trieb an der Pflanze' (NSz.); 3. 1784 'csíra | Keim' (Baróti Szabó: KisdedSz. 85); 4. 1787 'káposztának, salátának a torzsa körüli, gyenge levelekből álló része; káposztatorzsa | Salatstrunk; Weißkohlstrunk' (Nsz.); 5. 1915 'egészen savanyított káposzta, ill. ebből készült étel | eingesäuerter Weißkohlkopf bzw. dieser als Speise zubereitet' (MNY. 11: 122)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A végződés kicsinyítő képzőnek látszik, amit azonban teljes bizonyossággal nem lehet igazolni. A szó eredetileg a zsenge növényi hajtásokat jelölhette. ⊖ Idetartoznak: *cicka* 'csíra' (1798: NSz.); *cikósaláta* 'salátatorzsa' (1808: Sándor I.: Toldalék 506); *cikófa* 'fűzfavessző' (1816: Gyarmathi: Voc. 97); *cikó* 'fűzbarka; magról kelt (vörös)hagyma; szalmakoszorúba font vöröshagyma; stb.' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 255); *cikora* 'csíra' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 255). ⊕ A *cica*, ill. a *szék²* szavakból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNY. 11: 122; Nyr. 62: 25; TESz.; EWUng.

cikázik → *cékál*

cikcakk **A:** 1778 *szik-szák* (NSz.); 1800 *czikczakos* [sz.] (NSz.); 1817 *szik-tzák* (Nsz.); 1844 *czikczakkban* (NSz.); 1851 *czikczakkos* [sz.] (NSz.) **J:** 'zegzugos vonal | Zickzack' #

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Zick-zack*, (R.) *sic-sac*: 'hegyes- v. tompaszögben többször megtört vonal' [< fr. *zigzag* 'ua.']. A 18. sz. elejétől katonai szakszóként az ostromok alkalmával készült futóárkok vonalvezetését jelölte. ⊕ Megfelelői: szbhv. *cikcak*; le. *zygzak*; stb.: 'cikcakk'. ⊕ Korábban főleg jelzői értékben volt használatos.

📖 TESz.; EWUng.

cikény † **A:** 1637 *cemkin* (Nyr. 73: 19); 1678 *czikkeny* (Nyr. 73: 19); 1683 *Czikin* (MNY. 82: 512); 1684–1696 *czitkiny*, *czittin* (LtKözl. 50: 205); 1687–1688 *czikkely* (Nyr. 73: 19); 1691 *czikény* (EtSz.); 1697 *cikett* (LtKözl. 50: 205); 1699 *czikkel* (Nyr. 73: 19) **J:** 'régi velencei aranypénz | alte venezianische Goldmünze'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (vel.) *zechin*, (tr.) *zichin*, (giul.) *sechin*, *sichin*, – ol. *zecchino*: 'velencei aranypénz' [< ol. *zecca*, (N.) *zeca* 'pénzverde']. Forrása: arab *sikka(h)* 'pénzérme; pénzverő forma', *dār as-sikka* 'pénzverde'. ⊕ Megfelelői: ném. *Zechine*, (R.) *zeckin*; szbhv. *cekin*: 'velencei aranypénz'. ⊕ A *cemkin* változat szó belseji *m*-je szervetlen járulékhang.

📖 EtSz.; NytudÉrt. 50: 95; TESz.; EWUng.

ciki A: 1954 *cikis* [sz.] (Zolnay–Gedényi) **J:** 'kellemetlen, kínos (helyzet) | unangenehm, peinlich (Lage)' **Sz:** ~s 1954 *cikis* 'kínos | peinlich' (Zolnay–Gedényi) (↑) | ~z 1968 *cikizel* 'nevetségessé tesz; kínos, kellemetlen helyzetbe hoz vkit | jn lächerlich machen; jn in eine peinliche Lage bringen' (IfjMag. 1968. nov. 1.: 11)

■ Szófajváltás szóhasadással. | ⊕ A → *cvikli* 'szorult helyzet, szorultság' szóból keletkezett a szó belseji *v* és *l* kiesésével, tréfás-játszi szóalkotásként. A *fn* > *mn* változás jelzői használat következtében mehetett végbe.

📖 NyDiv. 85; EWUng. • Vö. *cvikli*

cikk → *cikkely*

cikkely Δ **A:** 1528 *eiickolt* (SzékK. 289); 1531 *czikeliben* (ThewrK. 171); 1569 *czikkelliről* (Dávid: Préd. Előszó); 1577 *Cikkelyben* (Mollay: NMÉR.); 1578 *cykkölire* [?] (BudBLv. 160); 1734 *czékely* (NSz.); NYJ. *cükkü* (MTsz.) **J:** 1. 1528 'ismertetőjellel ellátott, többnyire számozott szövegrész, szakasz; paragrafus, bekezdés | gekennzeichneter, meistens numerierter Textabschnitt; Paragraph, Absatz' (SzékK. 289) (↑); 2. 1560 k. 'tag, íz | Glied' (GyöngySzt. 2108.); 3. 1565 'szoknya v. ruha csücske, szárnya | Rockzipfel' (NySz.); 4. 1577 'rész, darab | Teil, Abschnitt' (KolGl.); 5. 1584 'kerek ablaküveg, ablaktábla | runde Fensterscheibe' (SzT.); 6. 1585 'szótag | Silbe' (Cal. 1039); 7. 1641 'szántóföld, kert egy darabja | Stück Acker od. Garten' (OkISz.); 8. 1655 'perc | Minute' (NSz.); 9. 1742 'időszak | Periode' (NSz.); 10. 1788 'árucikk | Warenartikel' (Nszt.); 11. 1795 'gyümölcs gerezdje v. szelete | Obstschnitt' (NSz.); 12. 1898 'ing vállrésze | Schulterstück des Hemdes' (Nyr. 27: 526)

cikk A: 1636 ? *czikkel* (Nyr. 46: 24); 1779 *tzikk* (Nszt.); 1816 *czik* (Nyr. 62: 25); NYJ. *citők*, *citök* (MTsz. *citők* a.) **J:** 1. 1636 ? 'írásmű részlete, szakasza | Teil, Abschnitt eines Schriftwerkes' (Nyr. 46: 24) (↑), 1797 'ua.' (Nszt.); 2. 1779 'törvénycikk | Gesetzartikel' (Nszt.) (↑); 3. 1795 'gerezd (gyümölcsé, hagymáé); kis szelet | Schnitt (Obst), Zehe (Lauch); Schnittchen' (MNY. 30: 244); 4. 1833 'újságcikk | Zeitungsartikel' # (Nszt.); 5. 1835 'árucikk | Warenartikel' # (Nszt.) **Sz:** ~ezik 1848 *czikkezünk* (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **cikkely** német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.kor. úfn.baj.-osztr.) *zwickel*, (kor. úfn. h.) *zwikel*, – ném. *Zwickel*: 'ék; ruhadarab ék alakú része, betoldása' [< ném. (kfn.) *zwec*, *zwic* 'szög, cövek; faszeg']. ⊕ A szóvégi *ly*-hez vö. → *cendely*, → *fertály* stb.

■ A **cikk** szórövidülés. | ⊕ A *cikkely*-ből keletkezett a szóvég elhagyásával. A *citők* változat kialakulásmódja tisztázatlan.

📖 NyK. 49: 291; EtSz.; TESz., *cikk* a. is; EWUng. • Vö. *cövek*, *cvikli*, *vezércikkely*

ciklámen A: 1877 *cyclámákat* (Nszt.); 1887 *cyclameneket* (Nszt.); 1908 *cziklámenből* (Nszt.); NYJ. *ciklámént* [□] (ÚMTsz.); *sziklámént* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'lilas v. pirosas virágú, lágy szárú, erdei növény, amelynek jellegzetes, szív alakú levelei vannak | Zyklamen (Cyclamen)'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Zyklamen*; ang. *cyclamen*; fr. *cyclamen*; stb.: 'ciklámen'. Vö. még lat. (tud.) *Cyclamen* 'ua.' [< lat. *cyclaminos*, *cyclaminum* 'ua.' < gör. *κυκλάμινος*, *κυκλάμινον* 'ua.' < gör. *κύκλος* 'kör; kerek']. A megnevezés valószínűleg a növény kis, kerek leveleire és gömbölyű gyökértörzsére utal. ⊕ A magyarba a latinból és a németből került át. ⊕ A *cikláma* változat talán egy tévesen kikövetkeztetett többes számú latin alak tükrözője lehet.

ciklikus → *ciklus*

ciklon A: 1872 *ciklonokat* (Nsz.); 1883 *ciklónok* (BpHírlap 1883. júl. 18.: [2]); 1893 *ciklonoknak* (PallasLex.); 1899–1902 *cziklón* (Simonyi–Balassa: NémMSz. *Cyklon* a.) J: 1. 1872 'viharos forgószél | Wirbelsturm' (Nsz.) (↑); 2. 1883 'alacsony nyomású légörvény | Zyklone' (BpHírlap 1883. júl. 18.: [2]) (↑); 3. 1922 'egy fajta vegyészeti v. műszaki porszívó berendezés | Fliehkraftabscheider' (RévaiLex. *Porgyűjtő* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Zyklon* 'forgószél; centrifugális szeparátor; gázosító berendezés <fertőtlenítéshez>', *Zyklone* 'alacsony nyomású légtömeg'; ang. *cyclone* 'forgószél; légköri front'; fr. *cyclone* 'ua.'; stb. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *cyclus* 'kör, időkör, periódus' alapján]. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *ciklus*

ciklus A: 1592 *cyclufsáról* (Cisio A1b); 1816 *cycluszbán* (Nsz.); 1816 u. *ciklusát* (Nsz.) J: 1. 1592 'időkör, periódus | Periode' (Cisio A1b) (↑); 2. 1830 'sorozat | Serie' (Nsz.); 3. 1845 'egybe tartozó művek sorozata | Reihe inhaltlich zusammengehörender Werke'; 4. 1847 'rész; szakasz | Teil; Abschnitt' (Nsz.); 5. 1900 'ülésszak | Sitzungsperiode' (Tolnai: MagySz.); 6. 1928 'nagyfeszültségű áram periódusszáma | Wechselstromperiode' (TechnLex. 1: 204); 7. 1967 'menstruációs ciklus | Regelblutung der Frau' (Nsz.)

ciklikus A: 1816 *cyclicus* (NSz.); 1893 *Ciklikus* (PallasLex.) J: 1. [jelzői értékben] 1816 'vmely hősmundakört megéneklő költő | Zykliker' (NSz.) (↑); 2. 1862 'ciklusszerű; időszakos, periodikus | zyklenmäßig; periodisch' (NSz.); 3. 1923 'gyűrűs (vegyület) | zyklisch (chem Verbindung)' (Fülöp: TermtudMűsz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *cyclus* 'időkör, periódus, körforgás' [< gör. κύκλος 'kör; karika; hősmundakör'] | lat. *cyclicus* 'kör alakú', *poeta (scriptor) cyclicus* 'a görög hősmundakör vmelyik költője' [< gör. κυκλικός 'kör alakú, kerek', κυκλικοί [többes szám] 'a görög hősmundakör költői']. (≈) Megfelelői: ném. *Zyklus*, *zyklisch*; fr. *cycle*, *cyclique*; stb.: 'ciklus'; 'ciklikus'. (⇒) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus*, → *glóbus* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bicikli*, *ciklámen*, *ciklon*, *enciklopédia*, *pólus*

cikória A: 1544 *cykoria* (Oklsz.); 1577 k. *Cicoreath* (OrvK. 70); 1629 *Czicornya* (EtSz. 1: 686); 1763 *Czikória* (NSz.); 1793 *tzikorja* (Nsz.); 1877 *czigoriaforralékot* (NSz.) J: 1. 1544 'egy fajta növény, endívia | Endivie (Cichorium)' (Oklsz.) (↑); 2. 1577 k. ? 'cikórianövény | Zichorie' (OrvK. 70) (↑), 1595 'ua.' (NySz.); 3. 1794 'pótkávészítéséhez használt gyökértörzs | Wurzelstock zur Herstellung von Kaffee-Ersatz' (Nsz.); 4. 1842 'pótkávészítéshez használt Kaffee-Ersatz' (NSz.)

cikórium † A: 1578 *cichorium* (Gombocz E.: BotTört. 42); 1621 *Cikoriom* fű (Szenczi Molnár: Dict. *Chondrilla* a.) J: 'mezei katáng | Wegwarte (Cichorium intybus)'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (k.) *cicoria*, *cichorea*, (h.) *cicorea*: 'katáng' [< gör. κichópia, κichópeia 'ua.'] | lat. *cichorium*, (h.) *cichorium*, *cichoreum*: 'ua.' [< gör. κichóριον 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Zichorie* 'ua.'; fr. *chicorée* 'ua.'; pótkávészítéshez, kávépótló; le. *cykoria* 'ua.'; stb. (⇒) A *cikória* ma leginkább a 3. és 4. jelentésében él. A 4. jelentéshez vö. *cikóriakaffé* 'cikóriakávé'

(1801: Nszt. *cikóriakáv* a.). – A (N.) *cigoré*, *cigóri* 'cikória; pótkáv, kávépótló' (ÚMTsz.) a ném. (baj.-osztr.) *zigori* 'cikória' átvétele.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cikornya*

cikórium → *cikória*

cikornya A: 1565 *czikornias* [sz.]; *czikorráza* (NySz.); 1668 *csikornyázása* [?] [sz.] (NySz.); 1724 *czifornyákkal* (Nyr. 38: 258) J: 'kacsaringó, cifraság | Geschnörkel' Sz: ~s 1565 'cifra | geschnörkelt' (NySz.) (↑); 1767 'kacsaringós, hajlított | schnörkelig, geschweift' (NSz.) | ~tlan 1666 *tzikornyátlan* (NySz.)

■ Szóhasadás. | ⊕ A → *cikória* szóból keletkezett. A cifrán csipkézett cikórialével gyakori díszítő motívum volt. A szó belseji *ry* > *rny* hangváltozáshoz vö. → *borjú*, → *pozdorja*. A *cifornya* változat a → *cifra* hatására utalhat.

MNy. 29: 302; TESz. *cikornyas* a.; EWUng. • Vö. *cikória*

cilinder A: 1792 *Cylinderrel* (Nszt.); 1797 *cilinderektől* (NSz.); NYJ. *cilindër* (ÚMTsz.) J: 1. 1792 'henger; henger alakú eszköz | Walze; walzenförmiges Gerät' (Nszt.) (↑); 2. 1813 'palack | Flasche' (SzT.); 3. 1860 'kürtőkalap | Zylinderhut' (Nszt.); 4. 1893 'kürtő; kémény | Schornstein' (PallasLex.); 5. 1894 '⟨gépbén⟩ henger, amelyben a munkát végző dugattyú mozog | Zylinder ⟨Maschinenteil⟩' (Nszt.); 6. 1900 'lámpaüveg ⟨petróleumlámpán⟩ | Lampenglas ⟨von Petroleumlampen⟩' (Tolnai: MagySz.)

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. *Zylinder* '⟨matematikai és műszaki⟩ henger; kürtőkalap; lámpaüveg' [< lat. (tud.) *cylindrus* 'henger; henger alakú tárgy' < gör. *κύλινδρος* 'ua.']. ≈ Megfelelői: fr. *cylindre*; or. *κυλινδρ*; stb.: 'kürtőkalap; henger'. ⊕ A 2., 4–6. jelentés az 1. jelentés alapján létrejött metafora. A szó ma leginkább 3. jelentésében ismert.

EtSz.; TESz.; EWUng.

cím A: 1780 k. *Tisztczím* (Nyr. 30: 472) J: 1. 1780 k. 'rangot, méltóságot jelző megjelölés | Titel als Rang, Würde usw. kennzeichnende Bezeichnung' (Nyr. 30: 472) (↑); 2. 1786 'könyv, műalkotás stb. megjelölése, felirata | Titel als kennzeichnender Name eines Buches, Kunstwerks usw.' # (Nszt.); 3. 1787 'jelvény; címer | Abzeichen; Wappen' (Nszt.); 4. 1792 'levélcím; lakcím | Briefanschrift; Wohnanschrift' # (Baróti Szabó: KisdédSz.); 5. 1832 'jogcím | Rechtstitel' (Nszt.); 6. 1834 'ürügy | Vorwand' (Nszt.); 7. 1841 'tudományos, ill. más jelentős teljesítményért járó minősítés megjelölése | Bezeichnung wissenschaftlicher oder anderer hervorragender Leistung (auch im Sport)' (Nszt.) Sz: ~ez 1786 *Tzímezni* [sz.] (Nszt.) | ~zetes 1788 *tzímzetes* (Nszt.) | ~let 1833 *czímletü* [sz.] (NSz.) | ~ke 1842 *czímke* (Szily: NyÚSz.) R: ~én 1858 *címén* 'vmilyen okból; vmilyen (hamis) indokkal | aus irgendwelchem Grund; unter dem Vorwand von etw' (MTSZ.)

■ Tudatos szóalkotásból keletkezett elvonás. | ⊕ A → *címer*¹ 'jelvény; felirat' szóból keletkezett. Egyes jelentések a ném. *Titel* 'rang, méltóság megnevezése; könyvcím; jogcím; stb.' hatására keletkezettek. ≡ Nyelvújítási szóalkotás.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *címer*¹, *jog-*

cimbalom [4] **A:** 1416 u.¹ *cimbalamocban* (BécsiK. 44); 1493 k. *czymbalomokban* (FestK. 42); 1508 *zimbalomban* (DöbrK. 230); 1518 k. *cymbalim*; *cymbalmos* [sz.] (SándK. 16); 1531 *cymbalyomoknak* (ÉrsK. 338); 1533 *cimbolim* (Murm. 1650.); 1590 *Czimbalum* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 126); 1597 *Czimbaliu* (OkI Sz.); 1754 *czimbálokon* (Balassa J.–Simonyi: TMNy. 314); 1898 *cindalommal* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'cintányértféle ütőhangszer | beckenartiges Schlaginstrument' (BécsiK. 44) (↑); 2. 1533 'verőkkal megszólaltatott húros hangszer | Hackbrett (Musikinstrument)' # (Murm. 1650.) (↑) **Sz:** **cimbalmos** 1518 k. *cymbalmos* <FN> (SándK. 16) | **cimbalmozik** 1585 *Czimbalmozok* (Cal. 1096)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *cymbalum* 'cintányértféle ütőhangszer', (k.) 'harangjáték; kolostorok ajtajára felfüggesztett csengő, amellyel a szerzeteseket hívták össze' [< gör. *κύμβαλον* 'kis, tisztán csengő, fémből készült medence' < gör. *κύμβαλος* 'ivőkehely; tál']. A görög és a latin szó ütőhangszerfélét jelölt, a bőség és termékenység isteneinek, Bacchusnak és Cybelének ünnepein használtak. A 'húros hangszer' jelentés a középkor folyamán alakult ki, de a szó egyúttal a kalapáccsal megszólaltatott harangjáték nevéül is szolgált. ⊗ Megfelelői: ném. *Zimbel* 'cintányér', *Zymbal* 'cimbalom'; fr. *cymbale* 'cintányér; cimbalom'; stb.. ⊕ A 2. jelentést az magyarázza, hogy mindkét hangszert ütéssel szólaltatják meg. ⊖ A (R.) *cimbál* 'egy fajta, kézzel megszólaltatott hangszer' (1855: NSz.) és *cimbal* 'cimbalom' (1865: Babos: KözhSzt.) német vagy francia hatást tükrözhet.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csembaló*, *komp*, *kúp*, *kupa*¹, *pikonhog*

cimbora **A:** 1509 *cimbora* (NyK. 73: 74); 1527 *zymboraf* [sz.] (ÉrdyK. 610); 1563 *szomboraly* [sz.] (EtSz.); 1616 *Czimberásokis* [sz.] (NySz.); NYJ. *cimbráz* [sz.] (MTsz.); *cimbura*, *cingara* (ÚMTsz.); *imbora* (EtSz.) **J:** 1. 1509 'a közös munkában részt vevő szegény földműves | an Gemeinarbeit teilnehmender armer Bauer' (NyK. 73: 74) (↑); 2. 1527 'szövetkezés, társulás; közösség | Vereinigung, Zusammenschluß' (ÉrdyK. 610) (↑); 3. 1616 'társ, pajtás; bűntárs | Geselle, Kumpan; Spießgeselle' # (NySz.) (↑); 4. 1635 'közös munka | Gemeinarbeit' (SzT.); 5. 1900 'ökröket vezető gyermek | Kind, das Ochsen führt' (ÚMTsz.); 6. 1935 'alkalmilag összefogott ökrök közül az egyik | einer der gelegentlich zusammengespannten Ochsen' (Csűry: SzamSz.) **Sz:** ~1 1563 (EtSz.) (↑)

■ Román jövevényszó. | ⊕ Rom. *sîmbră*, [végartikulussal] *sîmbra* 'szövetkezés, összefogás; összefogás a közös mezei munkák elvégzésére', *sîmbrás* 'társ a közös munkában' [szláv eredetű; vö. szbhv. (R.) *sùprug* 'fogat; társ, pajtás, lelki testvér'; or. (N.) *συνπράξα* 'közös munkára való szövetkezés'; stb.]. ⊕ A *cimbora* alak szó eleji *sz* > *c* affrikálódással, valamint a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, *kaláka* stb. A *szimborás* változat (1527: ↑) minden bizonnyal magyar származék, de keletkezésére talán hathatott a rom. *sîmbrás* (↑) is.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 808; TESz.; EWUng.

címer¹ **A:** 1326 *Cymer* (Turul 1901: 98); 1416 u.² *cimèrlete* [sz.] (MünchK. 52vb); 1527 *Cymóre* (ÉrdyK. 38); 1533 *cymmeryth* (NySz.); 1585 *Czemer*, *czeymereket* (SzT.); 1708 *Tzímer* (Pápai Páriz: Dict.); 1790 *Tzímére* (NSz.); 1862 *czímér* (CzF.); NYJ. *cimbère* (Nyatl. *kukoricacímer* a.) **J:** <FN> 1. 1326 'megkülönböztető, ábrás jelvény (vmely közösség jelképeként) | Wappen, Schild' # (Turul 1901: 98) (↑); 2. 1395 k. 'tollbokréta a sisakon | Helmbusch' (BesztSzj. 94.); 3. 1416 u.¹ 'felirat, címfelirat | Inschrift' (BécsiK. 275); 4. 1533 'madár bóbítája; taraj | Schopf, Federbusch; Kamm (von Hühnervögeln)' (Murm. 1024.); 5. 1533 'jelkép | Symbol' (NySz.) (↑); 6. 1552 'ismertető jegy, ismerv | Kennzeichen' (Heltai: Dial. I4a); 7. 1570 'cégér, cégtábla | Aushängeschild' (SzT.); 8. 1736 ? 'szarvasmarha felfelé hajló, nagy szarva; agancs | aufwärts gerichtete, große Hörner des Viehs; Geweih' (MNY. 50: 101),

1791 'ua.' (NSz.); **9.** 1760 'bugás v. füzéres, porzós virágzat (nádé, kukoricáé, rizsé) | Rispe, Ähre (vom Schilf, Mais, Reis)' (NSz.); **10.** 1773 'dísz, ékesség | Schmuck' (Nsz.); **11.** 1773 'jelleg; sajátság | Charakter; Eigenschaft' (Nsz.); **12.** 1942 'a jószág legszebbje | schönstes Stück einer Herde' (Szűcs S.: Sárret 30) | <MN> 1798 'kiváló | hervorragend' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1411 *Cymeres* [SZN.] (Oklsz.) | ~**let** 1416 u.¹ *cimerlètben* 'cím, felirat | Inschrift' (BécsiK. 178)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Zimier*, (kfn.) *zimier* 'sisakforgó, sisakdísz'; fr. *cimier* 'ua.'; le. (R.) *cymer* 'tollbokréta'; szlk. *címer* 'címer'; szbhv. *cimer* 'ua.'. A franciából terjedt el [< fr. *cime* 'csúcs, hegyes vég']. (⇒△) A magyarba francia és német közvetítéssel került át. (△) A főnévi 3–12. jelentés, ill. a melléknévi jelentés metaforikusan keletkezett.

📖 EtSz.; MNy. 26: 302; Bárczi: FrJsz. 25; TESz.; MNy. 65: 451; EWUng. • Vö. *baltacim*, *cím*, *címer*³, *csuma*

címer² † **A:** 1494 *chymer* (Oklsz.) **J:** 'hermelin-, nyest- és más prémek együttes kötege | Bündel von Hermelin-, Marder- und anderen Fellen'

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *zimer* 'negyven darab <állatprémre vonatkoztatva>' [< lat. (k.) *timbrum*, *timbria* [többes szám] 'egy bizonyos mennyiségű értékes prém, szörme kötege' vagy fr. (ófr.) *timbre* 'ua.'].

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

címer³ × **A:** 1544 *czemer* baráért (Oklsz.); 1552 Bárány *czimört* (OklszPótl.); 1585 *Czémer* (Cal. 97); 1604 *Cimer* (Szenczi Molnár: Dict. *Armus* a.); 1708 *Tzímer* (Pápai Páriz: Dict.); 1712 őz *cimberre* (Nyr. 71: 106); 1862 *czímér* (CzF.); NYJ. *címér* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1544 'bárány, borjú negyedrésze | Lamm- od. Kalbsviertel' (Oklsz.) (↑); **2.** 1585 'marha v. vad szegye v. válla | Vorderbug od. Schulter vom Vieh od. Wild' (Cal. 97) (↑); **3.** 1708 'marha, borjú, juh v. vad combja | Schlegel vom Vieh od. Wild' (Pápai Páriz: Dict. *lumbus* a.); **4.** 1712 'őz hátának húsa | Rückenstück des Rehes' (Nyr. 71: 106) (↑)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.) *zimbere*, (kor. úfn.) *zimer*, (baj.-osztr.) *zämer*, – ném. *Ziemer*: 'marha v. vad hátának húsa' [< fr. (ófr.) *cimier* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *cemr* 'ua.'; le. *comber* 'comb; sonka'.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *címer*¹

cimet × **A:** 1777 *Czimet* (NytudÉrt. 45: 56); 1793 *Cimmét* (Nsz.); NYJ. *cimët* (ÚMTsz.) **J:** 'fahéj | Zimt'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zimmet*, – ném. *Zimt*: 'egy fajta fűszer, fahéj' [< lat. *cinnamum*, *cinnamomum* 'ua.' < gör. *κίνναμον*, *κιννάμωμον* 'ua.']. Végső forrása esetleg a maláj *kayumanis* 'ua.', tkp. 'édes fa', s ez a héber *qinnāmōn* 'fahéj' közvetítésével került Európába. (≈) Megfelelői: szbhv. *cimet*; szln. *cimet*; stb.: 'ua.'. (⊂) A (R.) *cinnamomon* 'fahéj' (1533: Murm. 1494.) és *cinamom* 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict.) közvetlenül a latinból (↑) származnak.

📖 EtSz. *cinamon* a.; TESz.; EWUng.

cimpa **A:** 1288 *Cympa* [SZN.] (Oklsz.); 1470 k. *cimpa* (CasGl.) **J:** <FN> **1.** 1288 ? 'az orrnak az orrlyukakat körülvevő, puha porcú része | Nasenflügel' # (Oklsz.) (↑), 1470 k. 'ua.' (CasGl.) (↑); **2.** 1288 ? 'a fülkagyló alsó, húsos része | Ohrläppchen' # (Oklsz.) (↑), 1835 'ua.' (Tzs.

Ohrlippchen a.); **3.** 1792 'vmely más testrésznek (lábszár, far stb.) húsos része | fleischiger Teil irgendeines Körperteils' (Nsz.) | <MN> 1288 ? 'tompá orrú; csonkult orrú | stumpfnasig; mit verstümmelter Nase' (Oklsz.) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 108)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A melléknévi jelentés jelzői használatban alakulhatott ki. (≈) Valószínűleg idetartoznak: *cimpora* 'orrcimpa' (1808: SzT.); (N.) *cembő* 'díz, fityegő, függődíz' (Nyr. 5: 426); *cimpók* 'orrhegy' (EtSz.); *csembő* ~ *csömbő* 'orrcimpa; fülcimpa' (Nyatl.). (△) A →*comb*-bal, ill. a →*cimbók*-kal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

cín **A:** 1644/ *czinek* (MNy. 64: 350); 1785 *tzínezetlen* [sz.] (NSz.); 1805 *Tzinn* (NSz.) **J:** **1.** 1644/ 'ón | Zinn' (MNy. 64: 350) (↑); **2.** 1804/ 'ónedény | Zinngeschirr' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *zinn* 'ón', (baj.-osztr.) *zin* 'ua.; ónedény', – ném. *Zinn* 'ón' [germán eredetű; vö. holl. *tin*; ang. (óang.) *tin*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *cin*; cseh *cin*; stb.: 'ua.'. (△) Az ötvösmesterség szakszavaként kerülhetett át a magyarba. Más megnevezéséhez vö. →*ón*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cinadof † **A:** 1530 *cynadof* (Oklsz.); 1560 *chynadof* (Oklsz.); 1566 *cinadoff* (NySz.); 1576 *czenadoff* (SzT.); 1599 *Cinedoffot* (MNy. 67: 91); 1613 *cinadóffal* (NySz.); 1671 *cinaboff* (MNy. 3: 32) **J:** 'finom vászonfajta | Art feine Leinwand'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. (R.) *sinabaffo* 'nagyon szép, finom, könnyű lenvászon'. Forrása az újperzsa *xinnbāft*, *šinnbāft*, *šinnabāft* 'ua.'. (≈) Megfelelői: sp. *sinabafa*; port. *sinabafo*, *sinabafa*: 'ua.'. (△) A *cinadoff* és a *cinaboff* esetleg többszörös átvételre utalhat. (≈) Valószínűleg idetartozik a (N.) *cinador* 'egy fajta háló' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 76: 465; EWUng.

cinadónia × **A:** 1533 *Cynedonia* (Murm. 1438.); 1540 k. *cenodonja* fw (MNy. 11: 133); 1577 *Cynadonja* fewnek (OrvK. 11); NYJ. *cinadóna*, *cinaduna* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1533 'fecskefű | Schöllkraut' (Murm. 1438.) (↑); **2.** 1902 'kutyatej | Wolfsmilch' (Ethn. 13: 215)

■ Latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *cenedonia* 'vérehulló fecskefű', amely a lat. *chelidonia* (*herba*) 'ua.', tkp. 'fecskehez hasonló növény' változata [< lat. *chelidonium* 'fecskehez hasonló; fecske-' < gör. *χελιδόνιος* 'ua.']. (△) A 2. jelentés a virágzat sárga színe alapján jött létre.

📖 NyK. 29: 334; EtSz.; TESz.; EWUng.

cincál **A:** 1763 *cincál* (NySz.); NYJ. *cincáll* (MTsz.) **J:** 'főleg hajánál fogva ráncigál; ide-oda rángat | bei den Haaren ziehen; herumzerren'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. Ezt a magyarázatot a →*cibál*-lal való hangtani, alaktani és jelentéstani hasonlóságok támogatják. A végződés az -*ál* gyakorító képző. A szó belseji *n* feltehetőleg szervesetlen járulékhang; vö. →*cincog*, →*fincol* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cibál*

cincár Δ **A:** 1784 *Czinczároknak* (Nyr. 42: 183) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1784 'macedoromán | Mazedorumäne {auch als Attribut}' (Nyr. 42: 183) (↑); 2. 1872 'juhkereskedő, aki az állatot le is vágja és a húsát kiméri | Schafhändler, -metzger' (Nyr. 1: 425); 3. 1872 'kontár mészáros; böllér | Schlächter ohne Gewerbebefugnis; Hausschlächter' (Nsz.); 4. 1904 'pék | Bäcker' (Nyr. 33: 529); 5. 1914 'közvetítő kereskedő | Makler' (Nyr. 43: 90); 6. 1914 'vándorcigány | Wanderzigeuner' (Nyr. 43: 90)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *cincar* 'macedoromán' [< rom. *țințar* 'a Dél-Balkánon élő macedorománok gúnyneve']. A gúnynév azon a hangtani jelenségen alapul, hogy a rom. *ce-* ~ *ci-* [ejtsd: *cse-~csi-*] szótagot a macedoromán *ce-* ~ *ci-*-nek ejti; pl. rom. *cinci* [ejtsd: *csincs*]; macedoromán *ținț* [ejtsd: *cinc*]. ⊕ Az 5. jelentés a *szenzál* 'közvetítő kereskedő' (1844: NSz.) hatását tükrözi; ez a ném. *Sensal* 'ua.' szóból származik. ⊕ Nem tartozik ide az Erdélyben és Moldvában ismert (N.) *cincár* 'vékony, karcsú' (1838–1845: MNyTK. 107: 15); 'szúnyog' (1881: Nyr. 10: 203): ezek a rom. *țințar*, (N.) *țințár*: 'ua.' átvételei.

📖 EtSz.; Tamás L.: Róm. 16; Kniezsa: SzlJsz. 115; TESz. *cincár*¹ a., *cincár*² a.; EWUng. • Vö. *könting*

cincér **A:** 1845 *cincér* (Nsz.) **J:** 'hosszú csápú, karcsú testű, jellegzetes cincogó, ciripelő hangot hallató bogár | Bockkäfer (Cerambycidae)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A tö azonos a →*cincog*-éval. A végződés az -*ér* névszóképző; vö. →*búvár*, *fűzér* (→*fűz*¹) stb. A megnevezés alapja a bogár ciripelő, cincogó hangja. ⊕ Nyelvújítási szó. ⊕ A bogár egyéb megnevezései: *cincinbogár* (1794: EtSz. *cincin* a.); *hegedűs-cincin* (1795 k.: NSz.); *cincúr* (1808: Sándor I.: Toldalék); *cincibogár* (1832: NSz.); *cinabogár* (1832: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cincog*

cincog **A:** 1593 *czinczogni* [sz.] (EtSz.); 1685 *Cziczeg* (NySz.); 1763 *Cziczogni* [sz.] (NSz.); 1836 *Tzittzog* (Kassai: Gyökerésző 5: 260); NYJ. *cicög* (ÚMTsz.); *cincög* (MTsz.) **J:** 1. 1593 'vékony, szaggatott hangot hallat (főleg egér) | piepsen (haupts. Maus)' # (EtSz.) (↑); 2. 1776 ? 'hegedűn kezdetlegesen játszik; a hegedű kezdetleges, gyenge hangon szól | auf der Geige kratzen; die Geige kratzt' (NSz.), 1799 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**tat** 1803 *tzintzogtatni* [sz.] 'hegedűn kezdetlegesen játszik | auf der Geige kratzen' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tö azonos a →*cic* tövével. A végződés gyakorító képző. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang, amely a →*cineg* hatására kerülhetett a szóba. ⊕ Idetartozik: *cincorog* 'cincog (főleg egér)' (1796: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cic*, *cincér*, *cintányér*, *incifinci*

cineg Δ **A:** 1761 *czinogási* [sz.] (NSz.), de vö. →*cinege*; 1787 *tzinegtek* (NSz.) **J:** 1. 1761 'hegedűn kezdetlegesen játszik; a hegedű kezdetleges, gyenge hangon szól | auf der Geige kratzen; die Geige kratzt' (NSz.) (↑); 2. 1787 'vékony, szaggatott hangot hallat (főleg kisebb állat) | piepsen (versch. kleine Tiere)' (NSz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Kisebb állatok, ill. a hegedű hangjának utánzására keletkezett. A végződés a -*g* gyakorító képző. A folyamatos melléknévi igenévből főnevesült →*cinege* bizonyítja, hogy a *cineg* sokkal korábbi, mint első adata. ⊕ Idetartoznak: *cini-fini* 'ikerszó a cincogás, hegedűhang kifejezésére' (1820: NSz.); *cini-cini* (1846: Nsz.) 'ua.'

📖 TESz. *cincog* a., *cinege* a., *cini-cini* a. is; EWUng. • Vö. *cinege*, *cinke*

cinege **A:** 1300 *Cheneged* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 764); 1339 *Chyneged* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 170); 1351 *Chynege* [szn.] (AnjOkm. 5: 444); 1533 *Cinege* (Murm. 1115.); 1533 *Czinge* madar (Murm. 1091.); 1662 *Tsinege* (NySz.); 17. sz. *czinigem* (WesprK. Előszó, 9); 1714–1776 *Czinége* (ItK. 14: 105); 1791 *fzenege*-fogó (MNY. 36: 337); 1794 *zenege* (NSz.); 1805 *czinége* (NSz.); 1863 *czénégétől* (Kriza [szerk.] Vadr. 370); NYJ. *cinyége, cönöge* (ÚMTsz.) **J:** 'tarka színezetű, apró termetű, rovarevő madár | Meise (Paridae)' #

■ Származékszó szófajváltása. | (△) A → *cineg* ige -e képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése; vö. → *fürge*, → *penge* stb. (⊖) Idetartozik: *cinegető* 'cinege' (1395 k. *cheinger* [? o: *chenigete*] (BesztSzj. 1205.); 1405 k. *cenegete* (SchlSzj. 1795.)); ez a → *cineg* ige -t műveltető képzős származékából -e (~ -ő) képzővel létrejött folyamatos melléknévi igenév főnevesülése, tkp. 'cinegető' jelentésben. Idetartozik még: *cinegő madár* 'cinege' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 256).

📖 Nyatl. 35; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 809; TESz.; EWUng. • Vö. *cineg*, *cinke*

cingár **A:** 1790 *czingár* (MNY. 36: 337); 1794 *cinagár* (MNY. 6: 223); 1814 *czangár* (Ruzsiczky: KazTájsz. 137); 1838 *Csingér* (Tsz.); NYJ. *cinegér* (ÚMTsz.) **J:** 'vékony; sovány | schmächtig; mager'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Jövevényszónak tűnik, de a megfelelői nem mutathatók ki. Eredetileg háromszótagos szó lehetett; a *cingár* alak a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel keletkezhetett. A nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból az irodalmi- és köznyelvbe. Korábban az egyén jelentéktelenségének kifejezésére használták. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *cinábor* 'sovány; zsenge <növényi hajtás>' (1771: MNY. 60: 222).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cinikus **A:** 1604 *Cynicus* (Szenczi Molnár: Dict. *Diógenes* a.); 1781 *Tzinikus* (Nszt.) **J:** <MN> 1. 1604 'a cinizmus iskolájához tartozó {filozófus} | zur Schule der Kyniker gehörig' (Szenczi Molnár: Dict. *Diógenes* a.) (↑); 2. 1835 'keserűen gúnyolódó | zynisch' # (Tzs. *Cynisch* a.) | <FN> 1781 'a cinizmus követője | Kyniker' (Nszt.) (↑)

cinizmus **A:** 1805/ *Cynismusban* (Kazinczy: Lev. 3: 444); 1908 *czinizmus* (Nszt.) **J:** 1. 1805/ 'cinizmus mint filozófiai irányzat | Zynismus als philosophische Richtung' (Kazinczy: Lev. 3: 444) (↑); 2. 1865 'cinikus emberre jellemző világnézet | zynische Haltung' # (Babos: KözhSzt. *cyniatria* a.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **cinikus** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cynicus* 'a cinikusok iskolájához tartozó; a cinizmus elveit követő filozófus' [< gör. *κυνικός* 'a cinizmus elveit követő filozófus', tkp. 'kutyához hasonló, kutyaszerű']. (≈) Megfelelői: ném. *Zyniker*, *zynisch*; fr. *cynique*; stb.: 'cinikus <fn>, cinikus <mn>'. (△) A magyar szóvégi s-hez vö. → *ámbitus*, → *glóbus* stb.

■ A **cinizmus** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Zynismus*; ang. *cynicism*; fr. *cynisme*; stb.: 'cinizmus'; – vö. még lat. *cynismus* 'cinizmus mint filozófiai irányzat' [< gör. *κυνισμός* 'ua.']. A cinizmus megalapítója Antiszthenész volt (ie. 445 k. – 365). A kutyákhoz való hasonlításuk talán a nemegyszer nyers, semmire tekintettel nem levő magatartásukkal függhet össze. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kánikula*, *lajhant*, *szuka*

čink **A:** 1777–1783 *zink* (Szökefalvi Nagy: KémEl. 19); 1784 *tzink* (Szökefalvi Nagy: KémEl.) **J:** 'kékesfehér, kristályos szerkezetű fém | Zink'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zink* 'cink' [< ném. *Zinke* 'cakk(ozás), fog(azás), kiálló hegy', az elpárologtatott és lecsapódó cink alakja alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *zinc*; fr. *zinc*; le. *cynk*; stb.: 'ua.'. Vö. még lat. (ú.) *zincum* 'ua.'. (⊖) A fém más megnevezése: *horgany* 'ua.' (1829: Szökefalvi Nagy: KémEl. 20); ez tudatos szóalkotással keletkezett nyelvújítási származékszó a →*horog* töv változatából -*any* névszóképzővel (vö. →*alany*, →*higany* stb.). A magyar szó megalkotásában feltehetőleg a fém német megnevezési szemlélete (↑) is szerepet játszott.

📖 EtSz.; TESz., *horgany* a. is; EWUng.

činke **A:** 1345 *Cynke* [SZN.] (MonStrig. 3: 571); 1785 *tzinke* (Nsz.) **J:** 'tarka színezetű, apró termetű, rovarrevő madár | Meise' #

■ Onomatopoetikus eredetű, de keletkezésmódja bizonytalan. | (⊕) Feltehetőleg a →*činege* szóból jött létre a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével. A végződés a -*ke* kicsinyítő képző hatására keletkezhetett. – Az is lehetséges azonban, hogy a szó közvetlenül a →*čineg* tövéből jött létre -*ke* kicsinyítő képzővel. Az alaktanhoz vö. →*fecske*, →*lepke* stb. (⊖) Idetartoznak: *činkő* 'činke' (1791: MNy. 36: 337); *čince* 'ua.' (1793: Kniezsa: SzlJsz. 809); (N.) *činike* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 Nyr. 39: 339; Kniezsa: SzlJsz. 809; TESz.; Benkő: FiktI. 103; EWUng. • Vö. *čineg*, *činege*

činkos **A:** 1342/ *Chynkus* [SZN.] (OkI Sz.); 1459 *Czynkos* [SZN.] (OkI Sz.); 1613 *czinkosa* (NySz.) **J:** 1. 1613 'szélhámos; csaló | Gaukler; Betrüger' (NySz.) (↑); 2. 1613 'cimborá, haver | Spießgeselle' # (NySz.); 3. 1621 'gazember, gazfickó; csaló | Lump; Gauner' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1621 'játosztárs, játékos | (Mit)spieler' (Szenczi Molnár: Dict.); 5. 1673 '(játék)kocka | Würfel' (NySz.)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. ném. (kfn.) *zinke*, (R.) *zink*: 'ötös a kocka- és táblajátékban' [< fr. *činq* 'ua.; öt']. Vö. még ném. (argó) *zink*, *zinke* 'titkos jel; cinkostárs, cimborá'. (⊕) A végződés -*s* melléknévképző. A magyarban a következő jelentésfejlődéssel kell számolni: 'kocka(játék)' > 'kockajátékos' > 'csaló, szélhámos'. A 2–4. jelentés metafora. Az 5. jelentés metafora, valószínűleg az 1. jelentés alapján. A személynevek (↑) minden valószínűség szerint ide tartoznak, de bizonyossággal nem állapítható meg, hogy az első négy jelentés közül melyikhez kapcsolódnak. (≈) Tisztázatlan idetartozású: ? *činkos* 'törvényszolga' (1552: Heltai: Dial. M6b).

📖 TESz.; EWUng.

čινόber **A:** 1621 *Cinober* (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 *Czinóber* (NSz.); 1844 *cinnober* (Nsz.) **J:** <FN> 1. 1621 'narancsvörös színű ásvány | Zinnober' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1788 'činóberfesték | Zinnoberfarbstoff' (Nsz.) | <MN> 1811/ 'činóbervörös {szín} | zinnoberrot' (Nsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Zinnober*; fr. *cinabre*; ol. *cinabro*; szbhv. *cinober*; cseh *cinobr*; stb.: 'činóber'. Vö. még lat. *cinnabari* 'ua.' [< gör. *κιννάβαρι* 'ua.']. (⇒⊕) A magyarba főleg német

közvetítéssel került át. (◡) A (R.) *cinobrium* 'cinóber' (1525 k.: MNy. 11: 83), (R.) *cinabaris* 'cinóberfesték' (1714: SzT.) és (R.) *cinábor* 'cinóber' (1788: MNy. 70: 93) a latinból származnak; vö. lat. (h.) *cinobrium*; lat. *cinnabaris*; lat. (k.h.) *cinnabar*: 'ua.'

EtSz., *cinóbriom* a. is; TESz.; EWUng.

cintányér A: 1867 *cintányér* (Nsz. *cintányér*² a.) J: 'két tányér alakú lapból álló ütőshangszer | Schlagbecken' #

■ Összetett szó, valószínűleg tudatos szóalkotás. | (◡) Az önálló szóként nem adatolt *cin* 'csipogó, cincogó hang' + →*tányér* 'kerek lemez' valószínűleg jelzős alárendelő összetétele. Az előtag feltehetőleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*cincog* tövével. (◡) Korábbi megnevezések ugyanezzel a tövel: (R.) *cincina* 'cintányér' (1666: MonÍrók. 8: 303); ehhez hasonló a ném. (au.) *Tschinellen* [többsz. szám] 'cintányér'.

EtSz. *cincina* a.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cincog*, *tányér*

cinterem × [4] A: 1372 u./ *Cymteremeben* (JókK. 104); 1519 *cymyteryomban*, *cynterymen* (CornK. 337, 428); 1527 *cyntyrym* (ÉrdyK. 634); 1531 *Cynteremeth* (ÉrsK. 351); 1533 *Cimterom* (Murm. 1668.); 1573 e. *cemiteriom* [?]; egyház-*cimiterionban* [] (MonÍrók. 3: 46, 9); 1585 *Czyntrem*, *Chymiterium* (SzT.); 1667 *Cintermének* (SzT.); 1673 *cimeteriom* (NySz.); 1714 *Czinterin* csinalok[na]k (MNy. 79: 509); 1715 *Czintorium* (SzT.); 1722 *Czínteremb(en)* (SzT.); 1775 *Czéntermek* (MNy. 70: 93); 1790 *czintoromába* (Nsz.); 1796 *tzintóriomban* (Nsz.); 1805 *czintērēm* (NSz.); 1887 *czintériom* (Nsz.); NYJ. *csimitir* (ÚMTsz.); *cincirim* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'a templom körül levő temető | (um die Kirche liegender) Friedhof' (JókK. 104) (↑); 2. 1568 'templomudvar; templom előcsarnoka | Hof der Kirche; Vorkirche' (NySz.); 3. 1571 'templomerőd | Kirchenburg' (SzT.); 4. 1834 'sírbolt | Gruft' (Kunoss: Szóf.); 5. 1870 'kastély lovagterme | Rittersaal eines Schlosses' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *coemeterium* 'temető; nyughely', (k.) *coemeterium*, *cimeterium*, *cimiterium* 'ua.; templomudvar, templom körüli védett hely', (h.) *cinterium* '(a templom körül fekvő) temető; templom előcsarnoka' [< gör. *κοιμητήριον* 'hálólhely, nyughely, sírhely' < gör. *κοιμάω* 'elaltat, megnyugtat']. (≈) Megfelelői: ang. *cemetery*; fr. *cimetière*; ol. *cimitero*; stb.: 'temető'. (◡) A *cinterem* alak a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével és hangrendi kegyenlítődéssel keletkezett, és minden bizonnyal számolhatunk a →*terem*² népetimológias hatásával is. A 3. és 4. jelentés metonimikusan jött létre; az 5. jelentés keletkezését feltehetőleg a *címerterem* 'várterem, lovagterem' (1860: NSz.) is elősegíthette.

MNy. 4: 37; EtSz.; TESz.; Nyr. 100: 460; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *kóma*

cipekedik A: 1792 *czypekednek* (Nsz.); 1821 *czepelkedtem* (Nsz.); 1862 *czypekedik* [▽]; *czipelkèdik* [▽] (CzF.); 1876 *czepekedik* (Nsz.) J: 1. 1792 'erejét megfeszítve cipel vmit | sich mit etw schleppen' # (Nsz.) (↑); 2. 1855 'vesződik vmivel | sich abmühen' (Nsz.); 3. 1862 'csimpaszkodik | sich klammern' (CzF.)

cipel A: 1792 *Tzipelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1793 *tzepelték* (NSz.); 1831 *cipell* (Kreszn.); NYJ. *cépél* (ÚMTsz.); *szipel* (MTsz.) J: 'erőlködve, nehezen visz, hordoz | schleppen' #

■ A szócsalád feltehető alapja, a **cipekedik** szóhasadás. | (◡) A →*szepelkedik*-ből keletkezett az 'igyekszik, fáradozik' jelentés alapján. Az eredeti változat a *cipelkedik* lehetett. Az *sz* > *c* affrikálódáshoz vö. →*culák*, →*szégye* stb.

■ A **cipel** elvonás. | (△) Valószínűleg a *cipekedik* eredeti változatából jött létre. (△) A →*cibál*-lal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 68: 270; EWUng. • Vö. *szepelkedik*

cipel → *cipekedik*

cipellő → *cipellős*

cipellős Δ A: 1380 k. *cepelēs* (KönSzej. 108.); 1395 k. *cipelyz* [ɔ: *cipelys*] (BesztSzej. 651.); 1398 *Cypelles* [szN.] (ZichyOkm. 12: 59); 1402 *Chypelleus* [szN.] (OkISz.); 1526 *czypelvfey* (SzékK. 94); 1573 *chipelluset* (SzT.); 1614–1629 *Czepejüs* (Nyr. 16: 186); 1696 ? *Czüpeles* [?] [szN.] (SzT.); 1699 *czüpellést* [?] [szN.] (Nyr. 12: 77); 1708 *Tzipelyős* (Pápai Páriz: Dict. *Solea* a.); 1724 *czepelüs* (MNy. 57: 487) J: 'egy fajta lábbeli; cipő | Art Fußbekleidung; Schuh'

cipellő Δ [6] A: 1650 k. *Czipelléjét* [?] [szN.] (MNy. 42: 76); 1708 *Tzipellőtske* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Calceolus* a.); 1776 *tzippelöje* (Nsz.) J: 1. 1650 k. 'cipő | Schuh' (MNy. 42: 76) (↑); 2. 1776 'könnyű kis cipő; női cipő | leichter, kleiner Schuh; Damenschuh' (Nsz.) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **cipellős** valószínűleg latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *zipellus*, *zepellus* 'egy fajta lábbeli' [?] < ol. (É.) *zoppel* 'fapapucs'. (△) A származtatás nehézsége a magyar szóvég tisztázatlan keletkezésmódja.

■ A **cipellő** elvonás. | (△) A *cipellős*-ből keletkezett: a szóvégi *s* bizonyára a melléknévképzővel való téves azonosítás miatt maradt el. A 2. jelentést feltehetőleg az magyarázza, hogy a →*cipő* létrejötte után a *cipellő*-t kicsinyítőnek érezték.

📖 EtSz. *cipellés* a., *cipellő* a.; TESz. *cipellő* a.; EWUng. • Vö. *cipő*

cipő [6] A: 1211 ? *Cepou* [szN.] (OkISz.); 1405 k. *chipo* (SchlSzej. 1854.); 1604 *czepo*, *czépo* [?] [szN.] (MNy. 79: 509); 1664 *Czipaja* (SzT.); 1795 *tzípó* kenyeret (NSz.); NYJ. *cipu* (ÚMTsz.) J: 1. 1405 k. 'rendszerint kerek, kisebb kenyér | Brotlaib' # (SchlSzej. 1854.) (↑); 2. 1808 'golyó alakú keverék | kugelförmiges Gemisch' (NSz.); 3. 1862 'púp | Buckel' (CzF.); 4. 1880 'ki nem pattogott kukorica | ungeplatztes Mais Korn' (Nyr. 9: 206); 5. 1888 'gyűrke | Endstück des Brotes; kleiner Wulst am Brotlaib' (Nyr. 17: 46)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz jövevényszó. | (≡) Vö. ol. *zeppo*, (tr.) *zepo*: 'teljes, egész, teletömött' [< ol. *zeppare* 'teletöm']. (△) A származtatás nehézsége, hogy az olaszban a 'cipő' jelentés nem mutatható ki; de vö. ol. (D.) *zeppola* '(farsangi) fánk'. Vö. még lat. (h.) *zippula* 'lepény'. A jelentéshez vö. →*buci*. (△⇒) A magyarból: szb hv. *cipov*; rom. (E.) *tipău*; stb.: 'cipő'.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

cipő [6] A: 1577 ? *czipő* (KolGl.); 1744 *Czipe* Csináló (MNy. 78: 126); 1744 *czépü* (MNy. 60: 222); 18. sz. első fele *tzipőstől* (EtSz.); 1864 *cipeje* (NSz.); NYJ. *cöpő* (ÚMTsz.); *cüpő* (ÚMTsz.) J: 'egy fajta lábbeli | Schuh' # Sz: **cipész** 1844 *czipészek* 'cipőkészítő | Schuster' (Nsz.)

cipők × A: 1668 fa-*czepőkös* [sz.] (NySz.); 1722 *czipököt* (MNy. 75: 256); 1744 *Férfi czépők* (MNy. 60: 222); 1755 *Czipőkjére* (SzT.); 1778 *pűtzököt* (MNy. 65: 472); 1805 *Czöpöket*

(SzT.); 1863 *Czépők* (Kriza [szerk.] Vadr. 495); NYJ. *cipek* (MTsz.) **J:** 'cipő; egy fajta (magas szárú) fűzős bakancs | Schuh; Art Schnürstiefel'

■ A szócsalád alapja, a **cipő** szóösszerántás. | (⊕) A *cipellő* (→*cipellős*) szóból keletkezett. A *cipész* származékhoz vö. *cipés* 'cipőkészítő' (1767: MNy. 78: 126).

■ A **cipők** származékszó. | (⊕) A *cipő*-ből jött létre a *-k* kicsinyítő képzővel. A *pűcök* változat hangátvetéssel keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *pipő* 'cipő' (1862: CzF.), amely gyermeknyelvi szóként játszi szóalkotás a *cipő*-ből.

📖 Nyr. 32: 544, 87: 117; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cipellős*

cipők → *cipő*

ciprus **A:** 1508 *Cipros* (DöbrK. 478); 1525 k. *Cýprus* (MNy. 11: 80); 1626–1627 *czípros* (NySz.); 1708 *tsipros* fa (Pápai Páriz: Dict. *Sábina* a.); 1740 *Czibrus* fa (SzT.); 1783 *Czitrus* (NSz.); 1815 *zipruszágat* (NSz.); NYJ. *cidrus* (MTsz.) **J:** 1. 1508 'gömbölyű tobozú örökzöld fa v. cserje | Zypresse' (DöbrK. 478) (↑); 2. 1590 'különféle fű- és cserjeféle növények nevéként' | (als Benennung versch. gras- und strauchartiger Pflanzen)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 8)

■ Latin jövevénytyszó. | (⊕) Lat. *cypros* 'henna(gyökér)', (h.) *cyprus* 'tövistelen fagyalfajta; ciprus' [< gör. *κόπρος* 'henna(gyökér); egy fajta fagyal']. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *cípros* változathoz vö. →*dupla*. A *citrus* változat keletkezésében a lat. *citrus* 'citromfa' is szerepet játszhatott. (⊖) A (R.) *cipressus* 'ciprus' (1395 k.: BesztSzj. 914.) a lat. *cupressus*, (kés.) *cypressus* 'ua.' [< gör. *κυπάρισσος* 'ua.'] átvétele. Vö. még (R.) *kupressz* 'ua.' (1802: Nszt. *ciprus* a.). (⊗) Más nyelvekben ez utóbbi latin szónak a megfelelői élnek; vö. ném. *Zypresse*; fr. *cyprès*; ol. *cipresso*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz., *cipressus* a. is, *citros* a.; TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

cipszer **Δ A:** 1479 ? *Czypser* [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 319); 1711 *Czepczerjének, Czepczer* (OkISzPótl. *cepcer* a.); 1845 *zipseres* [sz.] (NSz.); 1875 *cípcer* (Naszt.); 1882 *cipszer* (Naszt.) **J:** 1. 1479 ? 'szepességi német | Zipser' (Csánki: TörtFöldr. 5: 319) (↑), 1845 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1711 'községi pálinkaárus | Branntweinschenker einer Gemeinde' (OkISzPótl. *cepcer* a.) (↑)

■ Német jövevénytyszó. | (⊕) Ném. *Zipser*, (szász Sz.) *zēpser*: 'szepességi német' [< ném. *Zipser* [HN.], (N.) *Zēps* [HN.]: 'Szepesség: magyar földrajzi-történelmi terület a mai Szlovákiában, ill. kisebb részben Lengyelországban']. A német helynév a m. *Szepes* [HN.]-re megy vissza, amely a →*szép* származéka; a magyar helynévhez vö. [1200 k.] *Zepus* [HN.] (An. 32.). (⊕) A *Czypser* [szn.] (↑) idevonhatósága azért kérdéses, mert német névadáson is alapulhat. A 2. jelentés a szepességi németség pálinkamérési engedélyével áll összefüggésben.

📖 EtSz. *cēpcér* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *szép*

cipzár **A:** 1930 *zipzáras* [sz.] (Tóth I.: MDivatsz. 26); 1938 *cippzárral* (Naszt.); 1939 *cipzár* (Tóth I.: MDivatsz. 25) **J:** 'két szalagra erősített, fém- v. műanyag fogacskákból álló zárószervezet | Reißverschluß' #

■ Angol és német (au.) mintájú részfordítás, összetett szó. | (⊕) Vö. ang. *zip-fastener* 'cipzár'; ném. (au.) *Zipppverschluß* 'ua.'. Az angolban keletkezett az ang. (am.) *zipper* 'ua.' alapján [<

ang. *zip* 'fűtő, süvítő'] ⊕ A z-s ejtés részben az angol kiejtést, részben az írásképet tükrözik, a c-s változatok a német kiejtésen alapulnak.

📖 Nyr. 91: 226; TESz.; EWUng. • Vö. zár

ciráda **A:** 1695 *czirádáját* (Horváth M.: NEI.); 1768 *Tzirrádák* (MKsz. 103: 100); 1789 *tzirodát* (Nsz.); 1803 *tziráda* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Figúr* a.) **J:** 1. 1695 'kacsaringós díszítmény (tárgyon, építményen) | Schnörkel (an einem gegenstand, Gebäude)' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1885 '(üres, tartalmatlan) szófordulat | leere Phrasen' (Nsz.); 3. 1892 'díszítő motívum (zenében, táncban) | Ziermotiv (Musik, Tanz)' (Nsz.) **Sz:** ~s 1789 *Czirádás* (MNy. 78: 126)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Zierde* 'dísz, ék(esség)' [< ném. *Zier* 'szépség, pompa, dísz, ékesség']. Vö. még ném. *Zierat* 'díszítmény, cifraság'. ⊕ A magyar hangalak a szó belseji mássalhangzótörklődés feloldásával és hanghelyettesítéssel keletkezett; ez utóbbihoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 MNy. 5: 35; EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

cirbolya **A:** 1793 *Czirbel* (Nsz.); 1798 *czirbél*-diók (Nsz.); 1803 *tzirbolyafenyő* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zirbelbaum* a.) **J:** [többnyire ~*fenyő* utótaggal] 'egy fajta fenyő | Zirbelbaum (*Pinus cembra*)'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Zirbel* 'cirbolyafenyő' [< ném. (kfn.) *zirbel* 'ua.; fenyőtoboz' < ném. (kfn.) *zirben* 'kavarog, forog']. ⊕ A *cirbolya* alak a →*borbolya* hatására keletkezhetett.

📖 EtSz., *cirbel* a. is; TESz.; EWUng.

cirfandli **A:** 1780 *Czirifandli* (Nsz.); 1800 *Czirifándlit* (Nsz.); 1805 *tzilifant* (EtSz. *cilifánt* a.); 1825 *tzinifándli* (Bernolák: LexSl. 1: 294); 1826 *cirifandel* (Nyr. 34: 223); 1833 *Tziri fán* (Kassai: Gyökerésző 1: 270); 1843 *Czelifántszőlő* (Bugát: Szóhalm. 77); 1848 *czirifándszőlő* (Jancsovics: ÚMSzlSz. 2: 37); 1870 *szilifánt* (CzF.); 1888 *zierfandli* (EtSz. *cilifánt* a.); 1940 *Círfándli* (Rapaics: MGYüm. 221); 1963 *cirfandli* (KertLex.) **J:** 'fehérborszőlő, ill. az ebből készült bor | Art Weintraube bzw. Weißwein'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (B.) *zierafahndler*, (h. baj.-osztr.) *zirfandl*, *zirfandler*, *zirifandel*, – ném. *Zierfahndler* 'fehérborszőlő, ill. az ebből készült bor' [? < ném. *Silvaner* 'egy fajta fehérbor'; vö. →*szilváni*]. ⊕ A változatok többszörös átvételre utalnak. A -li végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 MNy. 2: 147; EtSz. *cilifánt* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *szilváner*

cirill-

~**betű** **A:** 1836 *cyrill betűket* (KritikaiL. 6: 88); 1845 *cyril betük* (MNy. 69: 495); 1855 *czyrill betűket* (IsmT. 6: 292) **J:** 'a görög uncialis (gömbölyített) nagybetűknek elsősorban szláv nyelvekre alkalmazott változatoként kialakult írásforma betűje | kyrillischer Buchstabe' | ~**írás** **A:** 1861 *cyrill írás* (Wenzel: ÁÚO. II: 394); 1893 *Cirill írás* (PallasLex.) **J:** 'a görög uncialis (gömbölyített) nagybetűknek elsősorban szláv nyelvekre alkalmazott változatoként kialakult írásformája | kyrillische Schrift' | ~**ábécé** **A:** 1885 *cirill abécét* (BpHírlap 1885. nov. 4.: 3); 1959 *cirill abécé* (ÉrtSz.) **J:** 'a görög uncialis (gömbölyített) nagybetűknek elsősorban szláv nyelvekre alkalmazott változatoként kialakult írásforma abécéje | kyrillisches Alphabet'

■ Részfordítás előtagja. | (⊕) A részfordítások német minta alapján keletkeztek; vö. ném. *kyrillischer* vagy (R.) *zyrillischer Buchstabe*, *kyrillische Schrift*, *kyrillisches Alphabet*. A német szókapcsolat jelzői része a gör. *Κυρίλλος* [szN.]-re megy vissza, mivel ezt a viszonylag korai betűírást a szláv Kyrillos ~ Cyrillus apostol (826 k.–869) nevével kapcsolták össze. (≈) Megfelelői: ang. *Cyrillic alphabet*; fr. *alphabet cyrillique*; stb.: 'cirill ábécé'. (⊖) Idetartozik: *cirilliánus* (*betű*) 'cirill <betű>' (1757: MNy. 74: 508), amely a →*dominikánus*, →*lutheránus* stb. analógiájára keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ábécé*, *betű*, *ír*¹

ciripel A: 1820 *czirpelsz* (Nsz.); 1851 *czirpolása* [sz.] (NSz.); 1861 *szirpelt* (NSz.); 1876 *ciripelését* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1820 '⟨kabóca, tücsök⟩ egyhangúan, meg-megszakadó hangon szól | zirpen' # (Nsz.) (↑); 2. 1838 '⟨madár⟩ csiripel, csicsereg | zwitschern' (Tzs.)

■ Szóhasadás. | (⊕) A →*csiripel*-ből jött létre. A szó eleji *c* talán a ném. *zirpen* 'ciripel <tücsök>; csiripel, csicsereg' hatását tükrözheti. (⊖) Ugyanebből a töből egy másik gyakorító igeképzővel keletkezett a *cirpeg* 'ciripel; csiripel, csicsereg' (1851: NSz.).

📖 EtSz. *cirpel* a.; Grétsy: Szóhas. 112; TESz.; EWUng. • Vö. *csiripel*

cirka A: 1698 *circa* [ES. NEM M.] (MNy. 79: 509); 1781 *circa* (MNy. 61: 484); 1805 *czirka* (Gáldi: Szótir. 219) **J:** 'körülbelül | ungefähr'

■ Latin jövevénytyszó. | (⊕) Lat. *circa* 'körül; ⟨egy időpont⟩ táján; körülbelül' [< lat. *circum* 'körül; körös-körül; környékén']. (≈) Megfelelői: ném. *zirka*; ang. *circa*; ol. *circa*; stb.: 'körülbelül'. (⊖) A *cirka* kiszorította a korábban már használatos (R.) *circiter* 'ua.' (1591: NytudÉrt. 44: 62) szót, amely a lat. *circiter* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

cirkál A: 1479 *c[ir]calopenz* [sz.] (NyírkGl.); 1531 *czirkállo* [sz.] (ThewrK. 174); 1536 *zyrkalonk* (NySz.) **J:** 1. 1479 'örködve körüljár | patrouillieren' (NyírkGl.) (↑); 2. 1536 'vizsgál; kutat | untersuchen; erforschen' (NySz.) (↑); 3. 1585 'kémkedik | spionieren' (Cal. 248 [o: 264]); 4. 1784 'kószál | streunen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 89) **Sz:** ~**ő** 1479 <FOLY MN-I IGENÉV> (NyírkGl.) (↑); 1531 <FN> 'őr | Wächter' (ThewrK. 174) (↑); 1842 *czirkálók* 'hadihajó | Kreuzer (Kriegsschiff)' (Nsz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (⊕) Lat. *circare* 'vmit körbejár; vmely helyet vizsgálva összejár; kószál, barangol', (k.) 'átfésül, átvizsgál; örködve körüljár' [< lat. *circus* 'kör, körív'; vö. →*cirkusz*].

📖 Nyr. 14: 77; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

cirkalom × [4] **A:** 1528 *chirkalom* (MNy. 31: 125); 1538 *czýrkalam* (Pesti: Nomenclatura N1); 1552 *cirkalmazza* [sz.] (NySz.); 1585 k. *Cýrkalỹm* (Gl.); 1587 *cirkulum* (OkISz.); 1597 *Czirkalium* (OkISz.); 1669 *cirkalom* (MNy. 69: 420); 1750 *tzérkalmába* (Wagner: Phras. *Recognosco* a.); 1754 *tzírkalomját* (NSz.); 1777 *tzirkolmaiktól* (NSz.) **J:** 1. 1528 'abroncs | Reifen' (MNy. 31: 125) (↑); 2. 1538 'körző | Zirkel (Gerät)' (Pesti: Nomenclatura N1) (↑); 3. 1575 'versenypálya | Rennbahn' (NySz.); 4. 1669 'kör | Kreis' (NySz.) **Sz:** **cirkalmaz** 1552 'kidíszít | verziieren' (NySz.) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *circulus* 'kör; délkör; <csillagászati> körpálya; földkerekség; karika, abroncs', (k.) 'kör; versenypálya; abroncs; körző', (h.) 'körző' [< lat. *circus* 'kör; körvonal; stb.'; vö. →*cirkusz*]. (≈) Megfelelői: ném. *Zirkel* 'kör, körző'; ang. *circle* 'kör; abroncs; társaság, kör'; stb. (⊕) A magyar szó a latin tárgyesetnek, a *circulum*-nak az átvétele. (⊖) A (R.) *circulus* 'kör; óra számlapja; búvör; stb' a latin alanyesetű alakból (↑) származik.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

cirkulál A: 1706 *circulalodik* [sz.] (SzT.); 1740 *circuláltatta* [sz.] (MNY. 60: 222); 1784 *cirkuláljom* (NyIrK. 27: 129) J: 1. 1706 '⟨pénz⟩ forgalomban, érvényben van | im Umlauf sein ⟨Geld⟩' (SzT.) (↑); 2. 1729 '⟨vér⟩ kering | zirkulieren ⟨Blut⟩' (SzT. *cirkuláció* a.); 3. 1733 'kézről kézre jár | die Runde machen' (SzT. *cirkulálódik* a.); 4. 1739 'körülvesz | umgeben' (SzT.); 5. 1784 'körbe jár | umlaufen' (NyIrK. 27: 129) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *circulare* 'körbe-körbe jár, körülkerít', (h.) 'körülvesz' [< lat. *circulus* 'kör; gyűrű; körző' < lat. *circus* 'kör; körvonal; stb.'; vö. →*cirkusz*]. (≈) Megfelelői: ném. *zirkulieren*; ang. *circulate*; fr. *circuler*; stb.: 'cirkulál, kering', a franciában 'közlekedik' is. A szónak a folyadékkal és pénzzel kapcsolatos jelentései az angolban és a franciában alakultak ki a 17. sz.-ban.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*

cirkusz A: 1769 *Tzirkusra* (NSz.); 1870 *cirkuszba* (Nsz.) J: 1. 1769 'versenypálya Rómában ló- és kocsiversenyek számára | Rennbahn in Rom für Pferde- und Wagenrennen' (NSz.) (↑); 2. 1843 'szórakoztató üzem, ill. ennek épülete | Zirkus' # (Nsz.); 3. 1897 'botrányos jelenet | Skandalszene' # (Nsz.) Sz: ~ol 1961 *cirkuszozó* [sz.] 'lármát csap, látványos jelenetet rendez, ill. kiabál, ordítzik | Radau machen' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *circus* 'kör; versenypálya ló- és kocsiversenyek számára' [< gör. *κίρκος* 'kör; gyűrű']. (≈) Megfelelői: ném. *Zirkus*; fr. *cirque*; stb.: 'cirkusz mint artistaműsort bemutató, szórakoztató művészi társulat, intézmény'. Ez a jelentés Angliában és Franciaországban keletkezett a 18. sz. végén, és kapcsolatos az első londoni és párizsi cirkusztársulatok létrejöttével. (⊕) A korábbi változatok szóvégi *s*-es kiejtéséhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. Az *sz*-es alak másodlagos keletkezésű a klasszicizáló latin, ill. a német kiejtés alapján; vö. →*himnusz*, →*mirtusz* stb. A szó 2. jelentésének elterjedése valószínűleg német hatásra történt.

EtSz.; MNY. 61: 460; TESz.; EWUng. • Vö. *cirka*, *cirkál*, *cirkalom*, *cirkulál*, *csercse*, *csízió*, *korona*, *krízis*

cirmol × A: 1698/ *cirmolnak* (MNY. 64: 350) J: 1. 1698/ 'korhol, gyaláz | schimpfen' (MNY. 64: 350) (↑); 2. 1784 'piszkossá tesz | bechmutzen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 89)

cirmos A: 1768 *tzirmosok* (NSz.) J: <MN> 1. 1768 'piszkos | schmutzig' (NSz.) (↑); 2. 1796 'szürkés színű; szürkés alapon barnás csíkozású ⟨állat, főleg macska⟩ | katzengrau; getigert ⟨Tier, haupts. Katze⟩' # (Nsz.); 3. 1838 'rossz hírű | berüchtigt' (Tsz.); 4. 1851 'színes csíkokkal tarkázott ⟨különösen alma, bab⟩ | buntgestreift ⟨Frucht od. Blume⟩' (Nsz.) | <FN> 1855 'cirmos macska | getigerte Katze' # (Nsz.)

cirom Δ [4] A: 1784 *tzirom* (Baróti Szabó: KisdedSz. 89); 1897 *cirmok* (Nyr. 26: 531) J: 1. 1784 'piszok | Schmutz' (Baróti Szabó: KisdedSz. 89) (↑); 2. 1897 'színes csík | farbiger Streifen' (Nyr. 26: 531) (↑)

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **cirmol** és a **cirmos** fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A fő ismeretlen eredetű. A végződés az *-l* igeképző, ill. az *-s* melléknévképző.

■ A **círom** elvonás. | (△) A *cirmos*-ból jöhetett létre. (∼) Idetartoznak: (N.) *szurmos* 'piszkos, koszos' (MTsz. *szurmos* a.), *szirtos* 'harántesíkos, cirmos' (OrmSz.); ezek a *cirmos* és a →*szurtos* szóvegyülésével keletkeztek.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szócsaládnak a →*szirony*¹ szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *cirom* a.; Bárczi: SzófSz. *cirmos* a.; TESz. *cirmos* a.; EWUng.

cirmos → *cirmol*

cirógat → *cirókál*

círok [4] **A:** 1465 *Cyrok* (OkISz.); 1500 k. *Czirk* (CasGl. 66.); 1519 *zyrokbol* (JordK. 582); 1546 *czyrak* (I.OK. 10: 141); 1629 *csirok* [?🔪] (EtSz.); 1742 *Szórek* (MNY. 11: 322); 1775 *Czirköles*, *Czirók*, *Csilköles* (Nsz. *cirköles* a.); 1798 *Tsirköles* (Nsz. *cirköles* a.); 1805 *czurok* (EtSz.); 1895/ *czirkot* (NSz.); NYJ. *cirop* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1465 'különféle takarmánynövények, így különösen a köles, kukorica, tönköly neveként' | {als Benennung versch. Futterpflanzen, haupts. der Hirse, des Dinkels usw.}' (OkISz.) (↑); 2. 1596 'főleg seprűkészítésre használt gazdasági növény | Mohrenhirse (Sorgum)' (MNY. 58: 496)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *sirak*, *sijarak*, (Kaj) *sirok*; szln. *sirek*, *serka*: 'círok' [< ol. *sorgo*, (mil.) *sirek* 'ua.' (lat. **suricum* 'ua.' < lat. *syricum* (*granum*) 'ua.', tkp. 'szíriai (gabonaszem)')]. (≈) Megfelelői: ném. *Sorgho*; fr. *sorgho*; stb.: 'círok'. (△) A *círok* alak szó eleji *sz* > *c* affrikálódással jött létre. A *cir* és hasonló a többes szám jeleként felfogott szóvégi *k* elhagyásával keletkeztek. A *szörek* változat valószínűleg külön átvétel a kaj-horvátból. A szó főleg a 2. jelentésében él. (⇒) A magyarból származik a szlk. *círok* 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 116; I.OK. 10: 140; TESz.; EWUng.

cirókál × **A:** 1702 *tzirokolásra* [? ⚡: *tzirokálásra*] [sz.] (NySz.); 1725 *Czirókál* (Nyr. 38: 258); 1789 *tzirokálják* (Nsz.); 1798 *tzirogálnak* (NSz.) **J:** 'cirógat | streicheln, liebkosen'

cirókáz × **A:** 1763 *czirókázni* [sz.] (Nyr. 32: 92) **J:** 'cirógat | streicheln, liebkosen'

cirógat **A:** 1766 *tzirúgat* (MNY. 36: 337); 1784 *tzirogat* (Baróti Szabó: KisdedSz. 87); 1791 *tzirolgatás* [sz.] (MNY. 36: 337); 1793 *tzirógatják* (NSz.); 1830 *czírolgatá* (NSz.) **J:** 'simogat, dédelget | streicheln, liebkosen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A fő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A szócsalád tagjai a cirógatást, simogatást kifejező hangulatfestő igeként a gyermeknyelvben keletkezhetnek. A végzések gyakorító képzők. (∼) A *ciróka-maróka* 'kisgyermek játékos simogatásakor hízelkedő szóként' (1788: Nsz.) ikerszó utótagja a →*mar*¹ szóra megy vissza.

📖 EtSz.; TESz. *cirógat* a., *ciróka-maróka* a. is; EWUng.

cirókáz → *cirókál*

cirom → *cirmol*

ciszter → *ciszterci*

ciszterci Δ **A:** 1760 *Tzifterti* (MNY. 63: 102); 1927/ *ciszterci* (NSz.) **J:** 'a cisztercita rendbe tartozó, azzal kapcsolatos | Zisterzienser'

cisztercita **A:** 1770 *Tzisztértiták* (NSz.); 1777 *Tzisztértiták* (Nsz.); 1797 *Ciftercita* (Nsz.) **J:** 'egy francia eredetű szerzetesrend tagja | Zisterzienser' – De vö. 1604 *cisterciensisekre* 'ua.' (Nyr. 47: 188)

ciszter **A:** 1856 *cisterek* (Nsz.); 1868 *ciscerek* (NSz.); 1895 *ciszter* (Nsz. *ciszter*¹ a.); NYJ. *ciccër* (MTsz.) **J:** 'cisztercita, ebbe a rendbe tartozó | Zisterzienser'

■ A szócsalád alapja, a **cisztercita** tudatos szóalkotás. | (≡) A lat. (k.h.) *cisterciensis* 'Cistertiumból való; cisztercita (szerzetes), ciszterci' alapján [< lat. *Cistercium* [HN.] 'a francia Cîteaux város latin neve, ahol 1098-ban a rend megalakult']. (⊕) A végződéshez vö. →*jezsuita*, →*karmelita* stb. (⊞) Nyelvújítási származékszó. (∼) A latinból külön átvétellel jött (R.) *cisterciensis* (↑) alak a magyarban elszigetelt alak maradt.

■ A **ciszterci** és a **ciszter** szórövidülés. | (⊕) A *cisztercita* alakból keletkeztek.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Magyarországon az első cisztercita kolostort 1142-ben alapították.

📖 Nyr. 42: 439, 45: 295; EtSz.; TESz.; EWUng.

cisztercita → *ciszterci*

ciszterna **A:** 1792 *Cisternák* (Nsz.); 1886 *cziszternákat* (Nsz.) **J:** 'vízgyűjtő medence | Wassersammelbecken'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cisterna* 'föld alatti víztároló; esővízgyűjtő' [< lat. *cista* 'szekrény, láda' < gör. *κίστη* 'ládaféle; tok; tartály']. (⊞) Megfelelői: ném. *Zisterne*; fr. *citerne*; stb.: 'vízgyűjtő medence, folyadéktartály'. (⊕) A korábbi változat szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*alabástrom*, →*árestál* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*adminisztrátor*, →*amnesztia* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csatorna*

citadella Δ **A:** 1680 *citadellából* [✍] (Horváth M.: NEI.); 1703 *Cithedelához* (SzT.); 1708 *Csitadalla* (SzT.); 1796 *Tzitadell* (NSz.) **J:** 'fellegvár | Zitadelle'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Zitadelle*; fr. *citadelle*; ol. *cittadella*, (rom.) *zitadella*, (tr.) *zitadela*; szbvh. *citadela*; cseh *citadela*; stb.: 'citadella'. vö. még lat. (k.) *cittadella*, (h.) *citadella*: 'ua.'. Az olaszból terjedt el [< ol. (R.) *cittadella* 'városka' < ol. (R.) *cittade* 'város']. (⇒⊕) A magyarba a latinból, ill. olasz és német közvetítéssel került át. Az erődítmények építői Magyarországon a 18. sz.-ig főleg olasz mérnökök voltak.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 78; EWUng. • Vö. *cívis*

cítál A: 1580 *citalni* [sz.] (NySz.) J: 1. 1580 'idézetként közöl | wörtlich anführen' (NySz.) (↑); 2. 1593 'beidéz, berendel | vorladen' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *citare* 'mozgásba hoz; megidéz, behív; felszólít', (h.) 'ua.; vkire v. vmire hivatkozik; szó szerint idéz' [< lat. *ciere* 'mozgat, mozdit']. (≈) Megfelelői: ném. *zitieren*; fr. *citer*; stb.: 'idéz, citál'. (⊖) Idetartozik: *citátum* 'idézet' (1806: Nszt.), ez a lat. (tud.h.) *citatum* 'az idézett, említett, szóban forgó dolog' átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *soltész*

citera A: 1230 k. *cithare* (MNY. 80: 73); 1560 k. *Cytra* (GyöngySzt. 2851.); 1592 *Cittrasytt* [sz.] (SzT.); 1604 *citera* (Szenczi Molnár: Dict.); 1626 *czitarájokon* [?] (NySz.); 1696 *citora* (NySz.); 1809 *Tzitára* (NSz.); 1845 *cziturát* (NSz.) J: 'egy fajta húros pengetőhangszer | Zither' # Sz: ~zik 1626 *czitaráznak* (NySz.)

■ Latin jövevényszó, olasz közvetítéssel is. | (≡) Lat. *cithara*, *citera* 'négyhúrú zeneszerszám, lant', (h.) *citara* 'lant; hegedű; cimbalom'; – vö. még ol. (N.) *zitera*, *zìtara* 'citera'. A latinban a gör. *κithára* 'lant; citera' átvétele. (≈) Megfelelői: ném. *Zither*; fr. *cithare*; stb.: 'citera'. (⊕) Az olaszból egy népi hangszer neveként kerülhetett át. (⊖) Nem tartozik ide: *citerázik* 'remeg, reszket' (1925: Nszt.), amely a ném. *zittern* 'remeg, reszket' szóból ered (vö. →*cidri*), hangalakját nyilván befolyásolta a *citera* is.

📖 EtSz.; TESz.; Király-Eml. 69; EWUng. • Vö. *gitár*

citrom A: 1538 *czitrinalma* (Pesti: Nomenclatura O²); 1550 k. *citront* (KultNád. 2: 94); 1554 *citrumoth* (MNY. 63: 490); 1577 k. *Cytromoth* (OrvK. 171); 1719 *Czitronyos* [sz.] (NyIrK. 27: 130); 1768 *Czitram* színü (SzT. *citromszínü* a.); 1788 *Czetrom* Levet (SzT. *citromlé* a.); 1798 *citromfü* (EtSz.) J: 1. 1538 'élénksárga héjú, jellegzetes illatú, fanyar, savanyú ízű déligyümölcs | Zitrone' # (Pesti: Nomenclatura O²) (↑); 2. 1676 'gyógyír, kenőcs | Salbe' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 251); 3. 1756 'citromfa | Zitronenbaum' (SzT. *citromcsemete* a.); 4. 1793 'lócitrom | Roßapfel' (Nszt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *citrum* 'citromfa', (k.) 'citrom <gyümölcs>; cédrátcitrom'. Ez a lat. *citrus* 'citromfa' szóval, a lat. *cedrus* 'cédrus; cédrusolaj' változatával (vö. →*cédrus*) függ össze. (≈) Megfelelői: ném. *Zitron* 'közönséges citrom <fa, gyümölcs>'; fr. *citron* 'citrom'; stb. (⊕) A *citron* változat német hatásra utal. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés tréfás-szépítő metafora. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *citros* 'citrusfa' (16. sz.: EtSz. *citros* a.), amely a latinból (↑) származik.

📖 Nyr. 45: 295; MNY. 9: 239; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cédrus*

citvar Δ A: 1490 *czytwar* (Mollay: NMÉR.); 1577 k. *Czytwartoth* (OrvK. 105); 1645 *Czitvor* virág (NySz.); 1725 *Cziczvar* magért (MNY. 79: 509); 1745 *Czitvór* Gyökér (NSz.); 1754 *czitver* gyökér (NySz.); 1761 *czitvár* magot (NSz.); 1803 *tzifermag* (NSz.); NYJ. *cicër*-mag (ÚMTsz.); *cipermag* (Csúry: SzamSz.) J: 1. 1490 'cinavirág | Zitwer (Curcuma zeodaria)' (Mollay: NMÉR.) (↑); 2. 1903 'gyermekes gilisztáinak elhajtására használt cukor | gegen Madenwürmer als Abtreibemittel gebrauchter Zucker für Kinder' (NyF. 10: 61)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn. h.baj.-osztr.) *zitwar*, – ném. *Zitwer*: 'kurkumagyökér' [< ol. *zettovario* 'ua.']. Forrása az újperzsa *žādwār*, *zidwār* 'ua.', amely az arab *zidwār* 'ua.' közvetítésével jutott el Európába. (≈) Megfelelői: cseh *citvar*; le. *cytwar*; stb.: 'citvar <növény>'. (⊕) A 2. jelentés metonímia: e fűszernövény virágporát giliszták elhajtására is használták.

civakodik A: 1662 *czibakodások* [sz.] (Nyr. 73: 342); 1750 *czivakottak* [d-t] (MNY. 60: 222); 1792 *tsivakodás* [sz.] (NSz.); 1810 *Tzivakodom* [v] (NSz.) **J:** 'veszekedik vkivel | zanken'

civódik A: 1662 *czihódásokban* [✓] (NySz.); 1668 *Civodasra* [sz.] (SzT.); 1763 *szivódtok* (NSz.); 1800 *tzivódik* [v] (NSz.) **J:** 'veszekedik vkivel | zanken'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ⊕ A hangos veszekedés, zsörtölődés megjelenítésére keletkeztek. Eredetileg főleg madarak hangos civódását fejezhették ki. A tő a → *cseveg*, valamint a → *csivikel* szócsaládjának tövével függhet össze. A végződés gyakorító-visszaható képző. ∼ Idetartoznak: *civolódik* 'civakodik' (1752: MNY. 70: 93); *civalkodik* 'ua.' (1764: NSz.); ezek ugyanabból a tőből keletkeztek más gyakorító-visszaható képzővel. ⊕ A → *cibál*-lal való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cseveg*, *csivikel*

civil A: 1815 *civil* (Nsz.); 1877 *czibil* (Nyr. 6: 88); NYJ. *cibélés* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1815 'egyenruhás szervezethez, szakmai körhöz nem tartozó, polgári | bürgerlich, zivil' # (Nsz.) (↑); **2.** 1986 'állami intézményektől független {szervezet, egyesület stb.} | vom Verwaltungswesen unabhängig {Organisation, Verein usw.}' (Nsz.) | <FN> **1.** 1841 'polgár(ember) | Zivilist' # (Nsz.); **2.** 1843 'polgári öltözet | Zivilkleidung' (Nsz.); **3.** 1994 'állami intézményektől független szervezet tagja | Mitglied einer vom Verwaltungswesen unabhängiger Organisation' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *zivil* 'polgári, civil' [< lat. *civilis* 'polgári, nyilvános' < lat. *civis* 'polgár(társ)']. ⊕ Megfelelői: szbhv. *civilni*; cseh *civilni*; stb.: 'polgári, civil'. ⊕ A főnévi 2. jelentés metonímia.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *civilizál*, *cívís*

civilizáció → *civilizál*

civilizál A: 1771 *civilizáltatása* [sz.] (NSz.) **J:** 'magasabb kulturális, ipar-technikai fejlettségi szintre emel | auf eine höhere kulturelle und technische Entwicklungsstufe heben' **Sz:** ~t 1789 *civilizáltt* (Nsz.) | ~ódik 1847 *civilizálódik* (Nsz.)

civilizáció A: 1793 *civilizázióról* (Nsz.) **J:** **1.** 1793 'a kulturált viselkedés szabályai, illem | Anstand' (Nsz.); **2.** 1832 'polgárosodás | Herausbildung der bürgerlichen Lebensart' (Nsz.); **3.** 1832 'kultúra | Kultur' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *zivilisieren*; ang. *civilize*; fr. *civiliser*; stb.: 'civilizál' | ném. *Zivilisation*; ang. *civilization*; fr. *civilisation*; stb.: 'civilizáció'. Főleg a franciából terjedtek el [< fr. *civil* 'polgár(i)' < lat. *civilis* 'polgári; megfelelő, alkalmas']. ⊕ A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át.

EtSz.; EWUng. • Vö. *civil*

cívís Δ A: 1589 *ciuisnek* (SzT.); 1845 *cívís* (Nsz.) **J:** **1.** 1589 'városi polgár | Stadtbürger' (SzT.) (↑); **2.** 1721 '(debreceni) polgár | Bürger (bes. aus Debrecen)' (NéprNytud. 29–30.: 56)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *civis* 'polgár', (h.) 'alattvaló; városi polgár' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *κεῖμαι* 'fekszik, található vhol'; litv. *šeimà*: 'család']. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*április*, →*klasszis* stb. (⊖) Idetartozik: *cíva* 'debreceni polgárasszony' (Nszt.), amely ritkán előforduló tréfás nőnemű alak a *civis*-ből.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *citadella*, *civil*, *hangár*

civódik → *civakodik*

cizellál → *cizellíroz*

cizellíroz Δ **A:** 1844 *ciselirozva* [sz.] (Nszt.); 1855 *cizelirozott* [sz.] (NSz.); 1900 *cizellirozott* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1844 'vmely kemény (fém, kő stb.) anyagfelületet díszítés céljából vésővel finoman megmunkál | ziselieren'; 2. 1892 'aprólékosan kidolgoz (mondanivalót) | fein formulieren (Gedanke, Text)' (Nszt.)

cizellál **A:** 1874 *ciselált* (MNv. 1874. febr. 1.: 72); 1885 *cizellált* [sz.] (Nszt.); 1893 *czizelált* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1874 'vmely kemény (fém, kő stb.) anyagfelületet díszítés céljából vésővel finoman megmunkál | ziselieren' (MNv. 1874. febr. 1.: 72) (↑); 2. 1908 'aprólékosan kidolgoz; árnyaltabbá tesz | fein formulieren; nuancieren (Gedanke, Text)' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **cizellíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *ziselieren* 'finoman, pontosan megmunkál, kidolgoz' [< fr. *ciseler* 'ua.; fémre díszítést vés' < fr. *ciseau* 'véső'].

■ A **cizellál** származékszó. | (⊕) A *cizellíroz*-ból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

📖 EtSz. *cizélál* a.; TESz. *cizellál* a.; EWUng. • Vö. *csízió*

co × **A:** 1558 *czobe* (MNY. 28: 318); 1561 *czo* fél [ɔ: *cofel*] (RMNY. 3/2: 41); 1566 *tzóki* (NySz.); 1690 *Czuki* (SzT.); 1729 *Tzú* (SzT.) **J:** 'különbféle háziállatok terelő-, ill. hívószava' | (Lockruf-Treibew für versch. Tiere)' – De vö. 1497/ *Czojathokky* 'tűnés!, kifelé! | packt euch!, raus mit euch!' (MNY. 11: 320)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett állathívogató és -terelő szó, főleg lovak, kutyák stb. esetében. Különbféle határozószókkal való együttes használat következtében jöttek létre az összetett alakok, amelyeket gyakorta megkettőzve használtak. A durva, goromba beszédben alkalmi igeként (↑) fordul elő, mint emberekre is értendő elhajtó, elűző szó. – A *cocó* 'gyi paci' (1820/: Nszt.) a gyermeknyelvi *co* megkettőzése. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *coky* 'kutya utasítása lefekvésre'; kuss'.

📖 EtSz.; TESz., *cocó* a. is; EWUng.

coboly **A:** 1763 *tzóboly* (NSz.); 1780 *Tzobol* (Nszt.); 1792 *fzoboly* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Nufzt* a.); 1795 k. *zobol* (NSz.); 1800 *Tzoboj* Menyét (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1801 *coboly* (EtSz.) **J:** 1. 1763 'nyuszt; macska nagyságú prémes ragadozó állat | Edelmarder; Zobel (Martes martes; Martes zibellina)' (NSz.) (↑); 2. 1799 'coboly gereznája | Zobelpelz' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Zobel*; fr. *sable*; szln. *sobolj*; szlk. *sobol'*; or. *cobолъ*; stb.: 'coboly'. Vö. még lat. (k.) *sabelum*, (h.) *zobolus*: 'ua.'. Az oroszból terjedt el [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A szó eleji *z*-s változat valószínűleg a latinból, az *sz*-es a szlávból, a *c*-s a németből származik. A

18. sz. közepéig az állatot kizárólag →*nyuszt*-nak nevezték. A hazai latinságból már nagyon korán adatolható: 1200 k. *zobolini* [többes szám] 'coboly' (An. 1.). (⊖) Idetartozik: *zobolin* 'ua.' (1790: NSz.), ez a hazai latinságból származhat.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 810; TESz.; Ny tudÉrt. 58: 287; EWUng.

cókmók **A:** 1704/ *csokmók* (MNY. 69: 495); 1705 *cókostúl-mókostól* [✂] (Nyr. 71: 60); 1824 k. *tzököstől-mokóستól* (MNY. 36: 338); 1838 *Czőkmók* (Tzs.) **J:** 'holmi, kacat | Kram, Siebensachen' #

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A *cók* 'nyomaték, ráadás; alátét' (1838: Tzs.) szóból jött létre; keletkezés módjához vö. →*cserebere*, →*csigabiga* stb. A *cók* ismeretlen eredetű. – A *mók* lehet a *bajuszmók* 'nagy bajuszú ember' (1885: Nyr. 14: 237) és a *szőrmók* 'dús szőrzetű ember' (1893: Nyr. 22: 95) összetételek utótagja is.

EtSz. 2. *cók* a.; TESz., *cók* a. is, *szőrmók* a. is; EWUng.

cókó → *cokol*

cokol **A:** 1538 *czokol* (Pesti: Nomenclatura L3) **J:** 'facipő | Holzschuh'

cókó × **A:** 1551 ? *Czokos* [sz.] [SZN.] (Nyr. 77: 377); 1754 *tzókot* (NSz.); 1787 *Tzókosoknak* [sz.] (NySz.); 1801 e. *Tzókóba* (Nsz.); 1876 *czokkó* (Nyr. 5: 266) **J:** 1. 1754 'facipő; fatalp | Holzschuh; Holzsohle' (NSz.) (↑); 2. 1875 'láb | Fuß' (Nyr. 4: 55)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (⊖) Ol. (v.-ven.mant.) *zòcol*, (R. lomb.) *zòcul*, (bre.) *sokol*, – ol. *zoccolo*: 'facipő; fasarkú cipő' [lat. *socculus* 'könnyű lábbeli' < lat. *soccus* 'ua.']. | ol. (R. v.-ven.R.) *zocco*, (vel.) *zoco*: 'facipő; szandál' [lat. *soccus* (↑)]. Ez a fajta cipő főleg a régi velencei viselet része volt. (⊗) Megfelelői: ném. (kor. úfn.) *zochel*, *zockel* 'facipő, fapapucs'; szbhv. *cokla* 'kocsi fékpofája', (R.) 'facipő'; stb. (⊕) A *cokol* és *cókó* egymástól független átvétel.

EtSz., *cókó* a. is; TESz. *cókó* a.; EWUng. • Vö. *zokni*

col **A:** 1704 *czolnyi* [sz.] (MNY. 79: 384); 1779 *czal* (MNY. 45: 340); 1783 *Czólos* [sz.] (MNY. 60: 222); 1788 *czalt* [□] (MNY. 45: 340); 1979 *coll* (Nsz.) **J:** 'hüvelyk (mint mértékegység) | Zoll (als Längenmaß)'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Zoll* 'régii hosszsmérték' [indoeurópai eredetű; vö. óind *daláyati* '(szét)hasít, (szét)repsz'; lat. *dolare* 'megmunkál, megfarag']. (⊗) Megfelelői: szbhv. *col*; le. *cal*; stb.: 'hüvelyk, col'. (⊕) A *calt* változat szervetlen szóvégi *t*-jéhez vö. →*rubin*, →*tulipán* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *colstok*

colstok **A:** 1833 *Czolstock* (NSz.); 1848 *czollstokkal* (Nsz.); 1881 *czoltstokk* (Nyr. 10: 486); 1901 *colstok* (Nyr. 30: 389); 1912 *colostokkal* (Nsz.); NYJ. *calstog*, *collostok*, *cólostok*, *costok*, *csolsztok* (Nyatl.) **J:** 'összehajtható mérce | Zollstock'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Zollstock* 'hüvelyk v. centiméter beosztású mérőlécz' [< ném. *Zoll* 'régii hosszsmérték' + ném. *Stock* 'rúd; pálca, bot']. (⊗) Megfelelői: szbhv. (N.) *còlštók*; szlk. (N.) *colštók*: 'colstok'.

EtSz.; Pais-Eml. 318; TESz.; EWUng. • Vö. *col*, *stószol*

comb A: 1407 *Chonbus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1538 *czomb* (Pesti: Nomenclatura); 1550 k./*Czomiaban* (NySz.); 1825 *cempora* [sz.] (EtSz. *cémp* a.); 1831 *czémp* (Kreszn.); NYJ. *comp* (ÚMTsz.); *cúb* (MTsz.) **J:** 'emberben, madárban az alsó, emlős állatban, hüllőben a hátsó végtag térd fölötti része | Schenkel' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó eredeti jelentése talán 'vastag húsdarab' lehetett. – A →*bonc*¹ szóval való kapcsolata tisztázatlan. (△) A →*cimpa* szóval való összefüggése, ill. onomatopoeitikus szóként való magyarázata kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: rom. (E.) *împ* 'comb, sonka <állat>'.

📖 EtSz.; Nyr. 64: 83; TESz.; EWUng. • Vö. *bonc*¹, *compó*, *cubák*

compó × A: 1180/ ? *chumpo* [szN.] (MNL (OL) Dl. 200920); 1211 ? *Sompou* [szN.] (PRT. 10: 508); [1295] ? *Chompo* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 5: 123); 1330 ? *Chumpou* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 67); 1377 ? *Chumpo* [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *chompo* (SchlSzej. 787.); 1777 *tzompót* (Nsz.) **J:** 'a pontyhoz hasonló, apró pikkelyű, mindenevő édesvízi hal | Schleie (Tinca tinca)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Az alapszó a →*comb* nyelvjárási változata, a *comp* lehet. A végződés kicsinyítő képzőnek látszik. A megnevezés a hal testének rövid, tömzsi alakjára utalhat. – A magyarázat nehézsége, hogy a kikövetkeztetett alapszó kései adatolású. (⊖) Rokon értelmű szó a *bucó* 'egy fajta hal' (1788: EtSz.), ez a (N.) *buc* (→*bonc*¹) szóból keletkezett kicsinyítő képzővel. (⊕) Mind a *compó*, mind a *bucó* ma főleg állattani szakszóként él. (⊕) Nem tartozik ide: *compó* 'bábaasszony segítője; útmutató; követ; stb.' (1766: NSz.), amelynek eredete ismeretlen.

📖 Nyr. 62: 47; TESz. *compó*¹ a., *compó*² a.; EWUng. • Vö. *comb*

condor → *condra*

condorlik → *condra*

condorodik → *condra*

condra × A: 1425 ? *Chundra* [szN.] (MNY. 10: 40); 1510 *chondras* [sz.] (MargL. 28); 1518 *czondorath* (MNY. 31: 125); 1604 *Tzondora* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Tzodora* (Pápai Páriz: Dict.); 1787 *tzundra* (Nsz.); 1804/ *candrák* (Nsz.); 1816 *tzodra* (Gyarmathi: Voc. 85); 1875 *condri* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1510 'rongyos, szakadozott ruha | zerfetzte, zerlumpte Kleidung' (MargL. 28) (↑); **2.** 1518 'darócszövet; ebből készült kabát | Flaus; Rock daraus' (MNY. 31: 125) (↑); **3.** 1548 'szajha | Hure' (RMKT. 4: 80); **4.** 1817 'banya; boszorkány | Vettel; Hexe' (TudGyűjt. 2: 55); **5.** 1831 'rongyos ruhájú fickó; bitang személy | zerlumpter Kerl; Schuft' (Nsz.); **6.** 1916 'hulladék | Abfall' (NéprÉrt. 17: 86) | <MN> **1.** 1784 'rongyos <ruha> | zerlumpt <Kleidung>' (Nsz.); **2.** 1796 'darócból készült <ruha> | aus Flaus hergestellte <Kleidung>' (Nsz.); **3.** 1831 'aljas | schuftig' (Nsz.); **4.** 1874 'rendetlen | unordentlich' (Nyr. 3: 288); **5.** 1875 'gubancos | zottig' (Nsz.) (↑); **6.** 1888 'pajkos | übermütig' (Nyr. 17: 144)

condorodik × A: 1519 megh ... *czondorodot* (JordK. 263); 1905 *condollodik* [▽] (ÚMTsz.) **J:** 'elrongyolódik | zerlumpt werden'

condorlik × **A:** 1575 *tzondorlanéc* [▽] (NySz.); 1816 *El tzondollom* (Gyarmathi: Voc. 100 [o: 108]) **J:** 'elrongyolódik | zerlumpt werden'

condor † **A:** 1775 *tzondor* (Nsz.) **J:** 'rongyos | zerlumpt'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **condra** egy relatív fiktív tő származékának szófajváltása. | ⊕ Egy -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. A relatív tő talán -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő ismeretlen eredetű, összefügghet a →*cudar* tövével. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. A *condra* eredetileg háromszótagos lehetett, a kétszótagos alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett.

■ A **condorodik** és **condorlik** származékszók. | ⊕ A relatív töből keletkeztek -d, ill. -l gyakorító képzővel.

■ A **condor** elvonás. | ⊕ Az igék végződésének elhagyásával keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szócsalád tagjainak eredeti jelentése az elrongyolódásra, rongyossá válásra utalhatott. ⊖ Esetleg idetartoznak: *cedele* 'daróczeke' (18. sz. közepe: EtSz.); *cődör* 'rongyos, züllött; szajha' (1873: Nyr. 2: 93). ⊗ – Hasonló hangalakú és jelentésű szavak a környező nyelvekben is vannak, de a magyar szavaknak ezekkel való összefüggése tisztázatlan; vö. ném. (baj.-osztr.) *zqlder*, *zqder* 'rongy, cafat'; rom. (N.) *túndră* 'ua.; szajha'; szbhv. (Kaj) *căndra* 'rongy, cafat'; szln. *candra*, *cundra* 'ua.; szajha'; szlk. *cundra* 'lompos nő; szajha'; stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 603; TESz.; Bakos F.: REI. 288; EWUng. • Vö. *cudar*

copf **A:** 1769 *czoffot* (MNy. 70: 93); 1769 *Czopffot* (MNy. 60: 222); 1775 *tzaffba* (MNy. 60: 222); 1776 *Czofban* (MNy. 60: 222); 1795 *Tzoppod* (NSz.); NYJ. *cóf* (EtSz.) **J:** 1. 1769 'hajfonat, varkocs | Zopf' # (MNy. 70: 93) (↑); 2. 1782 'vendéghaj, paróka | Perücke' (MNy. 60: 222); 3. 1848 'elavult szokás; maradi gondolkozásmód | veralteter Brauch; rückständige Denkart' (Nsz.); 4. 1848 'maradi öreg ember; tekintélyes öreg ember | rückständiger Alter; alter Mann von Ansehen' (Nsz.); 5. 1879 'egy fajta művészeti stílus a 18. sz. második felében | Zopfstil' (Nsz.) **Sz:** ~os 1793 *tzopfös* (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Zopf* 'hajfonat; maradiság' [germán eredetű; vö. óész. germ. *toppr* 'csúcs, hegyes vég; felkötött haj'; ang. *top* 'csúcs, hegyes vég, tetőpont; tincs, (haj)csomó'; stb.]. A 'maradiság' jelentés kialakulásának tárgyi alapja az, hogy a *copf* férfi hajvisleteként a francia forradalom óta a maradiság külső jelévé vált. ⊗ Megfelelői: szbhv. (N.) *cöf* 'hajfonat'; cseh *cop* 'ua.; maradiság'; stb. ⊕ A szóvégi *f* és *p* a ném. *pf* affrikáta hanghelyettesítésével keletkezett. Az 5. jelentést azt magyarázza, hogy e stílus jellegzetes motívuma a copfszerű füzérdísz. ⊖ Idetartoznak: *copfli* (1768: MNy. 70: 93) 'copfocska'; *cófli* 'ua.' (1769: MNy. 70: 93) ezek a nyelvjárási szavak feltehetőleg kicsinyítő képzős bajor-osztrák alakokra mennek vissza.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 65: 58; EWUng. • Vö. *csap*², *csúf*, *tupíroz*

cölönk × **A:** 1508 ? *cohoccal* [? o: *colōccal*] (NádK. 520); 1512 k. *czolonkokual* (WeszprK. 63); 1604 *Tzölönc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1676 *Csolongh* (MNy. 79: 509); NYJ. *corong* (MTsz. *corong* a.); *cöllenk* (MTsz.) **J:** 1. 1508 ? 'dorong | Knüttel' (NádK. 520) (↑), 1512 k. 'ua.' (WeszprK. 63) (↑); 2. 1604 'karó; tőke | Pfahl; Baumstumpf' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1645 ? 'kolonc | Klotz' (NySz.), 1783 'ua.' (Nsz.); 4. 1676 'lecsüngő cifraság, dísz | herabhängendes Zierwerk' (MNy. 79: 509) (↑); 5. 1753 'bálványszobor | Götterbild' (NSz.); 6. 1773 'hitvány ember | nichtswürdiger Mensch' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A veláris változatok lehettek az elsődlegesek; a szó belseji *ö*-s alak ezekből keletkezett hangrendi átcsapással, esetleg a →*cölöp* analógiás hatására is. Az *ng* hangkapcsolatot tartalmazó változatok a →*dorong* hatására utalhatnak. A 3. jelentés kialakulásába feltehetőleg a →*kolonc*, ill. a →*kölönc* is belejátszhatott.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cölöp A: 1590 *cheolepnek* (SzT.); 1645 *Czöleömpöket* (MNY. 79: 509); 1651 *czölöp* (NySz.); 1788 *Czülöpjei* (MNY. 65: 230); 1831 *Czolop* (TudGyűjt. 7: 75); 1838 *Zölöp* (Tsz.); NYJ. *czelep* (MNY. 10: 459) **J:** 1. 1590 ? 'oszlop; karó | Pfosten; Pfahl' # (SzT.) (↑), 1645 'ua.' (MNY. 79: 509) (↑); 2. 1590 ? 'kolonc; fatuskó | Klotz; Holzblock' (SzT.) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék 412)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) A szláv adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*oszlop*. (⊕) A szó eleji szláv *s* > m. *c* hangváltozáshoz vö. →*cirok*, →*cúca*. A *cölöp* alak hangrendi átcsapással keletkezett. A *cölömp* változat szó belseji *m*-je szervetlen járulékhang. A 2. jelentés esetleg a →*cölönk* hatását tükrözi. (⊗) A *cölöp* a nyelvújítás során vált tájszóból köznyelvvé.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 117; TESz.; EWUng. • Vö. *oszlop*

cövek A: 1346 ? *Cyuek* [SZN.] (OklSz.); 14. sz. *Ceuuek*, *chewk* (MNY. 11: 275, 276); 1405 k. *cheuek* (SchlSj. 1232.); 1429 *Cwuek* [SZN.] (OklSz.); 1550 k. *czwek* (MNY. 86: 251); 1785 *tzövékeld* [sz.] (NySz.); 1825 *tzövéket* (Bernolák: LexSl. *cwikowal* a.); NYJ. *cüjek* (MTsz.) **J:** 1. 14. sz. 'fapálca (mint a párbajra való kihívás jelvénye) | Holzstäblein (als Zeichen der Aufforderung zum Zweikampf)' (MNY. 11: 275, 276) (↑); 2. 1405 k. 'saruba való faszeg | hölzerner Schuh Nagel' (SchlSj. 1232.) (↑); 3. 1569/ 'rövid, hegyes karó | Pfahl' # (NySz.); 4. 1583 'cölöp | Pfosten' (SzT.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *zwec* 'fa- v. vasszeg, csapszeg; faszeg a céltábla közepén', (kor. úfn.) *zweck* 'céltábla közepe, cél', – ném. *Zweck* 'cél; értelem', *Zwecke* 'lapos fejű acélszeg' [tisztaatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: svéd *svicka* 'fadugó'; holl. *zwik* 'ua.; ék'. (⊕) A *cövek* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett. Az 1., 3. és 4. jelentés metafora az 2. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cibak*¹, *cikkely*

cubák × A: 1630 *Czubakiat* (SzT.); 1655 ? *tzobokja* (NySz.); 1784 *tzobók* (Baróti Szabó: KisdédSz. 86); 1792 *tzobákján* (NSz.); 1835 *Czupák* [SZN.] (MNY. 59: 96) **J:** 1. 1630 'disznó(comb); | Schenkel (haupts. vom Schwein); Keule' (SzT.) (↑); 2. 1655 ? 'szárnyas állatok combja | Geflügelschenkel' (NySz.) (↑), 1700 k. 'ua.' (MNY. 28: 318); 3. 1803 'comb; vadak, őzfélék combja | Schenkel; Keule' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schlägel*, *Hirschkeule* a.); 4. 1857 'zsíros, inas hús(darab) | fettes, flechsiges Fleisch' (Nsz. *cupák* a.); 5. 1860 'medveláb | Bärenatze' (Nsz. *cupák* a.); 6. 1868 'csontos, mócsingos húsdarab, amelyet a súly növelésére adnak a vásárolt húshoz | Zuwaage' (Nsz. *cupák* a.)

■ Származékszó. | (⊕) Valószínűleg a *cub*-ból, a →*comb* nyelvjárási változatából keletkezett. A végződés névszóképző; vö. →*culák*. A magyarázatot gyengíti, hogy a *cubák* korábbi adatolása, mint a feltételezett alapszó. (≈) Esetleg idetartozik: (N.) *cuvag* 'húsnymotaték' (MTsz.), amely azonban a ném. *Zuwaage* 'ua.' átvétele is lehet.

📖 EtSz. 1., 3. *copák* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *comb*

cúca × **A**: 1388 *Zulchas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1395 k. *zulcha* (BesztSzj. 127.); 1405 k. *chucha* (SchlSzj. 597.); 1585 k. *czwcz* (Gl.); 1690/ *csuczája* (Gyöngyösi: ÖK. 3: 65); 1784 *Tsútza* (Baróti Szabó: KisdedSz. 103); 1839 *cuca* (MTsz.) **J**: **1.** 1388 ? 'lándzsa | Lanze' (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 127.) (↑); **2.** 1784 'vminek a hegye(s vége) | Spitze' (Baróti Szabó: KisdedSz. 103) (↑); **3.** 1839 'fűzőtű | Schnürnadel' (MTsz.) (↑); **4.** 1809 'hegyes végű dorong, bot, nyárs stb. | zugespitzter Stab, Spieß usw.' (Nszt. *cuca*¹ a.)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *cyruca*; szbhv. *sulica*; szln. *sulica*; – cseh *sudlice*; or. (R.) *cýruca*; stb.: 'lándzsa, dárda' [< szláv **su-* 'dob, vet, hajít']. (⊕) A *cúca* keletkezésmódjához vö. →*pálca*, →*utca*, ill. →*cirok*, →*cölöp*. – Az erdélyi és moldvai (N.) *szulica* 'lándzsa' (MTsz.) a rom. *suliță* 'ua.' közvetítésével került a magyarba. (⊖) Nem tartozik ide: *cuca* 'vkinek a kedvese, szeretője; szajha' (1791: Nszt.); ez a nyelvjárási szó talán játszi szóalkotással keletkezett a →*cica* szóból.

📖 MNy. 7: 425; EtSz. 2. *cuca* a.; Kniezsa: SzlJsz. 118; TESz., *cuca* a. is; EWUng.

cucc **A**: 1947 *cuccot* (FrissU. 1947. nov. 21.: 2) **J**: **1.** 1947 'holmi, cókmoz | Kram, Siebensachen' # (FrissU. 1947. nov. 21.: 2) (↑); **2.** 1958 'valami, izé | Sache, Dingsda' (Nszt.); **3.** 1996 'kábitószer | Rauschgift' (Nszt.)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Az egyes nyelvjárásokból a bizalmas nyelvhasználatba került szó a következő nyelvjárási szavak tövével függhet össze: *cucolék* 'cókmoz, kacat, holmi' (1774: NSz.), *cucaj* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Tzula* a.), *cucak* 'ua.' (1846: EtSz. *cucaj* a.).

📖 TESz.; EWUng.

cucli **A**: 1796 *Tzutzlit* (Nszt.); NYJ. *csuszli* (EtSz.) **J**: **1.** 1796 'cumi mint szopogatható eszköz | Schnuller' (Nszt.) (↑); **2.** 1934 '(cumis)üveg szájára húzható (gumi) szopóka | Sauger als Gummiaufsatz auf einer Flasche' (Nszt.) **Sz**: ~**zik** 1883 *cucliztak* (Nszt.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zuzel*, (Kr.) *zûz'l* : 'cumi' [onomatopoetikus eredetű]. (≈) Megfelelői: szbhv. *cucla*; szln. *cucelj*: 'ua.'. (⊕) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

cudar **A**: 1348 ? *Zudar* [szn.]; *Zudor* [szn.] (AnjOkm. 192, 187); 1647 *czudar* (NySz.); 1782 *tzudorabb* (Nszt.) **J**: <MN> **1.** 1348 ? 'alávaló, hitvány, komisz | schuftig' # (AnjOkm. 192, 187) (↑), 1647 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1348 ? 'rongyos; nyomorult | zerfetzt; elend' (AnjOkm. 192, 187) (↑), 1683 'ua.' (NySz.); **3.** 1825 'rendkívül kellemetlen, szinte elviselhetetlen rossz (állapot, körülmény) | sehr unangenehm, beinahe unerträglich schlecht (Zustand, Umstand)' # (Nszt.) | <FN> **1.** 1777 e. 'alávaló, hitvány ember, gazember | Schuft' (Nszt.); **2.** 1802 'rongy | Fetzen' (I.OK. 30: 259); **3.** 1838 'ringyó | Hure' (CzF.) | <PARTIKULA> 1858 'mn v. hsz fokozására' szörnyű, borzasztó | als Intensitätspartikel schrecklich, entsetzlich'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű, összefügghet a →*condra* szócsaládjának abszolút tövével. A végződés valószínűleg -*r* névszóképző; az alaktanhoz vö. →*fodor*, →*komor* stb. (⊖) A (R.) *cudri* 'hitvány, alávaló' (1809: NSz.) játszi szóalkotással keletkezett a *cudar*-ból.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *condra*

cúg **A:** 1732 *czuknál* (MNY. 79: 509); 1746 *zug* (NSz.); 1790 *Tzügbán* (Nsz.); 1864 *czukk* (NSz.); NYJ. *cipőcugg* (NyF. 26: 45) **J:** 1. 1732 'ló- v. ökörfogat | Zuggespann' (MNY. 79: 509) (↑); 2. 1746 'szakasz mint katonai egység | Zug (milit Abteilung)' (NSz.) (↑); 3. 1880 'a pohár egyszerre való kiürítése, ill. erre való készség | Leeren des Glases auf einen Zug bzw. die Fähigkeit dazu' (NSz.); 4. 1884 'gumiszövet betét a cipő szárában | Gummizwickel von Zugstiefeletten' (NSz.); 5. 1882 'léghuzat | Zug(luft)' (Nsz.); 6. 1952 'egy fajta felvonó | Art Aufzug' (Nyr. 76: 111) **Sz:** ~**os** 1883 *cúgos* cipő 'oldalt rugalmas (gumi)betéttel ellátott (lábbeli) | Zug- (Schuh)' (Nsz.); 1913 '(lég)huzatos | zugig' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zug* 'húzás, vonás; léghuzat; fogat; vonat; menet; katonai szakasz; stb.' [< ném. *ziehen* 'húz']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *cûg*; szlk. (R. N.) *cûg*; stb.: 'vonat; katonai szakasz; léghuzat'. (⊕) Ma a bizalmas nyelvhasználat szavaként az 5., ritkábban a 3. jelentésben fordul elő.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *abcúg, cajt, cekker, dózse, herceg*

cugehör **A:** 1908 *cugehört* (CzipészÚ. 1908. ápr. 15.: 13); 1942 *cugeher* (Vámosi: Csizm. 89) **J:** 'hozzávaló, tartozék, kellék | Zubehör'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Zugehör* 'hozzávaló, kelléke(ek), tartozék(ok)' [< ném. (R.) *zugehören* 'vkihez, vmihez tartozik'] (⊕) A *cugeher* változat bajor-osztrák nyelvjárási ejtést tükröz.

📖 Vámosi: Csizm. 89; TESz.; EWUng.

cujka × **A:** 1845 *cujka* (Nsz.) **J:** 'egy fajta (román) szilvapálinka | Art (rumänischer) Branntwein aus Pflaumen'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *țuică*, [végartikulussal] *țuica* 'szilvapálinka' [ismeretlen eredetű]. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. → *áfonya*. Főleg Erdélyben használatos szó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

cukkerli → *cukor*

cukor [4] **A:** 1546 *czukor* kándlival [✍] (Nyr. 42: 306); 1558 *cukkar* kandit (StSl. 27: 331); 1587 *czwkorral* (OkISz.); 1695 *czukker* (Horváth M.: NEL.); 1759/ *tzúkor* (NySz.); 1763 *Czukrozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.); NYJ. *cukër* (EtSz. *cuker* a.) **J:** 1. 1546 'étel, ital édesítésére használt anyag | Zucker' # (Nyr. 42: 306) (↑); 2. 1805 'apró édesség, cukorka | Bonbon'; 3. 1875 e. 'céklarépa | rote Rübe' (MTsz.); 4. 1926 'vércukorszint | Blutzuckerspiegel' (Nsz.) **Sz:** **cukros** 1673 *Czukoros* <MN> 'cukrot tartalmazó | zuckerhaltig' (NySz.); 1805 <FN> 'cukrász | Konditor' (Nsz.); 1933 'cukorbeteg személy | zuckerkrank Person' (Nsz.) | **cukroz** 1763 *Czukrozni* [sz.] 'cukorral ízesít | zuckern' (Szily: NyÚSz.) | **cukrász** 1830 *czukrásznak* 'édességeket készítő iparos | Konditor' (Nsz.) | ~**ka** 1842 *cukorkám* '⟨nő kedveskedő megszólításaként⟩ | ⟨als liebkosende Anrede einer Frau⟩' (Nsz.); 1857 'cukorból előállított apró édesség | Bonbon' (Nsz.)

cukkerli Δ **A:** 1642 *Czuckerleknec* (Horváth M.: NEL.); 1850 *cukerlit* (SZT.) **J:** 'cukorka | Bonbon'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszók. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zucker, tsukkn*, (kor. úfn. h.) *zuckar, zugker*, – ném. *Zucker*: 'ételek édesítésére szolgáló anyag' [< ol. *zuccher* 'ua.'] | ném.

(au.) *Zuckerl* 'cukorka'. Forrása az óind *šarkarā*, *sakkara* 'szemcsés cukor', az arab *sukkar* 'cukor' közvetítésével. (≈) Megfelelői: fr. *sucre*; or. *caxap*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó belseji o hanghelyettesítés eredménye. A 3. jelentés metonimikusan utal a répafélék cukortartalmára. – A *cukkerli* li végződéséhez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊖) Idetartozik: *cuki* 'cukrászda' (1898: Dobos: DiákSz.), 'cukorka' (1920: Nyr. 49: 88), 'édes, kedves, bájos' (1917: Nszt. *cuki*¹ a.), amely -i kicsinyítő képzős szórövidülés a *cukrászdá*-ból, ill. a *cukor*-ból.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kandiscukor*, *szacharin*, *szalon-*

cula × **A:** 1480 ? *Czwlas* [sz.] [szn.] (OkI Sz.); 1565 *czuláya* (NySz.); 1800 *tzuláinak* (Nszt.); 1882 *czüllát* (Nszt.) **J:** 1. 1480 ? 'ringy-rongy | Lumpenzeug' (OkI Sz.) (↑), 1565 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1598 'batyu; kis zsák | Bündel; kleiner Sack' (SzT.); 3. 1799 'szajha | Hure' (Nszt.); 4. 1893 'szennyes ruha | schmutzige Wäsche' (Nyr. 22: 382); 5. 1941 'keresztrakás után a tarlón összekapart gabona | nach dem Aufmandeln zusammengeharktes Getreide' (ÚMTsz.); 6. 1959 'magasnovésű gyerek, különösen lány | hoch aufgeschossenes Kind, hauptsächlich Mädchen' (ÉrtSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A rom. *foală* '(munka)ruha, öltözék'; szbhv. (Kaj) *cula* 'batyu', (N.) *culo* 'ua.'; szln. *cula* 'ua.' szavakhoz való viszonya tisztázatlan. (⊕) Onomatopoetikus magyarázata, ill. az ukránból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 81: 464; EWUng. • Vö. *celecula*

culák × **A:** 1395 k. *zulach* (BesztSzj. 540.); 1647 *czulákjához* [? ✂] (NySz.); 1669 *Szulakia* (MNy. 79: 510); 1816/ *Szuláp* (Kassai: Bef. 309) **J:** 1. 1395 k. 'karó; cölöp | Pfahl; Pilote' (BesztSzj. 540.) (↑); 2. 1679 'oszlop | Säule' (SzT.); 3. 1816/ 'ágas | mehrarmiger Pfosten' (Kassai: Bef. 309) (↑)

■ Valószínűleg származékszó. | (⊕) A →*szil*¹ 'vág, hasít' szóból keletkezett -k névszóképzővel; az alaktanhoz vö. →*ajándék*, →*fazék* stb. A szó eleji c affrikálódással keletkezhett; vö. →*cipekedik*, →*szégye* stb. A szóvégi p-s változat feltehetőleg a →*cölöp* hatására jött létre.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szil*¹, *szilánk*

cumi **A:** 1907 *cumli* (ÚMTsz.); 1959 *cumi* (ÉrtSz.) **J:** 1. 1907 'cucli mint szopogatható eszköz | Schnuller' (ÚMTsz.) (↑); 2. 1907 '(cumis)üveg szájára húzható (gumi) szopóka | Sauger als Gummiaufsatz auf einer Flasche' (ÚMTsz.) (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Vö. ném. (szil.) *zumme*, *zuml*; cseh (N.) *cumel*; szlk. *cumel*: 'cumi'. Mindegyik szó onomatopoetikus eredetű, egymáshoz való viszonyuk azonban tisztázatlan. (⊕) A *cumli* változat végződéséhez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. 2. Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) Belső keletkezésű, származékszó egy onomatopoetikus eredetű fiktív töből. Ez összefügghet a →*cuppant* szócsaládjának tövével. A végződés valószínűleg kicsinyítő képző.

📖 TESz.; MNy. 69: 291; EWUng. • Vö. *cuppant*

cuppan → *cuppant*

cuppant A: 1652 *czoppantás* [sz.] (NyK. 36: 303); 1789 *tzuppantott* (Nsz.); 1805 e. *cippantott* (MNY. 36: 339); NYJ. *cubantok* (ÚMTsz.) J: 1. 1652 'csettintéshez hasonló hangot hallat {csók} | {einen Kuß} schmatzen' # (NyK. 36: 303) (↑); 2. 1808 'úgy mozog, hogy közben csettintéshez hasonló hangot ad | quatschen, platschen' (Sándor I.: Toldalék)

cuppan A: 1787 *tzuppan* (Nsz.); 1846 *czappanó* [sz.] (NSz.); 1888 *czubban* (Nsz.) J: 1. 1787 'csettintéshez hasonló hangot hallat {csók} | schallen {Kuß}' # (Nsz.) (↑); 2. 1792 'úgy mozog, hogy közben csettintéshez hasonló hangot ad | quatschen' # (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tzupogni* a.) Sz: ~ós 1857 *legczuppanósabbjával* (Nsz.)

cuppog A: 1792 *Tzupogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1802 *tzubogtatta* [sz.] (NSz.); 1808 *Tzupogni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) J: 1. 1792 'úgy mozog, hogy közben csettintéshez hasonló hangot ad | quatschen' # (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1831 'csettintéshez hasonló hangot hallat {csók} | schmatzen' # (Kreszn.) Sz: ~ós 1838 *Czuppogósan* (Tsz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szavak. | ☞ A tö a → *csobb* szócsaládja igéinek tövével függ össze. A végződéses különféle igeképzők. ☞ Ugyanebből a töből mozzanatos-műveltető képzővel keletkezett a *cuppint* 'egy csókot' *cuppant* (1857: NSz.).

📖 TESz. *cuppan* a.; EWUng. • Vö. *cumi*, *csobb*

cuppog → *cuppant*

curukk × A: 1600 k. *Chiuruk* (MNY. 84: 254); 1709 *czrukkoltatnának* [sz.] (Nyr. 66: 32); 1754 *Czuruk* (NSz.); 1808 *Tzurukkolni* [sz.] (NSz.); 1892 *czurikkoltam* [sz.] (NSz.); NYJ. *curük*, *szurikk* (ÚMTsz.) J: 'vissza!, hátra! | zurück!' Sz: ~ol 1709 [sz.] (Nyr. 66: 32) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☞ Ném. (baj.-osztr.) *zruk*, (T.) *zrugg*, – ném. *zurück*: 'hátra, vissza' [< ném. (ófn.) *ze* '-hoz, -hez, -höz' <előjáró szó> + *rucke* 'hát']. ☞ A változatok többszörös átvételre utalnak. A szó elsősorban az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba.

📖 TESz.; EWUng.

cvekedli A: 1892 *cvekerli* (Nyr. 21: 19); 1942 *cvekkedli*, *cvekkerli* (Kelemen B.: MNMSz.); 1959 *cvekedli* (ÉrtSz.); NYJ. *cébékli* (ÚMTsz.); *cébékli* (ÚMTsz.) J: 'kockatészta | Fleckerl {Teig}'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☞ Ném. (baj.-osztr.) *zweckerl*, – ném. (au.) *Zweckerl*: 'egy fajta tésztaféle' [< ném. *zwicken* 'csíp, csipked; tép(ked)']. A megnevezés az elkészítés módjára vonatkozik; vö. *csipetke* (→ *csíp*). ☞ A *dli* végződéshez vö. *karmonádli* (→ *karbonáta*), → *nokedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cvikker*

cvikipuszi Δ A: 1869 *cvikipuszt* (Nsz.) J: 'olyan csók, amelyet felnőttek úgy adnak (gyerekeknek), hogy mindkét oldalról az arcukba csípnek | Kuß mit Kniff in die Wangen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☞ Ném. (baj.-osztr.) *zwicke~-bussal*, (B.) *zwick-rbusz-l*: 'cvikipuszi' [< ném. *zwicken* 'csíp, csipked' + ném. (baj.-osztr.) *busse(r)l* 'puszi'].

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cvikker*, *puszi*

cvikker Δ **A:** 1857 *zwikkert* (Nsz.); 1867 *czvikkeremen* (NSz.) **J:** 'orrcsíptetős szemüveg | Kneifer'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Zwicker* 'orrcsíptetős szemüveg' [< ném. *zwicken* 'csíp, csipked']. (≈) Megfelelői: szbhv. *cviker*; cseh *cvikr*; stb.: 'cvikker'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *cérna*, *cvekedli*, *cvikipuszi*,

cvikli × **A:** 1825–1826 *tzvikli* (EtSz. *cikli* a.); NYJ. *cigula*, *cikli*, *cikula* (MTsz.) **J:** **1.** 1825–1826 'ék alakú betoldás a ruhában | Zwickel' (EtSz. *cikli* a.) (↑); **2.** 1959 'szorult helyzet | bedrängte Lage' (ÉrtSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *zwickl*, – ném. *Zwickel*: 'ék, betoldás' [eredetéhez vö. →*cikkely*] Vö. még ném. *Zwickmühle* 'a malomjáték egyik állása; kiút nélküli, szorult helyzet'. (≈) Megfelelői: szbhv. *cvikl*; cseh (N.) *cvikl*; stb.: 'ék alakú betoldás a ruhában'. (△) A magyarba a szabó-varróipar szakszavaként került át. A három szótagos változatok a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkeztek.

📖 EtSz. *cikli* a., *cikula* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ciki*, *cikkely*